تفسیر ایوبی حنفی

تالیف

علامۃ العصر وحید الدہر ابو الفضل مولانا محمد عبد الشہید الایوبی
القندھاری السلیمانخیلی الحنفی النقشبندی عفی عنہ

اَلنّاشر
مکتبۃ القراءۃ والتجوید
کاسی روڈ شالدرہ کوئٹہ

بسم الله الرحمن الرحيم

په پښتو ژبه کښي اولنی او په افغاني تاريخ کښي بې ساری په
زرگونو جديدو مسئلو باندي مشتمل

تفسير ايوبي حنفي

پنځلسم ټوک ١٥

وَمَالِیَ (٢٣) ❁❁ فَمَنْ اَظْلَمُ (٢٤)

تاليف او تصنيف

د علامة العصر ابو الفضل شيخ التفسير والحديث فقيه دوران مفسر الزمان

حضرت مولانا محمد عبيد الله الايوبي

الكندهاري السليمانخيلي الحنفي النقشبندي حفظه الله تعالى

مكتبة اقراة والتجويد
كاسي روډ شالدره کوټه

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم .... تفسير ايوبي پښتو پنځلسم ټوک
مفسر .... الحاج مولنا محمد عبيد الله الايوبي الکندهاري
السليمانخيلي الحنفي حفظه الله تعالى بفضله الوهبي
کمپوزر.............. حبيب الحق حقاني
ټايپ................. حقاني کمپيوټر اداره
نشر کوونکې اداره .... مکتبة القراءت والتجويد کاسي روډ کوټه
د چاپ ځای.................لاهور
لومړی ځل چاپ .... ۱۱۰۰ (۱۴۳۲) هجري قمري

يو نظر دې خوا

هيڅ يو مسلمان هم په قرآن مجيد، احاديثو يا د فقهي په کتابو کې په قصده سره غلطي نه کوي، زموږ اداره تر خپله وسه پوري د کتابو تر ليکلو وروسته تصحيح ته زياته پاملرنه کوي، چې له دې کبله زموږ کتابونه معياري دي، خو بيا هم بنده بنده دی، يو نه يو ځای څه ناڅه غلطي په املاء کې يا په يوه جمله کې ځني صادره سي، نو زموږ د ټولو ناظرينو څخه دا خواست دی چې که ستاسې تر نظر داسي غلطي تېره سي لطفاً زموږ سره تماس ونيسئ، تر څو د کتاب د دوهم وار په چاپ کې د هغې تېروتنې اصلاح وسي.

په درناوي ستاسي ورور شمس الحق شمس

بسم الله الرحمن الرحيم

الطبعة الاولى

١٤٣٢ هجري - ٢٠١١ ميلادي

مكتبة القراءة والتجويد

شارع كانسي كوئته - بلوجستان

رقم الهاتف ٠٣٠٠٣٨٨٥٥٣٥

MAKTABTUL-QIRRAT
WALTAJWEED
KANSI ROAD QUETTA
BALOCHISTAN

ISBN 2-7451-3140-0

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَكَفٰى وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى خَيْرِ الْوَرٰى

وبعد: د قرآن مجيد تلاوت، د قرآن مجيد تفسير، د قرآن مجيد حفظ د قرآن مجيد تجويد دا ټولـه كـارونو تـه خـاتم الانبيـاءﷺ بهتـرين او تـر ټولـو كـارونو غـوره كارونه ويلي دي، يو ځاى كښي فرمايي، هر كله چي له دهﷺ تپوس وسو چي "اى الاعمال افضل" په كارونو كي تر ټولو ښه او غوره كار كوم كار دى؟ و يې فرمايل "الحال المرتحل" يعني د كوچ كونكي بيرته كوچ كول، معنى دا چي هر كله قرآن مجيد په تلاوت سره تكميل كړي او بيرته د قرآن مجيد تلاوت شروع كول.

ځكه نو حفاظ كرام اكثره چي له دې حديث څخه باخبره وي نو په اخري شپه د روژې په نولسم ركعت كښي چي څو مره سورتونه دي تر والناس پوري ټوله ختم كړي او په شلم ركعت كښي بيرته بيرته "الم" تر المفلحون پوري ووايي، چي ودي عمل ته الحال المرتحل وايي، ولي چي كله قرآن مجيد تكميل ته رسيږي نو

نو شيطانان خوشحالي جوړه کړي چي دې مؤمن
قرآن مجيد ختم کړی بيا يې نه وايي، او هر کله
چي ده بيرته "الم" شروع کړی نو د شيطان هغه
ټولي خوشحالياني په غم ولړل سي، او نا اميده له هغه ځايه روان سي.
له دې حديثونو څخه دا په ګوته کېږي چي د قرآن مجيد تلاوت ډېر يو
لوی او د ډېر عظمت والا کارونو څخه يو کار دی، خو هر کله چي فهم د
معنا هم ورسره وي، نو بيا تر ټولو لوی کار دی.
حضرت ايوبي مدظله العالي ودې کار ته ملا تړلې ده چي الحمد لله
دادی پنځلسم ټوک چي پکښې دروېشتمه او څلورويشتمه پاره موجوده
ده ستاسو په لاسونو کي دی، هيله ده چي و حضرت ايوبي او همدا رانګه
و چاپوونکي ادارې مکتبة القرائت والتجويد ته به هم په خپلو دعاګانو
کښي يو ځانګړی ځای مشخص کړئ.
دا هم تاسي او دا هم تفسير ايوبي پنځلسم ټوک.

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا سکين او
والسلام
pdf سو. د دعا محتاج احمدي! واتساپ ۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

قاري فضل الحق حقاني
بانې مکتبة القرائت والتجويد

مكتبة القرآة والتجويد

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْمُرْسَلِيْنَ وَعَلٰى آلِهٖ وَصَحْبِهٖ اَجْمَعِيْنَ.

درويش وايي: چي شروع د سورة يٰسٓ مبارک پر (۱۵) للشهر المبارک رمضان يوم الاربعأ سنه (۱۴۳۱) هـ ق قرار يافت.

اَللّٰهُمَّ كَمَا رَئَيْتَنِيْ اِفْتِتَاحُهٗ فَوَفِّقْنِيْ لِاخْتِتَامِهٖ وَاَرِنِيْ بِالْخَيْرِ وَالصِّحَةِ وَالسَّلَامَةِ وَالْفَرْحِ وَالسُّرُوْرِ، رَاحَةِ الْقَلَمِ وَالْاَصَابِعِ عَنْ تَعَبِ كِتَابَتِهٖ اِنَّكَ يَا اَللّٰه عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْكَ الْمَصِيْرُ، وَاِنَّكَ يَا مَوْلَاىَ بِالْاِجَابَةِ جَدِيْرٌ.

ابيات

هغه ورځ زما د ژوند به لويه خوشحالي وي
چي قلم زما پر والناس باندي راهي وي

سرمايه زما د عمر دا تفسير دى
كه مي وليدى اخير د خداى ج تقدير دى

سُوْرَةُ يٰسٓ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ ثَلٰثٌ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ثَمَانُوْنَ اٰيَةً وَّخَمْسُ رُكُوْعَاتٍ

فوائد هذه السورة المباركة: ددې سورت مبارک يو نوم (معمه) پر صيغه د اسم فاعل دى لکه چي ابن مردوية او خطيب بغدادي او بيهقي رحمهم الله له ابو بکر الصديق رضي الله عنه څخه روايت کړى دى، عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال يٰسٓ تدعى معمة تعم صاحبها خير الدارين (يٰسٓ بلل کيږي معمه، تعم يعني چي عام دى صاحب ته دى يعني چي وظيفه يې کوي يا دائمًا يا على الاکثر، خير د دنيا او آخرت) وتسمى الدافعة لانها تدفع عن صاحبها کل سوء (او يو نوم يې دافعه دى يعني لېري کوي هر غم او مرض او فقر وغير ذالک) وتسمى القاضية، لانها تقضى کل حاجة (او يو نوم يې قاضيه دى يعني هر حاجت چي څوک لري په برکت ددې مبارک سورت پوره کيږي)

درويش وايي: چي په صحيح روايت د امام احمد، ابو داؤد، نسائي، ابن ماجه

او طبراني رحمه الله لـه معقل بن يسار رضي الله عنه څخه چي عليه الصلوة والسلام وويل: يٰسٓ قلب القرآن، او دا هم يو نوم لـه نومانو څخه دديـ سورت دى، حجة الاسلام ابو حامد محمد الغزالي رحمه الله ددي تسميه وجه داسي بيان کړي ده چي مدار د دين اسلام ايمان دى بالله (يعني بتوحيده) او صحت د ايمان په اقرار سره دى په حشر او نشر سره، او دا امور په سورت يٰسٓ کي په ابلغه وجه بيان سوي دي، نو ځکه دا سورت مشابه کړل سو د زړه سره په بدن کي د انسان چي زړه مدار د صحت د بدن دى، او دا توجيه د امام غزالي رح امام رازي رح په تفسير کي مختاره کړي ده، او ابو نصر السجزي رح في کتابه الابانة وحسنه (او دا حديث يې حسن بللى دى) عن عائشة رضي الله عنها، قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان في القرآن سورة تدعى العظيمة (يعني په دې نامه يادېږي) لعضمتها عند الله (او صاحب تـه د دې سورت عند الله ويـل کېږي) يشفع صاحبها (يعني چي دا سورت يې ورد ګرځولى وي د هغه به شفاعت خداى پاک قبلوي تر اکثر د ربيعه او مضر (چي د عربو د دوو قومو نومان دي) او په صحيح اخبار کي راغلي دي چي دا سورت مبارک دي د مړو د قبرو سره وايي، او د چا چي زکندن وي د هغه په مخ کي دې هم وايي، وصح من حديث معقل بن يسار رض لايقرئها عبد يريد الله (اى رضاء الله) والدار الآخرة (يعني دفع د عذاب د آخرت) الا غفر له ماتقدم من ذنبه، او ترمذي او دارمي له انس رضي الله عنه څخه روايت کړى دى چي عليه الصلوة والسلام وويل: من قرء سورة يٰسٓ کتب الله له بقرائتها قرائت القرآن (اى ثوابها) عشر مرات.

پوښتنه: هر وار چي سړى قرآن ووايي خو سورت يٰسٓ پکښي ويـل کېږي، نو په دې حديث کي به تفصيل د شي پر ځان باندي لس واره نه وي؟

ځواب: مراد په دې حديث کي دادى چي په هغو لسو وارو کي سورت يٰسٓ نه ورسره ووايي، ونظيره في القرآن لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ اَلْفِ شَهْرٍ الآية، نو هوري خو هم په زرو مياشتو کي ډېر وارونه ليلة القدر راځي، نو هوري هم علماء وايي چي يوه ليلة القدر تر زرو مياشتو بالا ده چي په هغو کي ليلة القدر نه وي.

او بل ځواب دادی چي په تفصيل کي پر خپل ځان تغاير اعتباري هم کافي دی فان سورة يٰسٓ من حيث تلاوتها مفردة غير قرائتها في جملة القرآن، دا محاوره د عربو تائيد د تغاير اعتباري کوي، دوی وايي: الحسناء في الحلة الحمراء احسن منها في الحلة البيضاء (ښائسته ښځه په سرو کالو ښه ايسي تر سپينو کالو) ابو نعيم رح په دلائل کي له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام يقرء في المسجد (اى المسجد الحرام حين كونه ؑ في مكة) فيجهر بالقرائة حتى تاذى به ناس من قريش (يعني المشركون منهم) نو يو څو کسان د قريشو ور ولاړ سول چي عليه الصلوة والسلام ونسي يعني چي قرائت په زوره مه وايه، دستي د دوی لاسونه تر زنو لاندي بند سول او په سترګو هم ړانده سوه، فجاؤا الى النبي ﷺ او وه يې ويل ننشدک بالله والرحم يا محمد، يعني چي زموږ لاسونه له غاړو څخه راخلاص کړه او سترګي مو بناء کړه يعني دعاء راته وکړه، عليه الصلوة والسلام دعاء ورته وکړه حتى ذهب عنهم ذالک يعني لاسونه يې هم ايله سوه او سترګي يې هم بناء سوې، فنزلت يٰسٓ الى قوله تعالى: اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَايُؤْمِنُوْنَ، نو له هغو کسانو څخه يو لاهم مسلمان نه سو، فقير وايي: وفي نقل الحديث اختصار قليل.

يٰسٓ ۝۱

درويش وايي: چي د اکثرو مفسرينو رحمهم الله مذهب دادی چي يٰسٓ له حروف مقطعه قرآنيه وو څخه دی لکه الٓمٓ وغيره اختلافًا واعرابًا.

درويش وايي: چي صحيح مذهب په حروف مقطعات قرآنيه وو کي چي مذهب د حنفيه رح هم دی چي خدای ج هيڅ چا ته لار نه ده ورکړې د ادارک د معانيو د مقطعاتو في اوائل السور وقالوا ان الله متفرد بعلمها، ونحن نؤمن بما اراد الله تعالى بذالک ونؤمن بانها من القرآن، او سپارل د علم د هغو و خدای جل جلاله ته او موږ يې قرائت تعبدًا وامتثالًا لامر، فاقرؤا ما تيسر من القرآن، او بعض مفسرين وايي: حروف مقطعة سرٌّ بين الله ورسوله، واخرج ابن ابى شيبة وعبد بن حميد وابن جرير وابن المنذر وابن ابى حاتم عن طرق عن ابن عباس رض چي د يٰسٓ يا انسان في رواية بالحبشة وفي رواية في لغة طي، او مراد د انسان پر دغه تقدير اجماعًا

محمد ﷺ دی، نو اصل يې يا انيسين چي تصغير د انسان دی لکن لپاره د تعظيم کما ثبت في محله ان التصغير قد يجئ للتعظيم وقد يجئ للتحقير، نو يا خو حرف نداء ده او د انيسين نصف راوړی چي سين دی لکثرة النداء به کما في قولهم في اقسم بالله ايمن الله وهذا قول الحسن وسعيد بن جبير وجماعة رحمهم الله، او ابو بکر الوراق وايي معنی د يٰسٓ يا سيد البشر ده، او ابن حنيفيه وايي چي معنی يې يا محمد (ﷺ) ده، ولي چي وروسته يې مخاطب دی ګرځولی دی يعني (انک لمن المرسلين) او په يوه حديث کي چي روح البيان راوړی دی لکن راوي يې نه دی معلوم راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام وويل ان الله سماه بسبعة اسماء محمد و احمد وطٰهٰ ويٰسٓ والمزمل والمدثر وعبد الله ﷺ سبعة مرات، حسين کاشفي رح په تفسير حسيني کي وايي: حقيقت آنست که عرف عرب ان که از کلمه بحر فی تعبير ميکنند کما في قول الشاعر: ع.. فقلت لها قفی فقالت قاف ای وقفت، پس می باشد که يا برائ ندا باشد وسن اشاره بکلمة سيد البشر او يا سيد الاولين والآخرين باشد، کما جاء في الحديث الصحيح انا سيد ولد آدم ولا فخر، وقال الشيخ ابن نور الدين رح في بعض وارادته ای کشفياته او مناماته سألت رسول الله ﷺ عن اسرار المتشابهات من الحروف فقال هی من اسرار المحبة بيني وبين الله فقلت هل يعرفها احد فقال ولايعرفها جدي ابراهيم.

وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيْمِ ۙ﴿۲﴾

پوه سه: چي يٰسٓ چي له حروف مقطعه ؤ څخه سي کما هو المختار لاکثر المفسرين، نو والقرآن لپاره د قسم دی، يعني قسم دی په هغه قرآن چي محکم دی په عجب نظم چي په اعلی درجه کي د فصاحت او بلاغت دی او په بديع المعاني سره چي دلائل بينه دي پر حقيقت د دين اسلام او نبوت د نبي عليه السلام، ولي چي په قرآن مجيد کي قصې د تيرو امتو د ټپلو انبيا و امثال عجيبه وحکايات صادقه وغيرها مما لا يمکن احاطة انطاق البيان عليهما، ولهذا فصحاء عدنان وبلغاء قحطان عجزوا عن الاتيان بمثل اقصر سورة منه (فالقرآن) نفسه معجزة ظاهرة بينة عادلة على ان القرآن من عند الله وان محمدًا رسول الله، ولهذا اورد الله في جواب القسم.

إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣﴾

په تحقيق ته يا محمد (ﷺ) د خداى ﷻ د رسولانو له ډلې څخه يې على رغم انف المشركين.

درويش وايي: چي په مطول كي بلكې په ټولو كتابو كي د معانيو وايي چي يو اخبار چي څوک و چاته و وايي يا به يې غرض افاده د حكم وي يعني چي متكلم مخاطب خبر كړي په هغه حكم چي مدلول د خبر وي، لكه يو سړى چي بل سړي ته و وايي چي زيد خو له حجه راغلى دى، چي مخاطب نه وي په خبر، يا لازم د فائدې يعني مخاطب خو په حكم خبر وي بيا هم ته اخبار په هغه حكم ورته كوې يعني متكلم دا ورته ورښيي چي زه هم په دې حكم خبر وم، چي دې ته په اصطلاح د علم المعاني لازم فائدة الخبر وايي، كقولک لمن حفظ القرآن قد حفظت القرآن په دې خبره خو مخاطب خبر دى چي زما قرآن په ياد دى، ستا په دې كي صرف غرض دا وي چي زه ستا په حفظ القرآن خبر يم، اذا علمت هذا القانون، نو دلته دا سوال پيدا كېږي چي په دغه آيت كي يعني (انک لمن المرسلين) څه فائده ده، ولي كفار مكه خو له قرآن څخه منكر دي او له رسالت څخه د عليه الصلوة والسلام هم منكر دي، نو دوى ته په دې اخبار څه فائده ده، او لازم د فائدة الخبر خو بديهي ده په افاده كي څه فائده؟ ددې ځواب دادى چي په دې اخبار كي اعلان و كفارو ته دى او رد د دانكار ددوى دى چي دوى به عليه الصلوة والسلام ته ويل لست مرسلاً، په انسان العيون كي وايي چي له خواصو څخه د عليه الصلوة والسلام ده چي خداى ﷻ قسم دده پر رسالت واخستى بقوله: والقرآن الحكيم انک لمن المرسلين.

عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤﴾

پر سمه لارې، چي واصل و رضا ته د خداى ﷻ ده او و جنت ته په آخرت كي.

يوه سه: چي دا خبر آخر د ان دى، واختاره الزجاج رح قائلاً انه الاحسن في العربية، او يا على صراط متعلق دى په المرسلين پوري، نو يې معنى داده: لمن الذين ارسلوا على صراط مستقيم، يعني د ټولو رسولانو يوه لار ده سمه چي توحيد دى، او استقامت پر امورو د دين دى.

پوښتنه: صراط مستقيم د انک لمن المرسلين څخه وفهميده، ولي چي د رسولانو لار خو وي مستقيمه، نو په صراط مستقيم کي څه فائده ده؟

ځواب: فائده يې تصريح ده په وصف سره د شرع په استقامت سره او د انک لمن المرسلين څخه التزامًا استقامت فهمېدى.

تَنْزِيْلَ الْعَزِيْزِ الرَّحِيْمِ ﴿۵﴾

پوه سه: چي حفص، ابن عامر، حمزة او کسائي رحمهم الله تنزيل په نصب سره وايي يا اعني ورسره محذوف دى، نو بيان د صراط مستقيم دى يا په تقدير د فعل د دغه مصدر، تقديره نزل اى القرآن تنزيل العزيز اى الغالب في ملکه الرحيم بخلقه، نو څکه يې کتاب نازل کړى او رسول يې هم راواستاوه فحذف الفعل واقيم المصدر مقامه، او نور قاريان يې په رفع سره وايي خبر د مبتداء محذوفي يې بولي، اى القرآن تنزيل آه.

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَّآ اُنْذِرَ اٰبَآؤُهُمْ فَهُمْ غٰفِلُوْنَ ﴿۶﴾

چي ته وبېروې هغه قوم يعني له عذابه څخه د خداى جل جلاله، حرف جر متعلق دى په تنزيل پوري يا په معنى پوري د المرسلين، کلمه د ما نافيه ده او (ما انذر آه) جمله صفت ده د لقوم يعني چي ته وبېروې هغه قوم چي نه دي بېرول سوى پلرونه او نيکه ګان ددوى، ولي چي په مکه کي وروسته تر اسماعيل عليه السلام بل نبي نه دى راغلى، نو دوى و رسول ته ډېر محتاج دي.

سوال: تا وويل چي اهل مکه ته وروسته تر اسماعيل عليه السلام بل نبي نه دى راغلى او په آيت کي خو ما انذر آه راغلى دى او انزار خو په دوى پوري نه دى خاص فيجوز ان قد انذرهم من ليس بني کزيد بن عمرو بن نفيل وقيس بن ساعدة چي انذار د اهل مکه يې د شرک کاوه مګر انبياء نه وه؟

ځواب: د آيت معنى داده ما انذر آبائهم رسول منذر واما مطلق الانذار فلم ينقطع په دې ځواب سره هغه سوال هم دفعه سو چي ددې آيت او د هغه آيت (وان من امة الا خلا فيه نذير) منافات دى، ولي چي په دې آيت کي نفي د انذار ابائهم راغلي دي، او هغه بل آيت اثبات دى د نذير و هر امت ته، وحاصل الجواب چي

مراد په آيت مراد نفي د انذار دی د نبي د خولې څخه او هغه بل آيت اثبات د مطلق انذار دی و هر امت ته، ولا منافات بين نفي الخاص واثبات العام كما لايخفٰى على اولى النهى فافهم. (فهم غافلون) نو دوی پر غفلت او جهالت دي، نو دوی اشد احتياج لري وارسال ته د رسول فلهذا ارسل محمد ﷺ ودوی ته.

درويش وايي: چي علامه بغدادي رح په روح المعاني كي او علامه البرسوي رح په روح البيان كي او علامه ثناء الله رح په تفسير مظهري كي دا احتمال په دې آيت كي هم راوړی دی چي كلمه د "ما" په ما انذر آه كي دي موصوله يا موصوفه وي او عائد دي محذوف وي، والتقدير حٍ لتنذر قومًا بالذي (كه ما موصوله سي) او بشئ انذر كه ما موصوفه سي) به (دا عائد محذوف دی راجع دی و ما ته كه موصوله وي او كه موصوفه وي) آبائهم الا بعدون (يعني في زمان اسماعيل ؑ ومن بعده الى زمن وقوع عبادة الاصنام في اهل مكة) و يا ما مصدريه دی، والتقدير لتنذر قومًا انذار ابائهم اى مثل انذار آبائهم (اى الابعدون في زمن اسماعيل ؑ وزمن بعده، وعلى هذه الوجوه الثلثة (اى كون كلمة ما موصولة او موصوفة چي عائد محذوف ته ضرورت لري كمامر، او يا مصدريه سي چي عائد ته ضرورت نه لري، البته لفظ د مثل محذوف دی) قوله تعالى فهم غافلون متعلق دی بقوله تعالى انك لمن المرسلين اى ارسلناك الى اهل مكة لتنذرهم فهم اى اهل مكة غافلون من انذار اسماعيل ؑ لمرور ازمنة طويلة عليهم بعد اسماعيل ؑ حتى ظهر فيهم عبادة الاصنام فافهم.

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ۝٧

اللام للقسم اى و الله په تحقيق ثابت سوی دی قول پر اكثر، تخصيص د اكثريې وكړی له دې سببه چي ددوی يعني اهل مكه لكه خالد بن سنان او ورقه بن نوفل واتباعهما كانوا فى دين ابراهيم و اسماعيل عليهما السلام. (فهم لايؤمنون) دغه اكثره ايمان نه راوړي.

اِنَّا جَعَلْنَا فِيْٓ اَعْنَاقِهِمْ اَغْلٰلًا

موږ كړځولي په غاړو كي ددوی، اغلالاً جمع د غل ده چي لاس وغاړي ته په تړل كيږي، بغوي رح وايي چي دا آيت په شان كي د ابو جهل او دده د ملګرو چي د

بني مخزوم د قبيلې وه چې دوی دا قسم اخستی ؤ چې کـه مـوږ محمـد (ﷺ) وليدی چې په حرم کې يې لمونځ کاوه، ابو جهل خو دا وويـل چې زه بـه دی پـه دغـه ډبره چې دده په لاس کې وه دی به پر دا ککری په ولم، نو ابو جهل وليدی چې عليه الصلوة والسلام پر لمانځه ولاړ ؤ او قرائت يې په جهر سره وايه، ابو جهل چې ډبره پورته کړه چې عليه الصلوة والسلام وولي لاس يې پورته سو دده غاړي ته او ډبره يې په لاس پوري چسپه ومبتل لکه غل، ابو جهل ناکامه ډبره په لاس پوري مبنتې ترغاړي لاندي راغلی هغه دوو مخزوميانو ته صورت حال چې يې ورتـه بيان کړی ډبره ايله سوه، مخزومي ولاړ سو ډبره يې واخستل چې زه به هم په دغه ډبره محمد قتل کوم، دی چې راغلی او عليه الصلوة والسلام يې پر لمانځه ولاړ هم وليدی، نو ده چې په ډبره ويشتی په سترګو ړوند سو، نو د عليه الصلوة والسلام د قرائت اواز يې اورېدی او په سترګو يې نه ليدی، نو دغه مخزومي چې ابو جهل او هغه بل مخزومي ته راغلی هغه يې هم نه ليدل حتی چې هغو ور ناري کړې چې څه دي وکړه؟ هغه ورتـه وويـل چې ما يې اواز اورېدی او په سترګو مي نه ليدی، او ده زياته کړه چې زما او د محمد (ﷺ) تر منځ يو شی پيدا سو لکه مينده د حيوان چې لکی يې پورتـه او کښته کوله، کـه زه ور نژدې سوی وای زه بـه هغـه حيـوان خوړلی وای، نو دا آيت نازل سو چې اول يې تېر سو او اخير دادی.

فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُّقْمَحُوْنَ ﴿۸﴾

نو هغـه اغلال اصل يې داسي ؤ الی اذقـانهم چې دوی يې نـه پرېښوول چې سرونه کښته کړي، او بغوي رح وايي چې ضمير د هي راجع دی و ايدي ته.

سوال: د ايدي لفظ خو د مخه نه دی ذکر سوی، نو اضمار قبل الذکر به نه وي؟

ځواب: لا ولي لفظ د اغلال دلالت پر کوي لان الغُل ما يجمع اليد الی العنق.

پوښتنه: په شان نزول کي خو غل يو ازي د ابو جهل په غاړه کي ډبره سول، لکن په دې آيت کي لفظ د اذقان يې جمع راوړی؟

ځواب: نعم لکن عرب فعل د يوه و ډېرو کسانو تـه کـوي نحو بنوا فـلان قتلوا لرضاء الکل بفعل ذالک الواحد وههنا کک فافهم.

پوه سه: چي په (فهم مقمحون) كي فاء لپاره د سببيت ده ماقبل الفاء يعني فهي الى الاذقان لما بعدها اعني مقمحون فان الاغلال الى الاذقان سبب للاقحام، يعني سرونه يې پورته نيولي وه ستر كې يې كښته اچولي وې، وهيڅ شي ته يې مخ نه سواى اړولاى.

پوه سه: چي بيهقي په دلائل النبوة كي په اسناد متصل تر ابن عباس رضي الله عنه پوري داسي حديث روايت كړى دى چي بعض د بني مخزوم د قبيلې دا اتفاق يې سره وكړى د نبي كريم ﷺ د وژلو په باره كي چي ابو جهل او وليد بن مغيرة هم پكښي شامل وه، نو يوه ورځ يا شپه عليه الصلوة والسلام په حرم محترم كي پر لمانځه ولاړ ؤ او قرائت يې هم په جهر وايه چي دوى يې قرائت هم اورېدى، نو دوى وليد بن مغيره ته وويل چي ورسه قتل يې كړه، نو وليد هم هغه ځاى ته ورغلى، نو ده قرائت هم اورېدى او عليه الصلوة والسلام يې نه ليدى خو بيرته ملګرو ته راغلى او ماجرى يې ورته ذكر كړه، نو ټوله راولاړ سول فلما انتهوا الى المكان الذي يصلى فيه سمعوا قرائته نو دوى پر اواز ور روان وه، ولي ليدى خو يې نه، ناګاه اواز د دوى تر شا سو بيا به دوى د اواز پر خوا ور روان سوه بيا به يې اواز د شا د خوا واورېدى، اخير مجبوره ناكامه را روان سول، دا تفسير او مراد ددې آيت دى.

وَجَعَلْنَا مِنْۢ بَيْنِ اَيْدِيْهِمْ سَدًّا وَّمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَاَغْشَيْنٰهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُوْنَ ۝۹

موږ وګرځاوه له منځ څخه د مخ د دوى سد يعني چي دوى عليه الصلوة والسلام نه ليدى، مراد له سد څخه سد د قدرت د خداى ﷻ دى، او د شا د خوا هم سد يعني دوى به په صوت پسي د عليه الصلوة والسلام تر شا راتله، نو موږ دوى ړانده كړه يعني له ليدلو څخه د عليه الصلوة والسلام كه څه هم ظاهراً خو ړانده نه وه ددې واقعې د مخه، نو دوى نه ليدى يعني عليه الصلوة والسلام يا هيڅ شى په دغه حال كي چي اراده د قتل د عليه الصلوة والسلام يې درلودل.

درويش وايي: چي روح المعاني، روح البيان او مظهري دغه تفسير چي په پښتو ژباړه تاسي ته بيان سو ټولو راوړى دى او مناسب د حال د متعلمانو د تفسير ايوبي سره هم دغه تفسير دى چي عام الفهم تفسير دى، او دوى درې سره دا هم وايي چي انا

جعلنا في اعناقهم تر دې ځايه پورې بيان د مشركانو د مکې دى بلکې د نفس کافرانو دى په آخرت کې.

سوال: جعلنا دوه ځايه چې راغلى دى او اغشينا يو ځاى چې په دې آيت کې راغلى دى په صيغه د ماضي دى او احوال د آخرت مستقبل دى؟

ځواب: هو! صيغې خو د ماضي دي لکن د آخرت احوال په اعتبار د دې دي چې حسب موعود الله خامخا متحقق دي نو دا احوال متيقن دي لکه ماضي کلمات فلهذا عبر عنهما بالماضي.

درويش وايي: چې د دې تفسير فهم اسان دى، ولې چې تنزيل د امر مستقبل بمنزلة الماضي کثير في العربية والقرآن، لکن يو بل تفسير چې دې درې سرو تفاسيرو راوړى دى، بعض په ډېر طويل بيان سره لکه روح المعاني او روح البيان او بعضو په لنډ ګران تفسير او بيان سره راوړى دى، لکه مظهري هغه تفسير دادى چې دا آيتونه محمول دي پر تمثيل د حال د کافرانو په ورځ د قيامت کې، دوى وايي چې نه په دې دنيا کې غُل سته او نه سد سته نه فهم مقحمون سته، بلکې اراد الله سبحانه انا منعناهم عن الايمان بموانع اختيارية لهم فجعل الاغلال والسد مثلاً لتلک الموانع فهو تقرير وتثبيتهم على الکفر والطغيان والطبع على قلوبهم بحيث لا ينفعهم الآيات والنذر ومثلهم بالذين غلت اعناقهم الى الاذقان فهم مقمحون وبالذين بينهم السد وبين مايريدون رؤيته في انهم لايلتفتون الى الحق ولا يعطفون اعناقهم نحوه، ولا يطاء طؤن رؤسهم له ولو طاء طئو رؤسهم فرضًا يمنعهم السد عن الابصار فهم لايبصرون سبيل الهدى.

درويش وايي: چې وهذا اقصر التقارير الواردة في بيان ان حا في الآية تمثيلاً.

وَسَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٠﴾

برابره ده پر دوى که ته وېروې او که نه وېروې ايمان نه راوړي.

ترکيب: د دې عبارت قرآني ءانذرتهم ام لم تنذرهم مبتداء ده، سواء عليهم خبر دى.

سوال: دا دوې جملې خو جمله فعليه دي او استفهام هم ورسره دى، نو څرنګه جمله فعليه مبتداء واقع کېداى سي؟

ځواب: معنى د دې دوو جملو داده انذارک وعدم انذارک سواء، يعني په معنى د مصدر مضاف الى الفاعل دي.

سوال: مبتداء خو دوه شيه ده يعني انذارک وعدم انذارک او سواء خو مفرد دی؟

ځواب: سواء مصدر دی مفرد او تثنيه او جمع پکښي برابر دي.

سوال: په آيت کي حرف استفهام سته يعني همزه او ام، او په مذکور تقرير کي يعني انذارک وعدم انذارک سواء، هيڅ د استفهام معنی نسته؟

ځواب: حرف الاستفهام منسلخ دی د معنی څخه د استفهام بتجريد هما عنه (ای عن الاستفهام) لمجرد الاستواء.

سوال: تأويل د فعل په مصدر سره خو حرف مصدري غواړي لکه ان مصدري وهو مفقود ههنا فکيف يصح تأويله بقوله يعني انذارک آه؟

ځواب: قاضي بيضاوي رح وايي چي ګاهي فعل بيله حرف مصدري په معنی د مصدر راځي، واستدل بقول الشاعر: مصرع:.. تسمع بالمعيدی خير من ان تراه، حيث وقع بغير الحرف المصدری مبتداء، ای سماعک بالمعيدی، وخير خبره.

درويش وايي: ولهذا المصرع قصة طويلة مذکورة في حواشي البيضاوي وغيرها.

إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَٰنَ بِالْغَيْبِ ۖ

ته بېرولای سې يعني داسي بېرول چي فائده پر مرتبه سي، فلا يرد ان رسول الله ﷺ کان ينذر غير هؤلاء المذکورين في الآية فکيف يصح حصر الانذار کما هو معنی انما على المذکورين في الآية، وجه عدم الايراد چي محصور پر مذکورينو په آيت کي هغه انذار دی چي فائده پر مرتب وي (من اتبع الذکر) چي متابعت د ذکر يعني د قرآن کوي بالتأمل في معانيه وبلاغته والعمل به، ولايکون کمن قيل في شانه شعر: تروم العز ثم تنام ليلاً ... يغوص البحر من طلب اللألي

(وخشي الرحمن) يعني د خدای جل جلاله له عقابه بېرېږي.

فائده: داسي يې نه وويل وخشي المنتقم للدلالة ان الخشية مع ملاحظة صفت الرحمة فيه تعالى کمال الخشية وعين الايمان (بالغيب) حال دی له فاعل څخه د خشي يعني عن عذابه ای قبل ان يعاينه کما في يوم القيامة، ولي هغه خشية خو فائده نه کوي، او يا معنی داده غائبًا عن الناس في خلوته يعني چي منافق نه وي او نه ريا کاره، کما قيل:

واعظان که اين جلوه در منبر ومحراب ميکنند
چون بخلوت ميروند آن کاری ديگران ميکنند

Scanned by CamScanner

فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَّاَجْرٍ كَرِيْمٍ ﴿١١﴾

ته زيری وکړه دوی ته په مغفرت د خدای ج د بعض ګنهو، او مراد له اجر کريم ښخه يعني اجر حسن ښخه جنت دی.

فائده: تنوين دواړه ځايه لپاره د تعظيم دي.

اِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوْا وَاٰثَارَهُمْ ؕ

په تحقيق موږ ژوندي کوو مړي (يعني په ورځ د قيامت يا ژوندی کوو جاهل په علم سره يا ضال په هدايت سره) او موږ نوشته کوو چې دوی د مخه يعني په دنيا کې کوم ښه کارونه چې يې کړي او د هغو ښو عملو اثار حسنه، لکه يو سړي چې تعليم يې ورکړی وي، او د علم دين کتاب يې تصنيف کړی وي، او مسجد يې جوړ کړی وي، يا د سنت حسنه تأسيس يې کړی وي لکه يو مدرسه وعلى هذا القياس سنت سيئة کاشاعة باطل، وتأسيس ظلم وتائيد کفر، لکه په افغانستان کې چې دا اوس تائيد د امريکايانو د افغانستان اکثره کسان کوي تر سنه (١٤٣١)ھ ق پورې.

قال النبي ﷺ من سن في الاسلام سنة حسنة يعمل بها من بعده فله اجرها ومثل اجر من عمل بها من غير ان ينقص من اجورهم شيئ (اى اجور العاملين بتلك الحسنة) ومن سن في الاسلام سنة سيئة يعمل بها من بعده (لکه شراب خانه يا د قمار وغير ذالک ځايونه) فله وزرها و وزر من عمل بها من غير ان ينقص من اوزارهم شيئ، رواه مسلم، وفي الحديث الصحيح الذي رواه البخاري عليه الصلوة والسلام وايي: چې هر څومره قتلونه يعني ناحقه چې په اسلام کې کېږي پر ابن اول د آدم ؑ يعني قابيل د هغه قتل عذاب سته، لانه اول من سنى القتل ظلمًا، او بعض مفسرين وايي چې مراد له اثارو ښخه په دې آيت کې خطائهم (ګامونه د دوی دي) الى المساجد، عن ابى موسىٰ الاشعري رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ اعظم الناس اجرًا في الصلوة ابعدهم فابعدهم مشيا (يعني په لار کې هر څو لېري وي ثواب يې ډېر دی، الحديث متفق عليه) او د جابر بن عبد الله رض روايت دی چې شاوخوا سرايونه نژدې و مسجد نبوي ته خالي سوه (يعني يهودان پکښې او سېدل هغه ولاړل) نو د بنو سلمه چې کورونه يې د مسجد نبوي ښخه لېري وه اراده يې وکړه

چي دغو نږدې سرايو ته راکډه سي، نو دا خبره يو چا و عليه الصلوة والسلام ته ورسول، عليه الصلوة والسلام دوی راوغوښتل چي تاسي رښتيا دا اراده لرئ چي دې نږدې کورو ته رانقل سئ، هغو ورته وويل نعم، يا رسول الله قد اردنا ذالک، فقال[۴] يا بني سلمة ديارکم (ای الزموا ديارکم) تکتب اثارکم، دوه واره مکرريې ورته وويل (رواه مسلم) وروی البغوي رح عن انس رض نحوه.

درويش وايي: چي روح المعاني وايي چي ددې احاديثو دا معنی نه ده چي په دې آيت کي فقط دغه خطأ المساجد مراد دي، بلکې مراد له دې احاديثو دا دی چي په اثارهم کي خطأ المساجد هم داخل دي وان کان الآية شاملاً لغيرها کما مر عنقريب، نو چا چي دغه حديث دليل ددې ګرځولی دی چي آيت مدني دی ولي قصه د بني سلمة خو په مدينه منوره کي پېښه سوې ده، دا استدلال يې غلط دی، ولي چي موږ آنفًا وويل چي د احاديث مبارکهؤ دا معنی نه ده چي دا آيت په کثرت الخطأ الی المساجد کي نازل سوی يعني چي مدني سي، بلکې آيت مکي دی او په مامر موضوعاتو کي نازل دی، د حديثو معنی دا ده چي اثارهم محمول پر معنی عام دی چي کثرت الخطاء يې هم له افراد څخه فافهم والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب.

وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنٰهُ فِيْٓ اِمَامٍ مُّبِيْنٍ ﴿۱۲﴾

پوه سه: چي لفظ د کل منصوب علی شريطة التفسير دی، يعني د مخه تر کل شيئ احصينا مقدر دی، والاصل احصينا کل شيئ ثم حذف العامل المذکور وفسره بعده باحصيناه المذکور بعده.

درويش وايي: چي منصوب علی شريطة التفسير خو فرخه لمن لري په عربي لغت کي.

پوښتنه: ددې حذف او وروسته بيرته تفسير کول فائده يې څه ده؟

ځواب: علماء د نحوي وايي چي سړی چي مثلاً لفظ د کل منصوب ووينې په عامل د نصب کي متفکر سي، وروسته چي يې تفسير ووينې ډېر يې اضطراب دفع سي او اهل علم المعاني وايي چي هر علم چي وروسته تر طلب او انتظار حاصل سي هغه علم الذ (خوندور) وي واضبط (او ذهن يې ښه ټينګ ساتي) عارف جامي قدس سره وايي:

چه خوش باشد که بعد از انتظاری ...... با امید رسد امیدواوری

(اَحۡصَیۡنٰهُ فِیۡۤ اِمَامٍ مُّبِیۡنٍ) هر شی موږ ليکلی دی په هغه کتاب کي چي شکاره کونکی د هر شي دی، يعني په دې کتاب کي نوشته دی چي مشهور نوم يې لوح محفوظ دی، چي د هغه نوشته تغير او تبديل نه لري.

وَاضۡرِبۡ لَهُمۡ مَّثَلًا اَصۡحٰبَ الۡقَرۡیَةِ ۘ اِذۡ جَآءَهَا الۡمُرۡسَلُوۡنَ ﴿۱۳﴾ۚ

او مثال بيان کړه يا محمد (ﷺ) و کفارو ته د مکې.

پوښتنه: د ضرب معنی په مثل سره له څه د رکه ده؟

ځواب: دا ترجمه له دې محاورې څخه د عربو مأخوذ ده، دوی وايي هذه الاشياء علی ضرب واحد ای مثال واحد.

پوه سه: چي واضرب آه يا عطف دی پر مجموع ماقبله من قبيل اعطف القصة علی القصة يا معطوف دی پر مقدر ای فانذرهم واضرب لهم آه.

فائده: روح المعاني او مظهري وايي چي اضرب متعدي دی و دوو مفعولو ته لتضمنه معنی الجعل، ګويا داسي وويل سول اجعل لهم (ای للکفار مکة) (مثلاً) مفعول اول دی (اصحٰب القرية) مفعول ثاني دی.

پوه سه: چي له قريه څخه مراد انطاکية، رواه الفريابي عن ابن عباس رض وابن ابی حاتم عن بريدة وعبد بن حميد وابن جرير وابن المنذر عن عکرمة، وفي البحر انها انطاکية بلا خلاف، وحاصل المعنی قل يا محمد مثال حال اهل مکة مثال حال اهل انطاکية (اذ جآءها) چي ورغله و دې قريې ته.

فائده: اذ جآئها بدل اشتمال دی من اصحاب القرية کما في قولهم اعجبني زيد علمه وسلب زيد ثوبه (المرسلون) يعني رسولان او استولي خلګ د عيسیٰ ؑ، البغوي رح وايي قال العلماء باحوال العلماء چي عيسیٰ علیه السلام اول وار واستول دوه کسه حواريين دده د مخلصينو اصحابو څخه وښار ته د انطاکيه (نو له صيغې څخه د جمع لغوي معنی مراد ده ای مافوق الواحد) نو دوی چي ښار ته ورنژدې سول يو شپين ږيری يې وليدی چي پسونه يې پوول چي نوم يې حبيب ؤ، دوی چي سلام ورواچوه شيخ ورته وويل من انتما؟ تاسي څوک ياست، هغو ورته وويل رسولا لرسول الله يعني عيسیٰ ؑ چي هغه تاسي منع کوي له عبادت څخه د بتانو او

رابولي مو و عبادت ته د رحمٰن ﷻ، نو سپين ږيري شپانه ورته وويل چي تاسي يو دليل پر دغه دعوت لرئ؟ قالا نعم! نشفي المريض ونبرئ الاكمه والابرص باذن الله، يعني زموږ په دعاء خداى ﷻ مريض جوړوي يعني هر ناجوړى چي وي، او زموږ په دعاء خداى ﷻ مورزاده ړوند بناكوي، او د پس په مرض مبتلا جوړيږي.

درويش وايي: چي ما چي ترجمه وكړه دا مي ښكاره كړى چي په نبرئ الاكمه والابرص ونشفي المريض كي اسناد مجازي دى و سبب ظاهري ته چي دعأ ده فافهم، شپانه ورته وويل: درځئ زما يو زوى دى دوه كاله كېږي چي مريض دى، هغو دوو رسولانو ورته وويل چي درځه چي موږ يې وګورو، نو سپين ږيري كورته بوتله، هغو چي مريض وليدى دعاء يې ورته وكړه او لاس يې پر تېر كړى، نو په حكم د خداى ﷻ مريض فورًا جوړ سو، تاريخ وايي رفته رفته په ښار كي دا خبر خپرېدى او قسم قسم مريضان راوستل كېدل او ددوى پر لاس خداى پاک شفأ وركول، نو ددوى په دعاء سره ډېر مريضان خداى ج جوړ كړه، نو د انطاكيه سلطان ته (چي نوم يې په قول د وهب رح انفطس ؤ من ملوک الروم يعبد الاصنام) دا خبر ورسېدى، نو دا دوه كسان رسولان يې ور وغوښتل او پوښتنه يې ځني وكړه چي تاسي څوک ياست؟ دوى ورته وويل رسولان د عيسىٰ ع يو، باچا ورته وويل چي تاسي دلته زما پايتخت ته د څه غرض لپاره راغلي ياست؟ دوى ورته وويل چي موږ تا رابولو له عبادت څخه د هغه شيانو چي بتان دي چي نه اوري او نه ويني او نه يې په عبادت كولو كي نفع سته او نه يې په نه كولو كي د عبادت ضرر سته و هغه معبود بالحق ته چي هم سميع دى او هم بصير او هم ضار دى هم نافع دى وعلى كل شيئ قدير، باچا ورته وويل چي تاسي وايياست معبود سته غير زموږ د معبوداتو څخه چي بتان دي؟ هغو ورته وويل نعم، هغو ورته زياته كړه چي معبود بالحق هغه ذات دى چي ته او ستا خدايان يې پيدا كړي دي، باچا ورته وويل چي تاسي ولاړ سئ زما له دربار څخه زه به ستاسي په حال كي غور وكړم، دوى چي ولاړ سول سلطان عسكر په دوى پسي واستول چي په بازار كي يې مضبوطه ووهئ چي بيا دا خبري ونه كړي، خير عسكرو هم هغسي وكړه، او وهب بن منبه رح بيا دا قصه داسي بيان كړې ده چي عيسىٰ عليه السلام چي دا دوه كسه انطاكيه ته واستول، نو دوى چي هوري ورغله سلطان ته

د انطاکيه يې رسيد کې مشکل وه تاچې دوى تبليغ ورته کړى واى، نو باچا يوه ورځ بازار ته سره د باډي ګاډانو (ساتندويانو) راوتلى ؤ، نو دې دوو کسانو په بلند اواز الله اکبر او کلمه توحيد وويل چې باچا واورېدل، باچا ته درد ورغلى عسکرو ته يې امر وکړى چې دا دوه کسان ونسئ بندي خانې ته يې واستوئ او هر يوه دوه سوه دُرې ووهئ، نو عيسىٰ عليه السلام چې خبر د ضرب و کوب او بندي کولو د هغه دوو کسانو واورېدى، نو رئيس الحواريين شمعون الصفا يې ورپسې راواستاوه چې د دوى د خلاصون په باره کې کوشش وکړي، نو شمعون ښار ته د انطاکيه داخل سو ځان يې د يو ساده سړي پر ډول ګرځولى ؤ نو د باچا د باډي ګاډانو او خپلوانو سره يې کرار کرار ځان شناخته کړى چونکه شمعون ډېر پوه سړى او په خبرو کې هم ډېر چالاک او فهميده سړى ؤ، نو د باچا د خپلوانو دده سره ډېر انس او الفت پيدا سو، نو د باچا خپلوانو د شمعون د هوښيارۍ او د عقلمندۍ خبر سلطان ته بيان کړى، نو سلطان دى خپل مجلس ته وغوښتى، باچا چې د شمعون خبرې واورېدې د هغه ډېر الفت ورسره پيدا سو، شمعون د بت پرستۍ او د توحيد په باره کې د سلطان سره هيڅ ګفت و شنيد نه ورسره کاوه فقط د سياسة السلطنة او د رعيت پرورۍ په باره کې بحث ورسره کاوه د باچا په عقيده ډېر حق ګويه سړى معلوم سو، او دى يې ډېر نازاوه او په احترام يې ورته کتل، او مکلف يې کړى چې ته به هره ورځ دربار ته راځې، رفته رفته ورځ په ورځ د ملک په زړه کې محبت د شمعون زياتېدى، نو يوه ورځ يې و باچا ته وويل چې زه خبر سوم چې تاسي دوه کسان بنديان کړي دي او په درو مو هم وهلي دي چې تا ته يې دعوت د بل دين يعني توحيد المعبود درکړى ؤ، باچا ورته وويل نعم، نو شمعون ورته وويل چې تا خبرې ورسره وکړې او ددوى مطلب دې واورېدى چې دوى څه ويل، ملک وويل چې يا ما خبرې نه دي ورسره کړي خو دوى په بازار کې د الله اکبر نارې وهلې ما ته ډېر درد راغلى هيڅ پوښتنه مې نه ده ځنې کړې بلکې فورًا مې حکم د جلد او بند صادر کړى، شمعون ورته وويل چې که د باچا خوښ وي چې راغوښتي مو وايي چې دوى څه وايي خبرې به مو اورېدلي واى، ملک فورًا د بندي خانې هغه بنديان راوغوښتل، بنديان چې راغلل نو شمون ورته وويل چې تاسي له کومه راغلي ياست او چا راستولي ياست؟

دوی ورته وویل: الله الذی خلق کل شیئ ولیس له شریک، شمعون ورته وویل چي تاسي ستاسي د خدای ﷻ بیان راته وکړئ او ډېر صاف بیان او په عین حال کي ډېر کوتاه، نو هغو دوو چي په حقیقت کي خو دوی سره پېژندل چي زموږ خدای ﷻ یفعل ویحکم مایرید، او زموږ خدای زموږ په دعاء مورزاده ړوند جوړوي.

سوال معترض: شمعون چي هغه دوو خلگو ته وویل چي تاسي چا را استولي یاست دوی ورته وویل الله الذی آه دا به درواغ نه وي، ولي چي دوی خو عیسیٰ ؑ را استولي وه، او که څرنگه؟

ځواب: عیسیٰ ؑ خو په امر د خدای ﷻ را استولي وه کما یدل علیه قوله تعالی اذ ارسلنا الیهم اثنین آه، حیث اسند الارسال الی نفسه، نو رسول د رسول الله په امر د خدای ﷻ هم رسول الله دی، (القصه) باچا امر وکړی یو غلام چي دواړي سترگي یې ړندي وې بلکي بچې وې را یې وستی دوی خدای ﷻ ته زاری وکړې شمعون په زړه کي آمین وایه، حتی چي هغه د سترگو ځای یې سره څیري سو دوی د ختو دوې مرغټانې پکښي کښېښولې د سترگو د کسی په ځای کي غلام لیدل پیدا کړه فتعجب الملک، نو شمعون و ملک ته وویل که ته ستا له خدای ج څخه چي ورته سوال وکړي نو ستا به لوی شرف وي، ملک ورته وویل چي زه ستا څخه هیڅ راز پټ نه ساتم ان الهنا الذی نعبده لایسمع ولایبصر ولایضر ولاینفع.

پوښتنه: ملک شمعون ته ولي دومره خوشبین ؤ چي هیڅ راز یې له ده څخه پټ نه ساتی؟

ځواب: شمعون به هغه وخت چي ملک به بتخانې ته د بتانو د عبادت لپاره تلی، نو دی به هم ورسره ؤ، نو شمعون به ډېر لمونځونه کول او ډېري زاری به یې کولې (په پټه و خدای ج ته نصرت پر اهل انطاکیه خصوصًا ملکهم) نو د ملک او دده سره ورسره خلگو به دا خیال سو چي شمعون زموږ په دین دی، بیا ملک و هغو دوو کسانو ته وویل چي که چیري ستاسي خدای چي تاسي یې عبادت کوئ پر احیاء د میت قادر دی آمنا به یعني ستاسي پر خدای موږ ایمان راوړو، دوی ورته وویل زموږ خدای ﷻ قادر دی پر هر شي، نو ملک ورته وویل چي دلته یو مړی دی د اوو ورځو را ایسته چي د یو غټ تاجر زوی ؤ او پلار یې غائب ؤ نو ما یې

دفن وځنډاوه څو پلار يې راسي، ملک خلګو ته وويل چي ورسئ هغه ميت راوړئ، ميت چي يې راوړى بدن يې تغير کړى ؤ او بد بوى يې هم تلى، نو هغو دوو کسانو تضرع او زارى خداى ج ته شروع کړې، راوي وايي چي هغو دوو کسانو خو علانيه خواست کاوه چي ملک هم اورېدى او شمعون يدعو ربه سرًا، نو هغه مړى راژوندى سو او داسي يې وويل چي زه د اوو ورځو څخه پر شرک مړوم او په اوو شپلو کي د اور داخل کړه سوى وم او زه تاسي بېروم له شرک څخه چي تاسي يې کوئ، فآمنوا بالله، وروسته مړي وويل چي ما وليدلې دروازې د اسمانو خلاصي سوې ماچي وکتل يو ځوان ؤ حسن الوجه دوه کسه نور ورسره وه زه يې له اوره را وه ايستلم، ملک ورته وويل چي هغه درې کسه په حاضرو خلګو کي سته؟ ځوان مړي شاوخوا وکتل وه يې ويل چي هغه حسن الوجه سړى دادى (شمعون ته يې اشاره وکړه) او هغه دوه کسان چي ورسره وه هغه دا دوه کسه دي (رسولانو ته يې اشاره وکړه) نو ملک په درياب کي د تعجب غرق سو، نو شمعون چي په دې پوه سو چي د ملک رايه د خپلو خدايانو بتانو څخه بدله سوه، نو يې خپل ځان ورته معرفي کړى چي زه هم د خداى ﷻ د رسول عيسىٰ عليه السلام رسول يم وتاسي انطاکيه والو ته، فآمن الملک وآمن معه قوم وکفر آخرون اى اصروا على کفرهم، او بعض راويان وايي چي مړى د ملک لور وه چي په قبر کي له ډېره عمره څخه دفن وه، نو شمعون ملک ته وويل چي ته دا دوو کسانو ته ووايه چي ستا لور را ژوندى کړي، نو ملک هغو دوو کسانو ته د لور د ژوند په باره کي وويل، نو هغه دوه کسان پر لمانځه ودرېدل او شمعون سرًا دعاء کوله چي قبر وچاودى او د ملک لور کفن په غاړه راووتل دا خبره يې وکړه خپل پلار او خلګو ته چي زه دغه سړي (شمعون ته يې اشاره وکړه) تر لاس ونيولم له قبره يې را وه ايستلم، دوه کسان نور ورسره وه (رسولانو ته يې اشاره وکړه) او دا يې هم وويل چي دا خلګ صادق دي چي خداى ﷻ يو دى شريک نه لري بايد تاسي اسلام راوړئ ولا اظنکم تسلمون، بيا ښځي دوى ته وويل چي ما بيرته خپل قبر ته رد کړئ، دوى خداى ﷻ ته خواست وکړى ښځه بيرته په قبر ننوتل.

درويش وايي: چي ملک د انطاکيه ايمان نه راوړى بلکي ده او قوم يې قصد د

قتل د رسولانو وکړی، نو دا خبر و حبیب النجار ته ورسېدی کما سیئاتي (وجاء من اقصی المدینة رجل) وسیئاتي بیانه (بیان د ښار د انطاکیه پر طور د جمله معترضه)

پوهسه: چي انطاکیه چي انتاکیه بالتاء هم ورته وایي پای تخت دی د ښارو د روم چي عواصم يې بولي، پر دې ښار لوی د يوال راګرځېدلی دی د ډبرو چي دور يې دوولس میله دی کما في القاموس، او په دې ښار کي دننه پنځه غرونه دي او د اوبو چینې دي او رنګارنګ تعمیرات دي او په داخل کي د دې ښار ډېر انسانان اوسېږي چي حساب يې خدای ج ته معلوم دی او ملک مذکور سره د لوی فوجه په دې ښار کي اوسېږي، پښتانه وايي: د مرچو د کراره يې اټکل کړه.

يعني د انطاکیه د ښار د يوال دوولس میله اوږد ؤ، نو د ابادی حساب او اټکل يې ته کوه! ولایعلم خلق ربک الا هو، انتهی البیان المعترض.

إِذْ أَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ

(اذ ارسلنا) بدل دی د اذ اول څخه چي موږ استولي وه.

درویش وايي: چي که څه هم ظاهراً استونکی عیسیٰ ؑ ؤ لکن په حقیقت کي مرسل رب ﷻ دی ولهذا نسب الی نفسه (الیهم اثنین) يعني اهل انطاکیه ته، د دې دوو کسانو په نومانو کي اختلاف دی (یونا و بولس) او مقاتل رح وايي (دومان و بولس) او شعیب الجبائي رح وايي: شمعون و یوحنا، وهذا ضعیف لان شمعون هو الثالث لهما دی، او وهب او کعب رح وايي (صادق و صدوق) او بعض مفسرین وايي (فاروس و ماروس) او مظهري رح وايي (یحییٰ و یونس)

فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ

دوی تکذیب وکړی د دې دوو کسانو يعني په توحید کي د خدای ج، نو موږ تقویه د هغو دوو وکړه په درېیم سره چي پر مشهور او صحیح روایت شمعون الصفار من الحواریین لعیسیٰ ؑ کذا ذکر سعید بن جبیر وابن المنذر.

پوهسه: د عززنا چي متعدي دی مفعول يې پرېښو يعني هما لان المقصود الاصلي ذکر المغرز به وهو الثالث دون المغرز وهما الاثنان.

فَقَالُوْٓا اِنَّآ اِلَيْكُمْ مُّرْسَلُوْنَ ﴿۱۴﴾

نو وویل ای کلهم یعني درو سرو وویل واهل انطاکیه ته که څه هم دا وینا په صورت اجتماع نه وه اول وار بلکې اولاً د دوو کسانو په اخیر کي په صورت اجتماعي وګرځېدل کمامر.

قَالُوْا مَآ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا ۙ

وویل (ای اهل انطاکیه) تاسي نه یاست مګر مثل زموږ یعني بشر، نو تاسي پر موږ څه فضیلت لرئ چي تاسي د رسالت دعوې کوئ پر اول تقدیر، یا ستاسي مرسل عیسیٰ د رسالت دعوې کوي، او بعض مفسرین وایي چي دوی چي دا وویل انا الیکم آه یعني دا قید یې نه وو ایه من جانب عیسیٰ[۴]، نو د اهل انطاکیه زعم دا سو چي دوی په خپله د رسالت من الله دعوې کوي، نو ځکه یې ورته وویل ما انتم الآیة.

سوال: په نحو کي وایي چي خبر د ما منصوب دی، نو په دې آیت کي بشر چي خبر د ما دی ولي مرفوع دی په اتفاق د قراء رح؟

ځواب: په نحو کي دا هم وایي چي ما چي عمل کوي په سبب د مشابهت د لیس په نفي کي او په دخول کي پر جمله اسمیه، نو په دې آیت کي نفي د ما له منځه ولاړی په سبب د الّا چي حرف استثناء او منفي مثبت ګرځوي، نو مشابهت د لیس سره ضعیف سو، نو ځکه یې عمل د نصب په خبر کي ونه کړی خلافًا لیونس.

پوه سه: چي مثلنا صفت د بشر دی.

سوال: مثلنا خو په سبب د اضافت وضمیر متکلم ته چي معرفه دی مثلنا هم معرفه وګرځېد، نو څرنګه صفت د بشر چي نکره دی کېدای سي؟

ځواب: په نحو کي وایي چي مثل او غیر متوغل یعني ډوب په ابهام کي دی په اضافت و معرفه ته نه معرفه کېږي کذا في روح المعاني.

وَمَآ اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ ۙ

او نه نازلوي خدای جل جلاله یعني پر بشر هیڅ شی، من زائده لپاره د استغراق د نفي دی.

پوه سه: چي له دې قول څخه د دوی دا معلومه سوه چي اهل انطاکیه له الوهیت

ثخه د خداى ﷻ منكر نه وه له رسالت ثخه منكر وه، خپل اصنام بتان يې واسطه و خداى ﷻ ته ګڼل، روح المعاني وايي چي تخصيص د اسم الرحمن چي دوى وكړى په منځ كي د نومانو د خداى ؏ چي ددوى په زعم كي دا وه چي رحمت تأبى انزال الوحي لاستدعائه تكليفًا للعباد بالاوامر والنواهي چي په تكليف د عبادو كومه فائده خداى ﷻ ته نه راجع كېږي، او د ثواب وركول د خداى ﷻ له خوا ثخه پر تكليف موقوف هم نه دى لانه رحمن فافهم.

إِنْ أَنتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾

نه ياست تاسي مګر دروا‌غ واياست په دعوى كي د رسالت من الله.

قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾

وويل اى الرسل لاهل انطاكيه، زموږ خداى خبر دى، په تحقيق هرومرو موږ وتاسي ته را استول سوي يو.

فائده: رسولانو د خداى ﷻ په علم سره استشهاد وو ايه چي په فقه شريفه كي وايي چي استشهاد په علم سره د خداى ﷻ جاري مجرى القسم دى حتى كه يو چا وويل چي الله يعلم انى فعلت كذا او دى كاذب ؤ دا يمين غموس چي كفارة في الدنيا نه لري مګر عذاب د دوږخ لري لانه كبيرة.

مسئله: كه يو سړي و بل ته وويل چي زه دربانديګران يم او زما سره محبت لري هغه بل سړي ورته وويل چي خداى ؏ شاهد دى چي ته پر ما ګران او زه ستا سره محبت لرم او دروا‌غ يې ويل دا سړى كافر ګرځي، ولي ده په خپلو خبرو خداى ؏ شاهد د خپلو دروا‌غو وباله.

پوښتنه: اول رسل و انطاكيه والو ته ساده خبره وكړه يعني انا اليكم مرسلون، وروسته په دې آيت ربنا يعلم انا اليكم لمرسلون دومره ډېر تاكيدات وكړه (١) ربنا يعلم چي جارى مجرى القسم دى كمامر (٢) تاكيد د انا دى (٣) تاكيد د لام ابتداء دى په لمرسلون كي.

نكته: پوښتنه ددې تاكيداتو او باعث يې څه دى؟

ځواب: د رسل په اول جواب كي اهل انطاكيه مبالغه په رد كي د قول د رسل

وکړه حيث قالوا ما انتم الا بشر مثلنا تاکيد د نفي د رسالت يې په ما او الا سره وکړې، او وروسته يې بيا وويل ما انزل الرحمن من شيئ په اخير کي د دوی خبري حصر پر کذب وبوللې، نو ځکه رسل هم داغسي مؤکد بالتاکيدات جواب ورکړې کذا في المطول شرح التلخيص.

وَمَا عَلَيۡنَآ إِلَّا ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ ﴿١٧﴾

او نسته زمونږ په ذمه کي مګر رسول د رسالت د خدای ﷻ چي هغه هم ظاهره سوه تاسي ته بالآيات الشاهدة لصحته، لکه جوړيده د مور زاده ړوند، او جوړيدل د پس د مرض او احياء الموتى من القبور يعني زمونږ په دعاء د خدای په قدرت چي دادري سره کار د طوق البشر څخه خارج دی، غرض د رسولانو دادی چي ستاسي انکار مونږ ته ضرر نه دی، ولي چي مونږ خپله وظيفه ادا کړه بلکې ضرر يې چي عقاب ابدي دی وتاسي ته راجع دی.

قَالُوٓاْ إِنَّا تَطَيَّرۡنَا بِكُمۡۖ

راوي وايي چي په سبب د تکذيب د انطاکيه د رسولانو د عيسىٰ ؑ خدای ج پر دوی بارانونه بند کړه، نو اهل انطاکيه وويل و رسولانو ته چي مونږ بد فالي او شوم کوو په تاسي سره يعني چي تاسي راغلي ياست پر مونږ قحط د بارانو مسلط سي کما هو عادة الجهال في کل زمان چي مکروه خلاف الطبع شيئ ووينې نو نسبت ويو ميلمه يا مسافر يا هم جواره ته کوي، د اهل انطاکيه غرض داؤ چي تاسي زمونږ له منځ ووځئ، نو دا ټوله قحط او مصائب چي پر مونږ مسلط سوي ستاسي د راتګ له سببه خپلو وطنو ته ولاړ سئ سالمين او منع سئ زمونږ د دعوت او تبليغ څخه.

مسئله شرعيه: په حديث شريف کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام تفاول (يعني نيک فالي خوښه وه) او د تطير (يعني سوی فالي يې نه وه خوښه).

پوښتنه: فرق يې څه دی محبوب موافق الطبع او مکروه خلاف الشهوة دواړه و خدای ج د خوا دي؟

ځواب: فرق يې دادی چي نيک فالي له جهته څخه د حسن ظن پر خدای ج منځ ته راځي، او تطير يعني بد فالي له جهته د اعتماد پر غير الله يعني چي د سړي

مکروه لیدلو څخه پیدا کیږي، په احادیثو کي د هجرت نبوي ﷺ مع ابی بکر رضي الله عنه و مدینې منورې ته یو سړی په مخه ورغلی چي نوم یې بریدة بن اسلمؤ علیه الصلوة والسلام ورته وویل من انت؟ ته څوک یې؟ هغه ورته وویل بریدة! نو علیه الصلوة والسلام و ابوبکر رضي الله عنه ته وویل سلمنا من کیدهم موږ سالم سولو له چمو او له ضرر څخه د کفارو د مکې، په حدیث شریف کي راغلي دي چي هیڅ انسان داسي نسته چي په زړه کي بلا اختیار بد فالي پیدا کیږي، نو که د سړي په زړه کي د یو شي له سببه بد فالي پیدا سوه، نو داسي دي ووایي: انا عبدالله ما شاء الله لاقوة الا بالله لایأتی بالحسنات الا الله ولایذهب بالسیئات الا الله اشهد ان الله علی کل شیئ قدیر، نو که یې د سفر نیت ؤ او دا شوم ورته پیدا سو، هغه مذکوره کلمات دي ووایي او سفر ته دي دوام ورکړي، نو له کراهت څخه د تطیر خلاص سو او که یې سفر قطع کړی په دام کي د تطیر ولوېدی، کذا في عقد الدرر.

د فقهي شریفي په کتابو کي وایي چي که په یوه کور کي مریضؤ ماښام د هغه پر دېوال یا درخته بوم ناره وکړه د کور له خلګو څخه سړي دا وویل چي دا مریض مري، دا سړی کافر سو.

لَئِنْ لَّمْ تَنْتَهُوْا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِّنَّا عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿١٨﴾

که تاسي منع نه سئ خپل د تبلیغ څخه موږ به په ډبرو تاسي سنګسار کړو او مړه به مو کړو، او تاسي ته به ورسېږي زموږ له خوا عذاب درد ورکونکی.

سوال: د رجم تفسیر په ډبرو ویشتلو قتل دی کما في المحصن والمحصنة اذا زنیا، نو وروسته تر مرګ نور عذاب الیم به ددوی څه شی وي؟

ځواب: د رجم معنی دلته ما هو المتعارف في الفقه نه ده بلکې معنا یې مطلق په ډبرو ویشتل دي، نو ددوی مراد داؤ چي په یوه یا دوو یا درو مثلاً ستاسي په ډبرو ویشتلو سره موږ اکتفاء نه کوو بلکې تر هغو به مو په ډبرو ولو چي مړئ، وهذا هو العذاب الالیم، او بعض مفسرینو د رجم ترجمه په شتم یعني ښکنځلو سره کړې ده، نو ددوی مراد داؤ چي یوازي په ښکنځلو موږ اکتفاء نه کوو بلکې ایلام جسمي په ضرب و کوب سره هم درکوو، والله اعلم بمراده في کتابه.

قَالُوْا طٰٓئِرُكُمْ مَّعَكُمْ ۭ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْ ۭ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُوْنَ ﴿۱۹﴾

رسولانو ورته وويل چي ستاسي سبب د شوم ستاسي سره دی، وهو كفركم، او ابن عباس رض وايي حظكم (برخه ستاسي د تاسي سره ده من الخير والشر لاينفك عنكم)

پوه سه: چي په (ائن ذكرتم) دوه همزه دي، يو لپاره د استفهام انكاري دی او بل لپاره د شرط دی د جواب محذوف دل عليه ماقبله، يعني ائن وعظتم تطيرتم (وهذا جواب الشرط) ای تطيرتم بنا وتوعدتمونا (موږ ته پيش راكوي يعني په رجم سره) ولاينبغي ذالک وهذا هو معنى همزة الانكار بلكي بايد تاسي پند اخستی وای او ايمان مو راوړی وای، او زموږ مو احسان منلی وای.

(بل انتم قوم مسرفون) بلكي تاسي يو قوم ياست چي عادت ستاسي تجاوز دی تر حد په عصيان كي چي يو له اسراف څخه ستاسي تسائتم (تاسي بد فالي كوئ په رسل د خدای جل جلاله بايد چي تاسي په هغو سره تبرک كولای.

وَجَآءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِيْنَةِ رَجُلٌ يَّسْعٰى

او راغلی له اخيره څخه د ښار د انطاكيه چي چابک چابک را روان ؤ، يعني هغه وخت چي ده واورېدل چي قوم دده قصد يې كړی دی چي رسل عيسیٰ ؑ قتل كړي.

فائده: مشي عادي تګ ته د سړي وايي او عدو ځغاستي ته وايي او سعي ميانه تګ فوق المشي و دون العدو.

فائده: تنوين د رجل لپاره د تعظيم دی ای رجل عند الله كامل الرجونية.

فائده: نوم دده د سړي په روايت د ابن عباس رض وابی مجلز وكعب الاحبار مجاهد و مقاتل رح وايي حبيب "چي مشهور په حبيب النجار ؤ" او د پلار نوم يې اسرائيل ؤ.

فائده: كسب دده بعض وايي چي نجاري وه، او بعض وايي كبنته ګر ؤ، او بعض وايي دوبي ؤ او بعض وايي موچڼ دوز ؤ، او بعض وايي بتان به يې جوړول د ډبرو يا د لرګيو نه د عبادت بلكي د ښائست لپاره چي په هغه وخت كي روا وه، ولا منافات بين هذه الروايات لامكان كونه جامعًا لهذه الاكساب.

فائده: وفي الحديث الذي نقله الزمخشري صاحب تفسير الكشاف انه عليه الصلوة والسلام قال سباق الامم يعني چي سبقت يې و ايمان ته كړی وي ولم يكفروا

قط طرفة عين لکه علي بن ابی طالب کرم الله وجهه وصاحب يٰسٓ (يعني حبيب) ومؤمن آل فرعون.

فائده: وهب بن منبه رح وايي چي حبيب د ورېښمو کار کاوه او مريض هم د جزام په مرض ؤ (چي آتشک يې بولي او ډېره بېکاره ناجوړي ده چي تر علاج د اطباؤ لوړه ده) او کور دده په پای کي د يوې دروازې د انطاکيه ؤ وکان مؤمنًا ذا صدقةٍ، ماښام به يې د ورځي ګټلي روپۍ سره جمع کړې نيمی به يې خيرات کړې او نيمی به يې پر عيال نفقه کړې وکان هذا عادته دائمًا.

قَالَ يٰقَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِيْنَ ﴿٢٠﴾

وويل (حبيب النجار) ای قومه زما متابعت وکړئ د را استول سوو خلګو يعني د رسولانو.

اتَّبِعُوْا مَنْ لَّا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَّهُمْ مُّهْتَدُوْنَ ﴿٢١﴾

متابعت وکړئ د داسي کسان چي ستاسي څخه نه غواړي مزدوري پر تبليغ د رسالت (دا تاکيد دی د اول لپاره)

سوال: په دې تکرار کي د اتبعوا څه فائده وه؟

ځواب: دغه يې فائده زائده ده چي ستاسي څخه سوال د مزدورۍ نه کوي (وهم مهتدون) او دوی پر هدايت دي يعني الی خير الدارين.

درويش وايي: چي پر هم دې ځای تفسير د جزء (٢٢) پای ته ورسيدی بالخير والعافية والصحة بتوفيق رب العزت، ورځ د پنجشنبې ٢٣ شهر المبارک رمضان سنة (١٤٣١) هـ ق ويتلوه تفسير جزء ٢٣ بتاريخ المذکور.

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

الجزء الثالث والعشرون

وَمَالِيَ ٢٣

تفسير ايوبي حنفي

حضرت مولانا محمد عبيد الله الايوبي

الحنفي النقشبندي القندهاري

مكتبة القرأة والتجويد
كاسي روڈ كوئٹه بلوچستان

وَمَالِيَ لَآ أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿۲۲﴾

او څه سبب دی چې زه به عبادت نه کوم د هغه بې همتا چې زه يې پيدا کړی يم.

پوهسه: چې کلمه د ما استفهاميه مبتداء ده او جار و مجرور يې خبر دی، او لا اعبد حال دی له ضمير څخه د متکلم يعني په مالي کي، او تړوله جمله عطف ده پر يا قوم اتبعوا آه باندي.

پوښتنه: حبيب نجار خو قوم ته نصيحت کاوه په باره کي د رسولانو چې قوم ددوی د قتل قصد کړی ؤ کما يدل عليه يا قوم ابتعوا المرسلين او هغه نصيحت خو پای ته نه دی رسېدلی، نو عبارت قرآن چې داسي وای وما لکم لا تعبد الذی فطرکم، نو د مقام سره د تبليغ و قوم ته به مناسب نه وای او که څرنګه؟

ځواب: په مذکوره عبارت کي تلطف او نرمي د قوم سره په وعظ کي چې دی لکه خپل ځان ته نصيحت کوي او تنبيه پر دې چې زما غرض خالص نصيحت دی حيث اراد لهم ما ارد نفسه، پښتانه وايي: د خدای ج خپل سه لکه پر ځان داسي پر بل سه، او په حقيقت کي تعريض او سرزنش ددوی دی چې دوی عبادت د خالق خپل و عبادت ته د بتانو پرې ايښی دی، نو چونکه غرض د متکلم صيغه راوړو کي تعريض پر دوی ؤ په اخير کي يې بيرته دوی مخاطب کړه بقوله (واليه ترجعون) او خاص خدای جل جلاله ته به تاسي راجع کړل کېږئ يعني په ورځ د قيامت، ويدل عليه الحصر تقديم المعمول على العامل.

پوښتنه: مطابق د ماقبل آيت سره داسي ويل به مناسب نه وای واليه ارجع؟

ځواب: د خطاب په عبارت راوړلو کي مبالغه په تهديد کي د قوم چې دوی يې وبېرول په رجوع وسخت عذاب ته يعني مخامخ يې وبېرول او که يې لکه سياق سابق داسي ويلي وای واليه ارجع نو قوم ته تعريضًا تهديد به وای، والتصريح بالتهديد ابلغ من التعريض به کما لايخفى فافهم.

ءَأَتَّخِذُ مِن دُونِهِ آلِهَةً

آيا زه اخلم معبود خپل (والهمزة للاستفهام الانکاري) يعني ماسوى د من فطرني څخه معبودان چې اصنام دي.

پوه سه: چي اکثره مفسرين پر دې دي چي حبيب النجار په دې ځای کي بيرته سياق اول ته ولاړی چي په تفسير کي د مالي لا اعبد يې بيان تېر سو، او ابن المنذر او ابن ابی حاتم له قتاده رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي حبيب په غار کي وُ من اقصی المدينة د خدای جل جلاله په عبادت مشغول وُ، نو ده ته چي د قوم او د رسولانو خبر ورسېدی، نو راغلی قوم ته او خپل دين يې ښکاره کړی، وقال يا قوم اتبعوا المرسلين الآية، دا خبره چي حبيب وکړه قوم ورته وويل وانت مخالف لديننا ومتابع دين هؤلاء الرسل فقال ومالي اعبد الذي فطرني ای خلقنی.

درويش وايي: چي پر دې تقدير کلام پر خپل ظاهر دی.

سوال: کلام د حبيب چي پر خپل ظاهر سي، نو بايد ده داسي ويلي وای واليه ارجع او ده نسبت د رجوع ودوی ته ولي کاوه واليه ترجعون، مظهري ددې سوال په ځواب کي داسي ويلي دي فطرة يعني خلق اثر د نعمت الهي دی نو پر ده اظهار لازم وُ وفي الرجوع معنی الزجر فکان اليق بهم، پښتانه په مقام کي د زجر مخالف ته وايي خو بيا بيرته راځي يعني عذاب به درکړم، نو پر بيان د قتاده دا آيت ءاتخذ الآية هم پر خپل ظاهر دی، لکن روح المعاني وايي چي نظم جليل ددې توجيه سره موافقت نه لري، ده ويلي دي چي اتخذ مساق اول ته رجوع ده يعني التلطف فی الارشاد کما مر عنقريب.

إِن يُرِدْنِ الرَّحْمَٰنُ بِضُرٍّ لَّا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنقِذُونِ ۝٢٣

دا جمله صفت د الهه وُ ده يعني داسي معبودان که اراده وکړي وماته رحمن يعني خدای جل جلاله (پوه سه: چي کسره د نون دليل د ياء محذوفی دی) (بضر) په يو ضرسره (يا فقر، يا مرض وغير ذالک، نو فائده نسي کولای ماته په دفع کي د هغه ضرر) شفاعت د بتانو د هيڅ شي لکه ستاسي چي زعم باطل يعني هؤلاء شفعائنا عند الله (ولاينقذون) او نه دوی ما خلاصولای سي له عذابه د خدای ج يعني ان عذبني.

إِنِّي إِذًا لَّفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝٢٤

په تحقيق زه که داغسي وکړم (چي معبود وګڼم ما لاينفع ولايضر من دون من فطرني مع انه تعالی يقدر علی ايصال النفع ودفع الضرر) زه په ظاهره ګمراهي کي يم چي هر ذی عقل په پوهېږي.

پوه سه: چي جمله د ان يردن الرحمن الآية دليل د انكار پر اتخاذ الآلهة چي د استفهام انكاري څخه د اتخذ وفهمېدی.

إِنِّيْٓ اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُوْنِ ؕ﴿۲۵﴾

په تحقيق ما ايمان راوړی دی پر رب ستاسي ايها القوم.

سوال: ده داسي ولي نه وويل بربي، بلكې ده نسبت د رب ودوی ته وكړی؟

ځواب: دا نسبت د رب و قوم ته په حقيقت كي دعوت د ايمان وقوم ته دی چي ستاسي رب دی لكه زما (فاسمعوني) يعني تاسي واورئ زما ايمان، نو دا آيت له تتمة څخه د نصيحت دی، ولي قوم ته چي حبيب دا وويل اتبعوا المرسلين، نو ګويا دوی ورته وويل چي ايا تا ايمان راوړی دی په قول د رسولانو، حبيب ورته وويل آمنت بربكم فاسمعوا ايماني نو ګويا ده نصيحةً دوی ته وويل كه دا ايمان خير نه وای، نو ما به د ځان لپاره نه وای غوره كړی، نو تاسي هم بايد دا ايمان قبول كړئ، بغوي رح وايي چي دا خبره چي حبيب وكړه قوم يې په يوه وار لكه يو سړی ور وغورځېدل او حبيب يې شهيد كړی، او ابن مسعود رض وايي چي تر پښو يې لاندي كړی پكښي ختل ختل چي كلمې يې تر دبره را ووتلې، او سدي رح وايي چي سنګ باران يې كړی، او حبيب رح به دا ويل اللهم اهد قومی فانهم لايعلمون حتی اخير شهيد سو، او حسن رح وايي چي په حلق كي يې سوری وركړی تناؤ يې وروا چاوه د انطاكيه په دېوال پورې وځړاوه، فادخله الله الجنة وهو فيها يرزق، يعني حيوة الشهداء، او بعض مفسرين وايي چي د فاسمعوني خطاب و رسولانو ته د عيسیٰ ؑ دی يعني د حبيب چي دا يقين سو چي ما خو قتل كوي، رسولان پر ځان شاهدان كړه يعني خپل پر ايمان قبل موته، والتقدير فقال للرسل اني آمنت الآية.

درويش وايي: هذا ليس بشيئ لان حضور الرسل في وقت قتله غير معلوم نصًا بلكې اهل انطاكيه چي دومره ظالمان وه چي خپل سړی يې په سبب د ايمان بالله په داسي سخت قتل سره مړ كړی، نو رسل كه حاضر وای هغه به يې هم وژلي وای د دوی څه باک په كېدی، ولي چي سبب د حبيب د وژلو خو ايمان ؤ، نو رسل خو هم داعي و ايمان ته وه، الا ان يقال چي اهل انطاكيه له رسل څخه بېرېدل په سبب د هغو معجزاتو

چي اهل انطاكيه وليدلې كمامر، او روح البيان وايي چي حبيب چي د قوم سره خبري اوږدې كړې ددې لپاره چي رسل ولاړ سي نجات به پيدا كړي، والله اعلم.

فائده: عروة بن مسعود الثقفي رضی الله عنه چي راغلی د عليه الصلوة والسلام مخ ته يې اسلام راوړی، نو د عليه الصلوة والسلام څخه يې اجازه وغوښتل چي زه به قوم ته ولاړ سم، رسول الله ﷺ ورته وويل كه ته اظهار د ايمان وكړې قوم دې وژني، عروه ورته وويل چي نه مي وژني زه پر قوم دومره ګران يم چي بيده يم له خوبه مي نه باسي، خير قوم ته ورغلی، او قوم ته يې د اسلام دعوت شروع كړی، هغو نافرماني وكړه بلكې دده په ازار يې لاس پوري كړی، راوي وايي چي سپيدې راوچاودې عروه رضی الله عنه پر يوه بالاخانه ودرېدی آذان يې وكړی يعني اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدًا رسول الله، نو د ثقيف د قبيلې يو سړي په غشي وويشتی او شهيد يې كړی، نو رسول الله ﷺ ته چي د عروه رضی الله عنه د قتل خبر ورسېدی داسي يې وويل مثل عروة مثل صاحب يس چي مراد يې حبيب رحمه الله ؤ، وقال[۴] دعا قومه الى الله فقتلوه وكذا عروة دعا قومه فقتلوه.

قِيۡلَ ادۡخُلِ الۡجَنَّةَ ؕ

وويل سول (يعني له جانبه څخه د خدای جل جلاله وحبيب النجار رحمه الله ته چي دی شهيد سو اكرامًا و اذنًا بدخول الجنة كسائر الشهداء) داخل سه و جنت ته، او بعض مفسرين وايي چي دا خبره خدای ج وده ته وكړه قبل (يعني بواسطة الملك) موته، يعني ادخل قبرک الذي هو روضة من رياض الجنة.

سوال: څه حكمت دی چي خدای جل جلاله قيل مطلق ووايه يعني داسي يې نه وويل قيل له؟

ځواب: غرض دلته بيان د مقول دی چي دخول د جنت دی دون المقول له لانه معلوم لان سياق الكلام في حبيب النجار.

پوه سه: چي قيل آه جمله متسأنفه في جواب سوال يقتضيه المقام چي هغه دادی چي حبيب په دين كي دومره سر ګرم ؤ چي خپل شيرين روح يې تر قربان كړی، نو خدای جل جلاله ده ته كوم انعام وركړی، قيل ادخل الجنة يعني دا كرام بدخول الجنة يې انعام ؤ د جان قربان.

قَالَ يٰلَيْتَ قَوْمِيْ يَعْلَمُوْنَ ﴿۲۶﴾

حبیب رض وویل (یا حرف نداء ده منادی یې حذوف دی، دلته تقدیر دادی) یا رب کاشکي زما قوم خبر وای.

بِمَا غَفَرَ لِيْ رَبِّيْ وَجَعَلَنِيْ مِنَ الْمُكْرَمِيْنَ ﴿۲۷﴾

په هغه شي یعني چي ماته بخښنه وکړه رب زما او زه یې وګرځولم د مکرم یعني نیک او کامیاب بندګانو څخه.

پوهسه: چي ما یا مصدریه دی، نو یې معنی داده ای بغفران ربي ایای چي زه یې وبخښلم، یا ما موصوله دی، والتقدیر بالذي غفرلي ربي او کلمه د ما متعلق ده په یعلمون پوري.

فائده: دا خبره حبیب رض هلته وکړه چي جنت ته دی ورسېدی او خدای ﷻ دده د قول حکایت وکړی، درحدیث مرفوع آمده نصح (یعني حبیب) قومه حیًا و میتًا، او بعض مفسران وایي چي کلمه د ما استفهامیه ده، والباء متعلق بغفر ای بای شیئ غفرلي ربی یرید الایمان، او کلک صبر کول پر ایذاء د کافرانو.

سوال: حبیب رض دا تمنٰی ولي اظهار کړه؟

ځواب: ددې لپاره چي قوم باعثه کړي پر اکتساب د ایمان او طاعت، ولي ددوی به هم د جنت دخول په نصیب سي.

سوال: قوم خو دده سره څومره بېوفایي، نامردي او ظلم وکړی، ده سره یې لا غم ورسره دی؟

ځواب: د اهل الله عادت دی چي غصه نوشه وي او پر دښمنانو ترحم لري، او په دې تمنٰی کي یې بل غرض داؤ چي که دوی زما په حال خبر سوي وای، دوی به په دې پوه سوي وای چي موږ پر لویه خطاء یو په کار کي د حبیب چي دی مو مړ کړی او دی پر حق ؤ، شاید دا خبرتیا او علم په حال زما به یې سبب د ایمان ګرځېدلی وای، البغوي رح وایي چي قوم چي حبیب رض په ډېر بد قتل سره مړ کړی کمامر خدای ﷻ دوی ته په غضب سو، جبرئیل ؑ یې ورواستاوه، یوه چغه چي یې پر وکړه دوی ټول کنفس واحدة مړه سوه، اعوذ بالله من غضب الحلیم.

وَمَآ اَنۡزَلۡنَا عَلٰى قَوۡمِهٖ مِنۡۢ بَعۡدِهٖ مِنۡ جُنۡدٍ مِّنَ السَّمَآءِ

او مونږ نه دی نازل کړی پر قوم د حبيب رض وروسته تر اهلاک دده د قوم له خوا، يو لښکر له اسمان د خوا څخه يعني الملائکة لکه چي په بدر کي چي نازلي کړي وې، وفي غزوة الاحزاب يعني بل کفينا اهلاکهم بصيحة ملک، وفيه استحقار لاهلاکهم او تنبيه ده پر عظمت د شان د رسول الله ﷺ، ولي د هغه په غزواتو کي په زرو ملکي راواستولې.

پوه سه: چي من اول زائد دی لپاره د تاکيد د نفي او من ثاني لپاره د ابتداء دی.

وَمَا كُنَّا مُنۡزِلِيۡنَ ﴿٢٨﴾

خدای پاک وايي نه دی شان زما چي د قوم د اهلاک لپاره دي اسماني لښکر نازلوم بلکې د کفارو د اهلاک مشيت زما کافي دی.

پوښتنه: د عليه الصلوة والسلام په غزواتو بدر او خندق کي هم ملائکه وو ته ضرورت نه ؤ بيا هم خالق نازل کړې؟

ځواب: هغه انزال اکرامًا لرسول الله ﷺ او لپاره د تسکين د زړه دده کما قال الله تعالى وما جعله الله (اى انزال الملائکة) الا بشرٰى به قلوبکم و لتطمئن به قلوبکم وما النصر الا من عند الله.

اِنۡ كَانَتۡ اِلَّا صَيۡحَةً وَّاحِدَةً فَاِذَا هُمۡ خٰمِدُوۡنَ ﴿٢٩﴾

نه ؤ عذاب ددوی مګر يوه چغه وه د جبرئيل ؑ ټوله يې د اهلاک و کندي ته وغورځول.

پوښتنه: ضمير د کانت چي مؤنث ؤ څه شي ته راجع دی؟

ځواب: عقوبت ته چي له ماقبل وفهميدی.

فائده: جمهور قراء صيحة په نصب سره خبر د کان يې بولي او ابو جعفر يې په رفع سره وايي چي کان تامه بولي، والمعنى ما وقعت الا صيحة واحدة، بغوي رح وايي چي مفسرين وايي چي جبرئيل دواړي پلې د دروازې د مدينه د انطاکيه ونيولې او لويه ناره يې وکړه (فاذا هم خامدون) پس نابيره ټوله اهل مدينه مړه سوه.

فائده: حرارت طبعي د بدن انساني چي د هغه په جيوة د بدن ساتل کېږي مشابه يې کړی له اور سره، نو ځکه يې زوال ته جرارت غريزي په سبب د نارې د جبرئيل ته خمود ووايه چي په اصل کي د اور مړه کېدو ته وايي، قال المظهري وجملة وما انزلنا عطف على قوله وجاء من اقصى المدينة رجل يسعٰى وجملة ماكنا منزلين معرضة بين المعطوفين وجملة ان كانت الاصيحة واحدة تعليل، والفاء في قوله فاذاهم خامدون للمفاجائة انتهٰى.

يٰحَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ

پوهه: چي راغب اصفهاني رحمه الله وايي (الحسرة) الغم على ما فات والندم عليه، او كلمه د ياء لپاره د نداء ده او حسرة يې منادى ده.

سوال: حسرة خو معنى ده او منادى خو بايد ذات وي او له ذوى العقول څخه به وي، نو څرنګه حسرة منادى وګرځېدل؟

ځواب: دا منادى والى د حسرة مجازي دى بتزيل الحسرة منزلة العقلاء كانه قيل يا حسرة حاضر سه چي دادي وخت دى چي دا حالت عجيبه ووينې او واورې، وهي المذكورة في قوله تعالى.

مَا يَأْتِيهِمْ مِّنْ رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿۳۰﴾

نه راځي و دوى ته يو رسول (كلمه د من زائده ده لپاره د استغراق د نفي) مګر دوى وه چي په رسول پسخند وهي.

پوهه: چي مراد له عباد څخه هغه کسان دي چي مصرين على العناد وي، او جملة د ما يأتيهم آه علت ده حسرة پر حال د دوى ده، ولي پسخند وهونکي په خبرو د اخيار الناس چي رسولان دي او خلګ و خداى ج ته رسوي اجرت هم نه غواړي، او دوى په نصيحت پوري د خير الدارين مربوط دي، بايد دوى پر خپلو ځانو حسرت وکړي او بل څوک هم د دوى پر حال حسرت وکړي كه ملائكه دي او كه مؤمنان د انس او جن دي.

درويش وايي: چي روح المعاني او مظهري دواړو دا احتمال راوړى دى چي مراد د تحسر د خداى د خوا دى على سبيل الاستعارة لتعظيم جنايتهم على انفسهم انتهى، لكن فقير له نسبت څخه د تحسر چي انفعال دى و خداى جل جلاله ته ولو

کان على سبيل الاستعارة دلاوري نسي کولای لعظم شان الباري ﷻ، او هم مظهري او هم روح المعاني يو قرائت شاذه غاية الشذوذ سند ګرځولی دی د مذکور احتمال الذي تقشعر منه الجلود والله اعلم.

او بعض مفسران وايي چي منادی محذوف ده او حسرة منصوب دی په فعل مقدر سره، والتقدير يا ايها المخاطبون تحسروا حسرة والحسرة شدة الحزن والندامة انتهی، او بغوي رحمه الله وايي چي په دې آيت کي دوه قوله دي، يو قول دادی يقول الله يا حسرة وندامة فکابة على العباد يوم القيامة، ولي چي دوی ايمان پر رسولانو نه راوړي، او بل قول دادی انه من قول الهالکين قال ابو العالية لما عاينوا العذاب قالوا يا حسرة على العباد، بغوي رحمه الله وايي چي لام د تعريف په عباد کي لپاره د عهد دی، والمراد بهم اهل انطاکيه او کل من لم يؤمن بالرسل واستهزاء بهم چي په اول صف اهل انطاکيه دي لان سياق الکلام فيهم، لکن په عين حال کي تعريض پر اهل مکه هم دی ولي چي په دې فعل منحوس د تکذيب او استهزاء بر سول الله ﷺ دوی ملوث وه.

اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِّنَ الْقُرُوْنِ

آيا دوی يعني اهل مکه علم نه لري.

پوښتنه: رؤيت چي علمي دی نو معمولين يعني مفعولين يې څه شي دي؟

ځواب: په نحو کي وايي چي يروا له عمل څخه بند دی په وروسته قول کي يعني (کم اهلکنا قبلهم من القرون) ولي چي په کم کي ماقبل فعل عمل نسي کولای، ولي چي کم استفهاميه دی صدر د کلام غواړي.

سوال: کلمه د کم خبريه مفيد د کسرت وي، نو بيا خو مانع د عمل د ماقبل نه دی؟

ځواب: بيا هم کم مانع د عمل دی وان کانت خبرية لان اصلها الاستفهامية.

اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُوْنَ ﴿۳۱﴾

هغه مهلکين و دوی ته رجوع نسي کولای.

پوه سه: چي انهم آه بدل اشتمال دی له کم څخه على المعنى اى الم يروا کثرة اهلاکنا من قبلهم الم يروا انهم غير راجعين اليهم.

درويش وايي: چي چونکه دديٖ آيت څخه يعني انهم الخ دا توهم کيدی چي مړي به ابدًا رجوع ژوند ته نه کوي کما يزعمه المشرکون رفع الله ﷻ ذالک بقوله.

وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿۳۲﴾

يعني يوم القيامة.

پوه سه: چي لما په ډېرو سورتونو کي د قرآن مجيد راغلی دی، بعض قراءيې په تشديد وايي، نو پر دې تقدير ان نافيه دی، او لما په معنی د الا دی او څوک چي لما په تخفيف وايي، نو ان مخفف د مثقل اسم يې ضمير شان محذوف دی، والتقدير انه ای ای الشان، لام په لما کي لپاره د فرق دی د ان النافية والمخفف من المثقل او ما زائد دی د تاکيد د مابعد او جميع پر وزن د فعيل دی په معنی د مفعول، او لدينا ظرف دی د جميع يا د محضرون.

فائده: په هغه آيت کي انهم الينا لايرجعون رد دی پر اهل الرجعة چي دوی وايي چي بعض مړي به تر قيامت د مخه دنيا ته بيرته راژوندي سي کما حکی عن ابن عباس رضی الله عنه چي چا له ده څخه پوښتنه وکړه چي يو قوم اوس ظاهر سوی دی چي هغه وايي چي علي کرم الله وجهه ژوندی کېږي د مخه تر ورځي د قيامت؟ ابن عباس رضی الله عنهما وويل بئس القوم چي موږ ښځي په نکاح کړې او ميراث مو ووېشی، غرض يې دا ؤ که علي رضی الله عنه راجع کېدای نو خو به ژوندی يو ځای وای، او د ژوندي مال خو نه وېشل کېږي او نه يې ماينه په نکاح کېږي.

مسئله: په دغه آيت سره کفر د روافضو ثابتېږي چي دوی وايي (ان عليًا واصحابه يرجعون الى الدنيا فينتقمون عن اعدائهم) دوی به انتقام واخلي د خپلو دښمنانو څخه ويملأون الارض عدلاً کما ملئت جورًا، لان ذالک القول مخالف للنص المذکور فافهم.

انعام الهي با امة النبي العربي ﷺ: بدانکه خداوند متعال اين امت محمديه را اخير الامم گردانيده فضلاً وکرمًا منه تاکه ايشان عبرت گيرند از کفار امم ماضيه وايشانرا عبرت ديگر امت نه گردانيده اند واز هر امت خداوند متعال شکايت وگيله نموده واز امت مصطفیٰ ﷺ شکايت بگوش ديگران رسانده از امم

ماضيه، كريمه: كنتم خير امة اخرجت للناس الى اخير الآية، نوازش گرانمايه ايشان است، هان شكايت ايشان الى نبيهم المصطفى ﷺ درليلة المعراج كرده قرار ذيل (۱) انى لم اكلفهم عمل الغد وهم يطلبون منى رزق الغد (۲) مانميدهم رزقهاى شان بديگران وايشان اعمال خود را بغير ما ميدهند مثلاً بت پرستي وريا كاري ميكنند (۳) يأكلون رزقى ويشكرون غيرى (۴) همراه ما خيانت مينمايند وباغير يعنى باخلق بصلح (۵) ان العزة لي وانا المعز وهم يطلبون العزة من سواى (۶) ما دوزخ را براى كافران افريده ام وايشان كوشش ميكنند كه بدوزخ بيايند:

ابيات

فغان از بـديها كه در نفس ماست .... به فعل نكوهست و نه گفتار است

او خـواهنده بودن بمحشر فريق .... نه دانيم كـدامين دهندم طريق

خدايا دوچشـم زباطـل بـدوز .... بـنورم كه فـردا نيارم بسوز

وَاٰيَةٌ لَّهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ ۖۚ اَحْيَيْنٰهَا

پوه سه: چي (احييناها) خبر دى د الارض، والجملة خبر آية لهم، او دا دليل پر حقيقت د بعث بعد الموت دى مځكه ده چي مړه وي يعني نباتات نه وي باندي.

فائده: دې ته موت مجازًا وايي چي زه يې ژوندى كړم په نباتاتو چي هغه د مطر (باران) په ذريعه پيدا كيږي.

فائده: اطلاق د احياء پر سرسبزي مځكي هم مجاز دى، يعني د احياء الموات د قيامت په ورځ هم ورته نقشه ده فالقادر على احياء الارض بعد الموت قادر على احياء الاموات من القبور، فيا للعجب لكفار مكة يرون احياء الارض بعقدرة الخالق المعبود وينكرون احياء الاموات عند البعث والنشور.

وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَاْكُلُوْنَ ﴿۳۳﴾

او موږ پيدا كړي دي له مځكي څخه دانې غنم، جواري اوربشي (فمنه) له هغه حب څخه (يعني يا بالذات يا بالواسطة) خلك خوړك كوي.

فائده: جار او مجرور يعني منه د مخه پر متعلق به يعني يأكلون لپاره د افادې ددې چي لويه حصه د ژوندانه دانې پوره كوي، يعني لا للحصر حتى يرد السوال.

وَجَعَلْنَا فِيْهَا جَنّٰتٍ مِّنْ نَّخِيْلٍ وَّاَعْنَابٍ

او موږ پيدا کړي دي په مځکه کې باغونه د خورما د درختو على كثرة انواعها او د انګرو باغونه مع كثرة انواعها.

درويش وايي: چي په کندهار کي د انګورو پنځه ويشت (٢٥) قسمه ماليدلي يا خوړلي دي.

عجيبه: په تاريخ کي راغلي دي چي يو عالم چي د لغت د کتاب په تصنيف بوختؤ، او نوبت چي نخيل ته ورسېدی ده غوښتل چي په کتاب کي د خورما د اقسامو نومان ضبط کړي، يو بل عالم چي دده دوستؤ او په خيبر کي اوسېدی چي د خورما تقريبًا مرکز دی نوشته کړه چي ته ماته د خورما د اقسامو نومان نوشته کړه چي زه يې د لغت په کتاب کي نوشته کړم، د خيبر عالم د هر قسم څخه د خورما يوه يوه دانه سره جمع کړه، او په بوجۍ کي يې واچولې د که بوجۍ يې ورواستول، او ورته نوشته يې کړه چي دا خو ما ته معلومي وې والعلم عند الله، تنبيهًا على ان درج جميع انواع التمور لا يسعها الكتاب.

فائده: چونکه انواع د نخيل او اعناب ډېر دي کما مر آنفًا، نو ځکه يې دواړه جمع راوړه يعني نخيل چي جمع د نخلة ده او اعناب چي جمع د عنب ده، او د حب انواع چونکه دومره ډېر نه وه، نو ځکه يې حب مفرد راوړی.

سوال: د حب انواع خو هم ډېر دي لکه بارتنګ، ايږدن، شکمپاره، ريحان وغيرها؟

ځواب: مراد له حب څخه هغه دانې دي چي خوراکي على الاغلب شيان ځني پخېږي تأمل.

وَّفَجَّرْنَا فِيْهَا مِنَ الْعُيُوْنِ ﴿٣٤﴾

او موږ جاري کړی په مځکه کي يو شی د چينو، نو اصل يې شيئًا من العيون، نو موصوف يې ځني حذف کړی او په نيز د اخفش کلمه د من زائده ده.

لِيَاْكُلُوْا مِنْ ثَمَرِهٖ

تاچي خلګ خورک وکړي له مېوو څخه د جناتو په تأويل د مذکور فلا يرد السوال چي د ثمره ضمير خو مفرد دی او جنات جمع ده فافهم.

فائده: ليأكلوا متعلق دی په فجرنا پوري، او بعض مفسرين وايي چي ضمير د ثمره راجع و خدای ج ته دی على طريقة الالتفات من التكلم الى الغيبة ووجه الاضافة اليه تعالى لان الثمار كلها يخلق الله تعالى، په تفسير بحر العلوم كي وايي قال عليه الصلوة والسلام اكرموا الخبز فان الله تعالى اكرمه فمن اكرم الخبز اكرمه الله، وفي حديث آخر اكرموا الخبز فان الله سخرله بركات السمٰوات اى الامطار، والارض اى النماء، والحديد چي تېش ځني جوړېږي چي مځکه په قلبه کشي کېږي، يا په اوسنۍ زمانه کي زراعتي آلات د اوسپنې، او مسخر کړي يې دي غوايي د يوي او غوبل لپاره، يا قائمقام د غويو لکه پو اوسنۍ زمانه کي زراعتي آلات د اوسپنې د نامبرده کارو لپاره، او ابن آدم يې هم مسخر گرځولی دی چي بني آدم سراسيمه دی د خبز، ډوډۍ، ټيکله، مړۍ په تحصيل او لاس ته راوستلو په باره کي، په روح البيان کي وايي چي دغه ډوډۍ چي انسان يې خوري درې سوه شپېته (۳۶۰) صانعان لري چي اول يې مېکائيل ع دی الى اخيره، شيخ سعدی قدس سره السامی چه خوش ميفرمايد دين باب:

ابر وباد مه وخورشيد وفلک در کارند
تا تونانی بکف آری وبغفلت نخوری
همه از بهر تو سرگشته وفرمان بردار
شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

فائده: پوښتنه! خدای پاک په دمخه آيت کي په بيان کي د جناتو داسي عبارت راوړی من نخيل واعناب، نو پوښتنه داده چي اعناب خو انگورو ته وايي چي خوړل کېږي، او نخيل خو د خورما درختو ته وايي چي غير مأکول دي، نو ځکه حکمت الهي دی چي په ځای کي د نخيل يې تمور نه وويل چي مېوه د نخيل ده او خوړل کېږي لکه انگور فيتناسب المعطوفان؟

ځواب: د انگور درخته چي تاک يې بولي بېل (علٰحده) خواص ډېر نه لري، نو ځکه خدای جل جلاله د تاکانو مېوه ذکر کړه چي انگور دي بخلاف النخيل ولي چي دا درختي د خورما خواص عجيبه کثيره لري د تعجب وړ (۱) دا درخته اوله درخته ده چي پر مځکه يې قرار درلودلی دی (۲) دا درخته زموږ انسانانو عمه ده، ولي چي

دا د هغه ختمو څخه جوړه سوې ده چې د آدم ابو البشر عليه السلام بنيه او صورت پوره سو، يو څه فضله ختمه پاته سوه، نو د خورما د درختي ماده خداى پاک وګرځول (۳) بل د انسان سره مشابهت لري په استقامت کي د قامت وطولها على الاغلب (۴) دا درخته لکه انسان نر او ښځه لري، چې هر کال به نر مند که د ښځي درختي په ذريعه د سکنه (پيوند) ورايږدي، نو حمل اخلي او خورما کوي (۵) که باغ والا وغواړي چې يوه زړه درخته د خورما دي له منځه ولاړه سي، نو نه دې پيوندوي، نو په باغ کي د خورما د نر درخت چې هر ځاى وي دا بې پيونده درخته د نر درختي چې وقت د حمل يې راسي ور کړېږي حتى اخير غځاره سي (۶) اول چې وابنکى د خورما راوړي چې طلع يې بولي د مني بوى يې ځي (۷) پر طلع يو نازک پوښ اوار دى لکه شيمه د د مورزاده کوچني د انسان (۸) په دې کي د انسان سره مشابهت لري چې د انسان سر چې پرې کړل سي د حيوة امکان يې قطع ګرځي، دغه رنګه د خورما د درختي سر چې پرې کړل سي بيا مېوه نه کوي، او که څه هم کلونه پر تېر سي او په مځکه کي ولاړه وي (۹) په باغ کي د خورما چې نر او ښځي ډېري سره ولاړې وي ښه مېوه کوي، لانها تسأنس بالمجاورة، او نوري خواصي هم لري.

وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ ۖ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾

(وما عملته آه، عطف على ثمره) او هغه شيان چې ستاسي لاسو يې عمل کړى وي، و کلمة ما موصولة.

بوه سه: چې مراد د ما عملته څخه دوښا يا سرکه يا ماء العنب يا نبيذ التمر ونبيذ العنب ونحوها، او بعض راويان وايي چې کلمه د ما نافيه ده، والمعنى ان الثمر بخلق الله لا بفعلهم (افلا يشکرون) الهمزة للاستفهام الانکاري والفاء للعطف على مقدر، تقديره اينکرون انعام الله فلا يشکرون وانکار ترک الشکر يدل على الامر بالشکر التزامًا.

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ

پاکي ده يعني له هر نقص څخه هغه ذات بې همتا لره چې پيدا کړي يې دي اصناف انواع، تولـه د هغـه مـوادو څخـه چې مځکـه يـې شنه کـوي من النباتات والاشجار المثمرة وغيرها.

وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۳۶﴾

او ستاسي د ځانو څخه يعني نر او ښځي، او هغه شيان يې پيدا کړي دي يعني په بر او بحر کي چي تاسي علم نه پر لرئ، کريمه: ولايعلم جنود ربک الاهو.

وَاٰيَةٌ لَّهُمُ الَّيْلُ ۚۖ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُّظْلِمُوْنَ ﴿۳۷﴾

او دليل دى پر قدر د خداى ج شپه چي موږ وکاږو او پوست کړو له دې څخه ورځ.

پوه سه: چي اصل خو ظلمت دى ورځ په طلوع د شمس پر دې يعني پر شپې داخل سي، نو ګويا شپه په پوست کي د ورځي راغله چي لمر ولوېږي ګويا له شپې څخه پوست د ورځي وختى نو بيرته شپه ښکاره سي.

پوه سه: چي دا کلام الهي استعاره ده من سلخ الجلد عن الحيوان فيظهر لحمه.

(فاذا هم مظلمون) عطف دى پر نسلخ منه النهار، نو نابيره دوى داخل سي په ظلمت کي د شپې، والحاصل يذهب بالنهار ويجيئ بالليل.

وَالشَّمْسُ تَجْرِيْ لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ؕ

پوه سه: چي والشمس عطف دى على الليل، والتقدير وآية لهم الشمس وجملة تجري مستأنفة لبيان كون الشمس آية ويجوز انيكون الشمس مبتداء وتجري خبرها والجملة عطف على الليل، والتقدير وآية لهم الشمس تجري.

پوه سه: چي جريان د لمر په خپل فلک کي داسي دى لکه ماهى چي په اوبو کي روان وي يعني فلک يې ساکت دى او لمر او نور ستوري په خپلو خپلو افلاکو کي روان دي لکه ماهيان په اوبو کي، وهذا عند اهل الاسلام ويدل عليه ظاهر القرآن والاحاديث، وعند اهل الهيئة الكواكب ساكنة والحركة لافلاكها.

پوه سه: چي لمستقرلها مستقر يا مصدر ميمي دى يا ظرف دى، والمعنى تجري لاستقرار لها على نهج مخصوص كما تراه الاعين (يعني استقرار په معنى د سکون نه دى بلکې په معنى د سير على النهج المخصوص) او لموضع استقرارها چي منتهي د يوې دورې شبانه روزي ده، او يا مستقر د شمس مابين د اسمان دى دمخه تر زوال ولي چي په دغه وخت کي حرکت دده بطئي سي بحسب

رؤية اهل الارض حتى چي د اهل الارض دا ګمان كيږي چي لمر وقفه وكړه وليس وقفة بحسب الواقع ولابطوء حركتها في نفس الامر، او يا مستقر دده نهايت ارتفاع دده، ده په دوبي كي يعني حين كونها في المنقلب الصيفي، او نهايت كښته والى د لمر دى په ژمي كي يعني عند المنقلب الشتوي، او يا تر منتهى مقدر پوري د هري ورځي من المشارق والمغارب ولي لمر چي يوه دوره پوره كوي يعني يو كال شمسي درې سوه پنځه شپيته (۳۶۵) مشرقه ستة او درې سوه پنځه شپيته (۳۶۵) مغربه ستة، چي لمر هره ورځ په يوه مطلع كي د بلي ورځي جلا راخيژي، وهكذا تغرب كل يوم في مغرب علحدة، بل كال بيا داغسي رفتار د لمر په خپلو مشارقو او مغاربو كي، او يا د مستقر د لمر قطع د جرى دده عند خراب الدنيا، كريمه: يوم نطوى السماء كطى السجل للكتب.

فائده: دا ټوله بيان مبني پر دې دى چي لمر په هيڅ حال كي قرار او سكون نه لري في وقت من الاوقات، ويدل عليه قرائة ابن مسعود رضي الله عنه وما رواه البغوي عن عمر بن دينار عن ابن عباس رضي الله عنه (چي ابن مسعود رضي الله عنه او ابن عباس رضي الله عنه دا آيت داسي وايه) والشمس تجري لا مستقرلها، او روح البيان وايي چي لام په لمستقرها لام عاقبة دى (نحو لدوا للموت وابنوا للخراب) او مستقدر مصدر ميمي دى والمعنى تجري (اى الشمس) بحيث يترتب على جريها (وهذا معنى اللام للعاقبة) استقرارها فى كل برج من البروج (۱۲) على نهج مخصوص يعني چي په هر برج كي قرار لري يوه مياشت او دا هم نهج مخصوص د لمر د جرى دى چي شپه كرار كرار د ورځي ساعات په ځان كي داخلوي لكه په مني او ژمي كي چي نيم كال سي او داغه رنګه ورځ د شپې ساعات كراركرار په ځان كي نغاړي لكه په پسرلي او دوبي كي چي نيم كال سي، او دا هم د لمر د جرى نهج مخصوص دى چي دى ځان نهايت ارتفاع ته رسوي په دوبي يعني په منقلب صيفي چي اطول د ورځو ده او نهايت الخطاط ته رسيږي په ژمي كي، يعني په منقلب شتوي كي چي شپه يې اطول د شپو ده ويترتب على جريها اختلاف الفصول الاربعة يعني پسرلى، دوبى، منى او ژمى، فمن الاعتدال الربيعي الى المنقلب الصيفي چي درې مياشتي سي پسرلى دى ومن المنقلب الصيفي الى الاعتدال الخريفي چي هم درې مياشتي دي

دوبی دی، ومن الاعتدال الخريفي الى المنقلب الشتوي چي هم درې مياشتي دي منی دی، ومن المنقلب الشتوي الى ان ينتهى الاعتدال چي هم درې مياشتي دي ژمی دی، وحينئذ يتم دورها يعني يو كال شمسي پای ته ورسيږی ثم وثم يعود هذه الدورات الى ماشاء الله تعالى يعني يختم هذا النظام في يوم القيام، والله تعالى اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب.

وروى البغوي رحمه الله الشافعي المذهب المشهور بمحى السنة عن ابى ذر رضي الله عنه عن النبي ﷺ انه قال حين غربت الشمس اتدري اين تذهب الشمس هذه؟ قلت الله ورسوله اعلم، قال عليه الصلوة والسلام فانها (اى الشمس، مؤنث ضمير يې ورته راجع كړی له دې سببه چي لفظ د شمس مؤنث سماعي دی) تذهب حتى تسجد تحت العرش فتستأذن (يعني في الطلوع من المشرق) فيؤذن لها ويوشك (اى قريبه ده) ان تسجد ولاتقبل منها وتستأذن (اى للطلوع من المشرق) فلا يؤذن لها ويقال لها ارجعي من حيث جئت فتطلع من مغربها (دا علامه د قرب القيامة ده او په دې وخت كي د توبې دروازه بنده سي فلايقبل ايمان كافر لم يؤمن من قيل ولا توبة العاصي)

سوال: مدار د شپې له وخت څخه د غروب د لمر تر وخت پوري د طلوع په اعتبار د اقاليم د كرة الارض خو فرق ډېر بدهي او ظاهر فرق راوړی حتى چي تر قطب شمال من وراء بلغاريا (چي د يو وطن نوم دی چي قطب شمال ددوی پر سرو برابر دی چي لمر په رأس السرطان كي وي يعني نقطة المنقلب الصيفي يكون الليل بحيث لايكون لها وقت العشاء ولي چي لمر پر دوی په مقدار د ميل كلي غائبيږي، نو چي لمر ولوېږي چي شفق د مغرب د خوا غائب سي دستي سپيدی راچوي، نو دومره وخت له كومه دی چي لمر دي غروب وكړي بيا دي تر عرش لاندي سجده كوي او بيا دي اذن د طلوع من جانب المشرق غواړي؟

ځواب: ددې سوال په ځواب كي مظهري رحمه الله وايي چي د حديث دا معنى نه ده چي لمر همېشه پر سجده وي له وخته څخه د غروب تر وخته پوري د طلوع بلكې په داسي وخت پوري مخصوص دی چي تاريكه د شپې ټولو اقاليمو ته شامله وي، يعني هغه وخت چي د لمر رفتار پر وسط د ټولو اقاليمو وي، نو په دې وخت كي

هغه ملکي چي پر لمر مسلطي دي لمر ورسوي ما تحت العرش ته فتخر ساجدة ثم يؤذن لها بالطلوع او مقدار د شپې په اختلاف د اقاليمو باختلاف مبدء الليل ومنتهاه انتهى قول المظهري، په پښتو ژباړه.

درويش وايي: چي دا جواب د لفظ سره د حديث برابر نه دی، ولي سوال د عليه الصلوة والسلام له ابو ذر رض څخه اتدري اين تذهب آه، او ابو ذر رض خپله لا ادري ورته ښکاره کړه او علم د دې پوښتنې يې خدای او رسول ته وسپاری، او عليه الصلوة والسلام ځواب ورکړی فانها تذهب حتى تسجد آه، دلالت پر دې کوي چي على الدوام د لمر د غروب او د طلوع دغه کار دی الا ان يقال ان لفظ الحديث يعني قوله عليه الصلوة والسلام فانها تذهب حتى تسجد تحت العرش الخ.

قضية مهملة لعدم وجود لفظ الايجاب الكلي فيه، واتفق العلماء عن اخرهم ان القضية المهملة في قوة الجزئية فافهم، ويمكن الجواب بان سوال النبي ﷺ عن ابی ذر رض وجوابه بتفويض العلم الى الله ورسوله وجواب رسول الله ﷺ وبما اجاب كان وقت يكون الاقاليم سواسية الاقدام في شمول ظلمة الليل لها كلها فتدبر والعلم عند الله.

درويش وايي: چي پر جزئيت د جواب د عليه الصلوة والسلام يعني على ان قوله ﷺ قضية جزئية يدل هغه بيان د اهل هيئت چي په عرض تستعين کي يعني هغه ځای چي د استوا څخه عرض د شمال و خوا ته (۹۰) ورځي وي نو په هغه ځای کي چي لمر په بروج شماليه وو کي وي همېشه طالع وي غروب نه لري لكون تلك البروج فوق الافق ابدًا او چي لمر و بروج جنوبيهؤ ته نقل سي بيا طلوع نه لري لكون تلك البروج تحت الافق ابدًا، حركت د فلک دلته رحوي دی يعني لکه په ژمي کي، نو شپږ بروج شمالي ټوله ورځ ده او شپږ بروج جنوبيه يې شپه ده، نو کل د دغه ځای يو شبانه روز دی نصفها نهار ونصفها ليل.

پوښتنه: په قرآن کريم کي به وروسته راسي (كل فى فلك يسبحون) چي په دې آيت کي نسبت د فعل جمع ته د عقلاؤ دی يعني يسبحون کړی دی، او داغه رنګه په سورت يوسف کي في قوله تعالى انی رئيت احد عشر كوكبًا والشمس والقمر رئيتهم لي ساجدين، چي په دې آيت کي هم ضمير د عقلاؤ راغلی دی، او داغه

رنګه په حديث د ابى ذر رضي الله عنه كي راغلي دي انها تسجد وتستأذن، فان الظاهر ان الاستيذان بلسان القال دون لسان الحال، نو حاصل د پوښتنې دادى چي لمر او سپوږمۍ او ستوري د ذوى العقول څخه دي او كه له جماداتو څخه دي؟

ځواب: ددې سوال په ځواب كي علامه آلوسي رحمه الله په روح المعاني كي يو په زړه پوري ځواب راوړى دى ولفظه ان الله تعالى بقدرته خلق الادارک والتميز فيها حالة السجود والاستيذان.

سوال: دا ادارک او تميز وروسته تر سجود والاستيذان ددوى څخه بيرته سلبوي او كه څرنګه؟

ځواب: سيد آلوسي رحمه الله وايي چي بيرته يې سلب د ادراک او تمييز ددوى څخه بعيد غاية البعد، ولي چي شواهد د كتاب الله او د سنت نبوي او اقوال د اهل هيئت على كونها ذات ادراک وتمييز مما لا تكاد تحصىٰ كثرة وبعض الشواهد يدل على على ذالک اى الادارک والتميز للشمس وبعضها يدل پر ثبوت د ادارک او تمييز لمر لره باعتبار دخول الشمس في عموم الادراک والتميز په اثبات كي و تولو كواكبو ته، او يا نور ستوري پر لمر قياس دي اذ لا قائل بالفرق بين الشمس وبين سائر الكواكب في ذالک ومتى كان كذالک فلايبعد انيكون لها اى للشمس نفس ناطقة كنفس الانسان بل صرح بعض الصوفية رحمه الله چي لمر نفس ناطقه كاملة جدًا لري، والحكماء اثبتوا النفس للافلاک وبعضهم باثبات النفس الناطقة للكواكب جميعًا وقالوا كل ما في العالم العلوي من الكواكب والافلاک الكلية والجزئية كخارج المركز والحوامل والتداوير ناطق دي، سيد محمود آلوسي رحمه الله زياته كړې ده چي نفس انساني چي دغاية تقدس و مقام ته ورسيږي يعني د خپل بدن څخه ووځي، او په صورت متمثله سي ظاهرة بصور ابدانها او بصور اخرى كما يتمثل جبرئيل عليه السلام بصورة دحية بن خليفة رضي الله عنه ويجئ الى رسول الله صلى الله عليه وسلم ويتكلم بالوحي كما في البخاري وغيره، دا معنى نه ده چي جبرئيل عليه السلام چي شپږ سوه (۶۰۰) وزره يې په صورت اصلي كي درلودل هغه نيست او نابود سي، بلكې دا تمثيل صورت په صورت د دحية د خپل اصلي صورت سره علاقه لري چي خپل آثار او افعال په صورت اصلي پر ځاى ساتي، او بعض وخت جبرئيل عليه السلام په

صورت د یوه اعرابي متمثل علیه الصلوة والسلام ته راغلی کما جاء في صحیح البخاري و کما یحکی عن بعض الاولیاء قدست اسرارهم انهم یرون في وقت واحد في عدة مواضع کالغوث الاعظم قدس سره، کما هو المشهور والمثبت بالروایات الصحیحة وانما ذالک لغایة تجرد انفسهم وغایة تقدسها عن العلائق البدنیة فتمثل بصورته الاصلیة في عدة مواضع وبدنها الاصلي في موضع اخری، وهذا امر مقرر عند سادة الصوفیة وهو غیر لقطع المسافة البعیدة في ادنی وقت وزمان، محمود آلوسي رح وایي چي انکار د دغو دواړو خبرو چي تمثیل په خپل صورت سره بل ځای او طي د مسافة بعیده في ادنی زمان یعني چي څوک انکار د دغو خبرو پر صوفیة کرامو کوي مکابرة لاتصدر الا من جاهل او معاند.

او تعجب کړی دی علامه سعد الملة والدین التفتازاني رح وه بعض فقهاء ته د اهل السنة لکه ابن مقاتل چي حکم د کفر یې کړی دی پر معتقد د ماروی عن ابراهیم بن ادهم قدس سره چي خلگو دی په بصره کي ولیدی په ورځ د اتم د ذوالحجة او په عین داغه ورځ کي نورو دی په مکه کي ولیدی، ابن مقاتل وایي چي له معجزات کبارو څخه ده ولي کرامت نسي کېدای، علامه تفتازاني رح وایي چي معتمد په نېز د اهل السنة داده ثبوت د کرامت د ولي الله ده مطلقًا الا فیما ثبت بالنص عدم امکانه من ولي، کالاتیان بمثل سورة من القرآن، کریمه: ان کنتم في ریب مما نزلنا علی عبدنا فأتوا بسورة من مثله (سورة البقرة)

درویش وایي: چي سید محمود آلوسي علامه بغداد رح وایي قد رائ غیر واحد تمثیل د نفس انور لنبینا ﷺ بعد الوفات وادعی انه علیه الصلوة والسلام في عدة مواضع في وقت واحد یقظة لا منامًا مع کونه في قبره الشریف یصلی مع ان القبر الانور مکان ضیق لایصلح للصلوة قیامًا فما ذالک التمثیل ذاته الشریف وقبره الانور، وقد صح ان النبي ﷺ رئ موسٰی ؑ یصلي في قبره عند الکثیب الاحمر بیا علیه الصلوة والسلام ولیدی ورئ في السماء او د علیه الصلوة والسلام او د موسٰی ؑ خبري په فرضي لمونځو کي چي په شپه کي د معراج (۵۰) پنځوس لمونځونه پر علیه الصلوة والسلام خدای ﷻ فرض کړه، او موسٰی ؑ ورته وویل ان امتک لاتطبق تلک الصلوات، څو واره یې علیه الصلوة والسلام رد

كړى د درخواست د تخفيف الحديث، كما رواه البخاري وغيره وقد رئ النبي ﷺ ليلة الاسراء جماعة من الانبياء غير موسٰى ؑ مع ان قبور هؤلاء الانبياء عليهم السلام في الارض ولم يقل احد من علماء الامة المرحومة چي دغه انبياء ؑ له قبرو څخه اسمانو ته يوړل سول، نو ليدل په اسمانو تمثيل او قطور دى د خپلو ځانو په اسمانو مع ثبوت طورهم الاصلية في قبورهم في الارض، حكماء كه څه هم وايي چي دا محال ده چي يو نفس دي مشغول كي اكثر تر بدن واحد لكن دا تمثيل د دوى تر عقلو لوړ دى كما لايخفٰى على من نور الله تعالى بصيرته.

والحاصل في تفسير الآية المذكورة ان للشمس نفسًا مثل تلك الانفس القدسية وانها تنقل عن الجرم المعروف المشاهد للناس مع بقاء نوع التعلق بها فتعرج الى العرش فتسجد تحت العرش بلا واسطة وذالک التمثيل تستقر هناک وتستأذن في الطلوع ولاينافي ذالک الاستقرار والتأذين في الطلوع د سير سره د جرم معروف په خپل اسمان وعدم سكونه لكه اهل هيئت چي هم مدعيان دي د عدم سكون د لمر ويكون ذالک اذا غربت الشمس وجاوزت عن الافق الحقيقي او قطع سي ليدل دده من مكان المعمورة من الارض ولا يضر طلوعها اذ ذاک في عرض (٩٠) ونحوه لان ما ذكرنا من السجود وانيكون باعتبار النفس المنسلخة المتمثلة بما شاء الله تعالى لاينافي سير الجرم الاصلي للشمس المعروف، وروسته بيا الوسي ؒ د شيخ محى الدين ابن العربي قدس سره خبري په فتوحات مكيه (چي د ابن عربي د كتاب نوم دى) رانقل كړي دي چي زموږ تر عقولو لوړ دى.

درويش وايي: چي پر ده علامه بغداد السيد محمود آلوسي ؒ په روح المعاني كي د كش ماكش چي مظهري كړې ؤ او وړاندي تېر سو چي وروسته تر غروب هغه ملائكه چي خداى ﷻ پر لمر مسلطه كړي دي دوى لمر له يوه اسمان څخه بل ته له بله څخه بل ته وهكذا حتى چي عرش ته يې ورسوي او هوري لمر سجده وكړي او استيذان د طلوع وغواړي د شرق د خوا كما في حديث ابى ذر ؓ چي راغلي وه، موږ د كش ماكش څخه خلاص سوو، ولي چي دا معروف لمر خو د خپل ځايه نه ځي د سجدې لپاره او د استيذان لپاره بلكې هغه متمثل لمر هورې ځي فتدبر غاية التدبير (درويش وايي: چي دا ؤ تفسير قوله والشمس تجرى لمسترها)

ذٰلِكَ تَقْدِيْرُ الْعَزِيْزِ الْعَلِيْمِ ﴿۳۸﴾

(ذالک) اشاره ده مصدر ته د تجري ای الجری المتضمن لحکمته تعالی چي عقول عاجزه دي و پای ته د رسیدو د هغه حکمت) اندازه د هغه غالب خدای پر هر مقدور قادر دی، لایعجزه شیئ فیما قدره او چي خبر دی په هر معلوم سره.

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنٰهُ مَنَازِلَ

ای قدرنا لمسیره منازل او قدرنا مسیره في المنازل.

پوه سه: چي القمر منصوب دی په اضمار د فعل فسره مابعده، یعني قدرنا چي دې ته منصوب علی شریطة التفسیر وایي چي فائده یې داده چي ځوک چي په اول هیئت نصب د قمر ویني په ناصب کي متردد او منتظر سي، وروسته چي تفسیر ویني انتظار یې دفع سي.. جامي قدس سره وایي:

چه خوش باشد که بعد از انتظاری .... با امید رسد امیداوری

او داسي علم چي وروسته تر انتظار پیدا سي الذ او اوقع په ذهن کي وي (منازل) وهي (۲۸) منزله دي، ینزل القمر في کل واحد لیلة واحدة لایتخطاه ولایتقاصر عنه، فاذا کان في اخر منازله دق نری سی واستقوس لکه کمان په سبب د غایت قرب وده ته یعني لمر ته، ولي چي نور د قمر مستفاد له نور څخه د شمس دي، نو پر دغه قدر نور د لمر یې پر برابري موږ یې وینو او نوره نوراني خوا یې لوړه وي.

حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُوْنِ الْقَدِيْمِ ﴿۳۹﴾

حتی چي وګرځي لکه لرګی د خورما د ښاخ چي زوړ وي، تخمینًا یو کال پر تېر سوی وي چي داسي لرګی ډېر کوږ او دقیق وي حتی تحت شعاع د لمر لاندي پټه سي چي په عربي یې محاق بولي او پښتانه وایي چي سپوږمۍ لمر واخستل.

لَا الشَّمْسُ يَنْۢبَغِيْ لَهَآ اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ

نه لمر لره ښایي.

پوه سه: چي عبارت چي حرف نفي یې پر شمس داخل کړی ابلغ دی تر داسي عبارت لاینبغي للشمس، کما قالوا انت لاتکذب بتقدیم المسند الیه ابلغ دی

لاتكذب انت، ولي چي په اول كي دوه اسناد سته بخلاف الثاني كما تقرر في علم النحو فالمعنى لا الشمس يصح لها ويتسهل (ان تدرك القمر) چي ودي رسېږي په سپوږمۍ پسي، قال البيضاوي وروح البيان اى في سرعة سيره، وهذا مبني على ما قال الفلاسفة ان القمر اسرع سيرًا من الشمس، ولي چي سپوږمۍ دوره په يوه مياشت كي قطع كوي، او دوره د لمر په يوه كال كي، والاولى ان لايقيد السير بالسرعة بل يقال الشمس لاتدرك القمر في سيره المخصوص يعني چي سر د دواړو پر يوه ډول وي فان ذالك يخل تبكون النباتات وتعيش الحيوانات وذالك لان الباري ﷻ بحكمته جعل لكل واحد من الشمس والقمر سيرًا مخصوصًا وربط به منافع الحيوانات والنباتات، مثلاً لمر چي دى كاملة النور دى نو كه لمر بطئ السير واى لدامت في بقعة واحدة زمانًا كثيرًا، نو د هر شي چي لمر مسامت وي هغه سوځي او كه سريعة السير واى لما حصل لها لبث في بقعة واحدة بقدر ما يخرج النبات من الارض والاوراق والثمار من الاشجار وما ينفج الثمار والحبوب نو كه لمر ورسېږي په سپوږمۍ پسي في سرعة سيره فكان في شهر واحد صيف وشتاء، فيختل احكام الفصول الاربعة وتكون النباتات وتعيش الحيوان، او دا هم احتمال سته چي معنى د آيت دي دا وي چي نسته لمر لره چي ودي رسېږي درجه ته د سپوږمۍ في آثاره ومنافع چي هغه په هر يوه پوري خاص دي، وليس الآخر ان يدركه فى تلك المنافع والآثار، مثلاً د مېوو پخوالى په لمر پوري اړه لري ولونه بالقمر وطعمها بالكواكب، او دا هم روا ده چي معنى د آيت دي دا وي چي نسته لمر ان تدرك القمر في مكانه ولا يجتمعان في موضع واحد، ولي سپوږمۍ په اول اسمان كي ده او لمر په څلورم اسمان كي دى، نو جمع يې ممكنه نه ده او يا معنى داده چي لمر د سپوږمۍ ادراك نسي كولاى په سلطنت كي د سپوږمۍ يعني نور د سپوږمۍ چي دليل د وجود د سپوږمۍ دى، ولي چي نور د سپوږمۍ خو د شپې وي نو لمر نسي كېداى چي د سپوږمۍ سره دي يو ځاى سي بان تطلع الشمس ليلاً، ولي چي سلطان د قمر محو كېږي او داغه رنګه ورځ پر شپه غالبه ګرځي.

درويش وايي: چي دا ټوله احتمالات چي ذكر سوه روح البيان راوړي دي، او بعضو نورو تفاسيرو هم راوړي دي، او مظهري وايي چي بعضو علماؤ چي ويلي

دي چي حديث د ابو ذر رضی الله عنه له متشابهاتو څخه دی، يا بعض وايي چي مراد له سجود څخه نفس إنقيادي د سياق سره د حديث منافي دی والله اعلم.

درويش وايي: چي مظهري په حواله و بغوي رح ته وايي چي داهم روا ده چي د شمس څخه ورځ مراد وي (بعلاقة ان الشمس تكون بالنهار) او د قمر څخه دي شپه مراد وي (اى مجازًا المذكور آنفًا) نو ددې وروسته آيت مقابله برابرېږي اذ المعنى لاينبغي للنهار ان يدرك الليل اى يسبقها.

وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ

او نه شپه د مخه کېږي تر ورځي، يعني شپه او ورځ يو په بل پسي متصل راځي او نه ورځ او شپه تر خپل وخت د مخه راځي.

وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ ﴿٤٠﴾

(وكل) تنوين عوض د د مضاف اليه څخه دی اى كل واحد من الشمس والقمر.

سوال: پر دې تقدير ضمير د يسبحون چي جمع دی و چا ته راجع دی، بلکې بايد يسبحان ويل سوي وای؟

ځواب: ددې سوال په ځواب کي قاضي ناصر الدين البيضاوي وايي چي ضمير د جمع راجع دی و شموس او اقمار ته.

سوال: شمس او قمر خو يو يو دي، قاضي بيضاوي وايي چي په اعتبار د تعدد د احوالو ددې دوو يا په اعتبار د مطالع او مغارب او يا په اعتبار د نورو احوالو تغاير اعتباري او تعدد په لمر او سپوږمۍ کي پيدا کېږي وهو يكفى لا رجاع ضمير الجمع اليها؟

بل ځواب قاضي بيضاوي رح داسي ورکړی دی چي ضمير د جمع راجع و کواکبو ته دی.

سوال: کواکب خو د مخه نه دی ذکر سوی نو اضمار قبل ذکر المرجع به نه وي؟

ځواب: قاضي رح وايي چي ذکر د لمر او سپوږمۍ مشعر دي په ذکر د کواکبو لانهما اشهر الكواكب وانفعهما لاهل الارض وهذا القدر من الذكر يكفى لارجاع الضمير.

پوهسه: چي مظهري وايي چي مراد له فلک څخه يو فلک دی، يعني تنوين لپاره

د وحدت دی نو مراد ځني سماء الدنيا دی او دليل يې دا آيت ګرځولی دی، انا زينا السماء الدنيا (ای القربی) بمصابيح (يسبحون) سبح چابک تګ ته وايي يا په اوبو کي يا په هوا کي بيا استعارةً په سير د سترو في فلک کي مستعمليږي، ولهذا فسره المظهري بقوله کما يسبح السمک في الماء روح المعاني وايي ولا مانع عندنا ان يجری الکواکب بنفسه في جوف السماء او اسمانونه ساکن پر خپل ځای وي لاتدور اصلاً، او حکماء چي وايي چي جرم د اسمان صلب او سخت او خرق والتيام يې روا نه دی لم يردوا عليه دليلاً، او يا دي داسي وي چي جوف د فلک دي ډک وي له هوا څخه يا د بل جسم لطيف څخه ستوري دي په سهولت سره په هغه کي رفتار کوي لکه ماهی په اوبو کي، او يا دي تجويف د فلک له هر قسم جسم څخه که لطيف وي او که غليظ وي خالي وي ستوري په هغه ځای کي رفتار کوي، وما ذکره الحکماء ان الخلاء ممتنع ليس لهم دليل علی ذالک حتی روح المعانی وايي و اقوی ما ذکروا في امتناع الخرق والالتيام او امتناع الخلأ مطلقًا اوهن من بيوت العنکبوت.

فائده: دا آيت صريح په دې کي دی چي لمر او سپوږمۍ په فلک کي روان دي يا په قسر د ملکو که دوی اراده ونه لري او که په خپله اراده که له ذوی العقول څخه وي کما هو التحقيق، وقد مر ذالک او د حکماؤ او د اهل هيئت مذهب دا دی چي لمر يا سپوږمۍ يا نور ستوري په اسمانو کي لکه مېخونه دي چي په خپله هيڅ حرکت نه لري، بلکې په حرکت د اسمانو حرکت کوي، حرکت وضعيه چي پر مځکه شاوخوا راګرځي اصلاً د دوی د مذاهبو مبنی داده که د سباحت معنی حرکت د ستورو وي نو په اسمانو کي خرق او التيام وهو ممتنع عندهم وقد مر ذالک، نو چونکه حرکات د ستورو يا په جهت يعني شرقًا او غربًا سره مختلف يا په سرعت او بطوء، نو دوی وايي چي تعدد د حرکاتو د کواکبو مستلزم دی تعدد لره افلاکو او دوی وايي چي اسمانونه نهه (۹) ذي، او دوی وايي چي اسمانونه يو په بل پوري متصل دي لکه د پياز پوستکي او پاڼې، والا يلزم الخلاء الی غير ذالک من خرافاتهم المذکورة في علم الرياضي.

پوه سه: چي نصوص قطعيه چونکه صراحةً دلالت کوي پر دې اسمانو چي اووه دي کما جاء في مواضع من القرآن العزيز لامزيد عليه فکيف جاحدها، او

دغه نصوص قطعيه خرق والتيام پر افلاكو روا بولي بحيث يكفر جاحدها ايضًا بل النصوص دالة على وقوع الخرق عليها، قال الله تعالى اذا السماء انشقت، اذا السمآء انفطرت، وانشق القمر، ونحو ذالک، والاحاديث الصحيحة المتواترة المعنى دلت على ان السمٰوٰت غير منطبقة بعضها على بعض بل بين كل سمائين مسافة كثيرة بحيث يفسق جاحدها.

پوه سه: چي احمد او ترمذي د ابو هريره رضي الله عنه حديث مرفوع روايت كړى دى چي ډېر طويل دى ذكر د رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد مابين الارض والسماء و بعد مابين كل سمائين (٥٠٠) سنه مسافت.

پوښتنه: په بل حديث مرفوع كي راغلي دي ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم ان مابين الارض والسماء وبين كل سمائين اما اثنتان او ثلاث وسبعون (ترديد شك د راوي چي كوم عبارت عليه الصلوة والسلام ووايه) فملوجه الجمع بين ذينک الحديثين، مظهري وايي چي وجه د جمع يې اختلاف دى په منځ كي د سير د سائرينو سرعة وبطوء، حاصل د كلام دادى چي د علم هيئت و علم ته اعتبار نسته، او په بعض مسائلو كي بېره د كفر سته، والله اعلم.

وَاٰيَةٌ لَّهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُوْنِ ﴿٤١﴾

او دليل د قدرت د خداى جل جلاله دادى چي موږ بار كړي دي اولاد ددوى په كښتۍ كي چي هغه ډكه وه.

پوه سه: چي آية لهم خبر مقدم دى او انا حملنا يې مبتداء ده.

فائده: لفظ د فلک دلته مفرد دى لان المشحون صفته وهو مفرد.

فائده: راغب اصفهاني رح وايي چي ذرية په اصل كي صغار ته د اولاد وايي وان يطلق على الصغار والكبار في العرف ويستعمل في الواحد والجمع واصله الجمع انتهى، ويطلق على النساء لاسيمًا مع الاختلاط مع الرجال مجازًا كما في حديث عمر رضي الله عنه حجوا بالزرية، يعني النساء وايضًا في الحديث الصحيح نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن قتل الذرارى يعني النساء (في الغزوات) والمعنى ه انا حملنا اولادهم الكبار الذين الى تجاراتهم في الفلک المشحون اى المملو، وقيل حملنا صبيانهم ونسائهم چي

تاسي يې د ځانو ملګري کوئ چي هغو له نفقه د سفر نه وي پر خشکي باندي.

فائده: مراد له فلک څخه کوچنۍ او لويي کښتۍ دواړې دي وتخصيص الذرية بالذکر لان استقرارهم في السفن اشق وابعد وتماسکهم فيها اعجب، بغوي رح وايي چي مراد له فلک څخه کښتۍ د نوح عليه السلام ده او پر دې تقدير مراد له ذرية څخه الاباء لان اسم الذرية يطلق على الاباء کما يطلق على الاولاد، قاضي بيضاوي رح وايي چي که مراد له فلک څخه سفينه د نوح عليه السلام سي، نو معنى د آيت داده ان الله تعالى حمل آبائهم وحمل ذريتهم في اصلابهم، بيضاوي وايي چي تخصيص د ذرية پر دې تقدير په ذکر سره لانه ابلغ في الامتنان (يعني اظهار المنة والاحسان عليهم) مع الايجاز في العبارة.

وَخَلَقْنَا لَهُم مِّن مِّثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾

پيدا کړي دي موږ د خلګو لپاره په مثل د مطلق فلک يا مثل د فلک نوح[4] (ماير کبون) چي په قرآن مبارک کي مراد ځني اوښان دي چي د هغې زمانې عربو به اوښان سفائن البر بلله، والتسمية لاجل ان الابل ډېر بار وړلای سي، او په تګ کي ژر نه ستړي کېږي او خورک يې هم اسانه دی چي په صحراء کي ځوزان خوري او اوبو ته هم ضرورت ژر نه لري، ولي اوښان پر يوه ځای ډېري اوبه څيښي، واطلاق السفائن على الابل شائع کما قيل الابل سفائن البرو السراب بحارها.

درويش وايي: چي دا بيان د نزول القرآن د وخت ؤ، په اوسنۍ زمانه کي د سفن البحر په ځای کي آب ګوتونه په درياب کي د متعارف شيانو په ذريعه چلېږي او د اوښانو په ځای کي غټ غټ موټران بارونه وړي، لکن بيا هم د عربو په دوزؤ درازو علاقو کي سفن البحر او سفن البر چي اوښان دي وجود لري.

وَإِن نَّشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنقَذُونَ ﴿٤٣﴾

او که زموږ اراده وي يعني خلق په غرق په درياب کي سره د کښتيو لان الله يتصرف في ملکه کيف يشآء (فلا صريح لهم) جزاء د شرط محذوف ده، يعني ان نغرقهم، فريادرس د دوی به نه وي چي له غرق څخه دې خلاص کړي (ولاهم ينقذون) عطف دی پر لاصريخ لهم ای لاينجون من الغرق.

إِلَّا رَحْمَةً مِّنَّا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٤٤﴾

پوهسه: چي دا استثناء مفرغ ده (يعني مستثنٰى منه يې محذوف دی) منصوب ده على العلية ای لاينقذون لشيئ (دا مستثنٰى محذوف ده) الا لرحمة منا (دا معنى د عليت ده) والمعنى دوی نجات له غرق څخه نسي پيدا کولای په سبب د هيڅ شي مګر په سبب د رحمت زموږ او نفع ورکول دوی ته تر يو وخت پوري چي اجل الموت پر راځي.

حکايت: شيخ سعدي قدس سره در کتاب ګلستان آورده: بادشاهی باغلام عجمی در کشتی نشته بود، غلام دريا را هرګز نديده بود ومحنت کشتی نه کشيده بود، ګريه وزاری آغاز نمود ولرزه بر آندامش افتاد، بادشاه هرچند ملاطفت نمود آرام نګرفت، ملک را عيش ازو منغض شد هيچ چاره نداشتند، حکيمی درآن کشتی بود، ملک را ګفت اګر فرمان دهی من اورا بطريقی ساکت کنم، ملک ګفت لطفی باشد، حکيم امر کرد غلام رابدريا انداختند باری چند غوته خورد حکيم مويش ګرفت وسوی کشتی آوردند چون بر آمد ګوشه در کشتی بآرام نشست وقرار ګرفت، ملک را عجب آمد واز حکيم پرسيد درين چه حکمت بود؟ حکيم ګفت ای خداوند، اول محنت غرق شدن نچيده بود، وقدر سلامت کشتی نمی دانست، همچنان قدر عافيت کشتی کسی داند که بمصيبت غرق مبتلا ګردد ... ابيات:

ای پسر ترا نان جوين خوش ننمايد .... معشوق منست آنکه بنزديک توزشتست
حوران بهشتی را دوزخ بود اعراف .... از دوزخيان پرس که اعراف بهشتست

تفريع: فلابد من مقابلة النعمة بالشکر والعطاء بالطاعة والانفاق.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾

هغه وخت چي وويل سي (يعني کفارو ته د مکې) چي تاسي وبېرېږئ له هغه شي څخه چي په حضور کي ستاسي دی او له هغه شي څخه چي وروسته تر تاسي دی.

ابن عباس رض وايي چي د ما بين ايديهم څخه مراد آخرت دی (يعني په دې سبب چي ستاسي ورته مخ دی، ګويا حاضر دی، ولهذا قيل ما ابعد ما فات وما اقرب ماهو آت) مراد له بېري څخه يې دادی چي عمل د اخرت لپاره کوئ، او مراد له

ماخلفكم څخه دنيا ده (يعني ستاسي ورته شاده) والمراد بالتقوٰى من الدنيا الانهماک بشهواتها والاغترار بلذائذها، وقال قتادهؒ المراد بما بين ايديكم وقائع الله تعالى فيما قبلكم من الامم (مراد له وقائعو څخه عذابونه د خدایؒ دي چي پر دوی نازل سوي وه لکه عاد، ثمود، قوم فرعون وغيرهم) او د ما خلفكم څخه عذاب د آخرت مراد دی، وقيل المراد به عذاب الدنيا وعذاب الآخرة، وقيل عكسه وقيل ماتقدم من الذنوب و ما تأخر.

درويش وايي: چي والكل صحيح والاعتماد الكلي على ما قال رئيس المفسرين رضي الله عنه.

(لعلكم ترحمون) اى لتكونوا راجين رحمة الله، د اذا جواب محذوف تقديره اذا قيل لهم اتقوا اعرضوا بقرينة.

وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤٦﴾

پوه سه: چي من اولى زائد دى لاستغراق النفي ومن ثاني لپاره د تبعيض دى، والمعنى او نه راځي يعني نه نازلېږي يو آيت د آياتو څخه د رب ددوی يعني الآيات القرآنية لكه په دې سورت كي چي بيان سوه (الا كانوا عنها معرضين) مگر دوی له هغو څخه مخ اړونكي وه يعني پر وجه د تكذيب او استهزاء.

فائده: الا مستثنٰى هـ مفرغ ده (يعني مستثنٰى منه يې محذوف دی) من اعم الاحوال، والتقدير وما تأتيهم من آية من آيات ربهم في حال من الاحوال الا حال اعراضهم عنها، او يا مراد له آياتو څخه آيات تكوينه وي يعني په عالم كون او وجود په علوياتو او سفلياتو بلكي په ټولو ذراتو دلائل د وحدانيت او د قدرت او د علم شامل د خدای جل جلاله دي لكن كفار مكه وغيرهم په هغو كي صحيح غور نه كوي حتى چي ايمان يې پر وحدانيت د خدای جل جلاله راوړی وي... شاعر مغربي وايي:

مغربى آنچه عالمش خوانند .... عكس رخسار تست در مرآت
وآنچه او آدمش همى دانند .... نسخه عالمست مظهر ذات

وقال الشيخ السعدى قدس سره:

برگ درختان سبز درنظر هوشيار ..... هر ورقى دفتريست معرفت كردگار

وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ اَنْفِقُوْا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ
یعني چي مؤمنانو به کفارو ته د مکې وویل (عطف علی الشرطیة السابقة) تاسي صدقه وکړئ بعض د هغو مالو څخه چي په رزق درکړي دي الله ج.

پوه سه: چي کلمه د من په مما رزقکم الله کي لپاره د تبعیض ده)

قَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا
وایي هغه کسان چي کافران دي، و هغه چاته چي ایمان یې راوړی وي.

سوال: چي ضمیر یې راوړی وای یعني قالوا عبارت به اخصر نه وای؟

ځواب: ترک د اضمار وان کان فیه اختصار للتصریح بکفرهم والحکم علیهم بالکفر.

اَنُطْعِمُ مَنْ لَّوْ يَشَآءُ اللّٰهُ اَطْعَمَهٗٓ ۖ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿۴۷﴾
آیا موږ به رزق ورکوو و هغه چا ته چي که د خدای ج اراده وای هغو ته به یې طعام او رزق ورکړی وای.

حاصل د کلام د دوی دادی چي خدای جل جلاله چي دوی ته رزق نه دی ورکړی، نو موږ هم موافق د مشیت سره د خدای رزق نه ورکوو، دا خبره به اغنیاؤ د قریشو کوله چي فقراؤ د مؤمنانو به له دوی څخه طلب د طعام وکړی له دوی څخه لکن دا خبره او جواب د مشرکانو د مکې بلکې هر څوک چي ورته خبري کوي باطلي دي، ولي خدای جل جلاله موافق د حکمت سره بعض اشخاص غنیان کړي او بعض یې فقراء ګرځولي امتحانًا لشکر الغني ولصبر الفقیر، یعني منع د فقیر په سبب د بخل یا د قدرت د خدای جل جلاله نه ده، او امر د غنٰی په اتفاق سره د دې سببه نه دی چي خدای ج د ده مال ته محتاجه دی، ولا اعتراض لاحد علی مشیة الله یفعل ما یشاء ویحکم مایرید في الدارین.

(ان انتم الا في ضلال مبین) نه یاست تاسي ای مؤمنانو چي موږ امر کوئ په مخالف سره د مشیت د خدای ج نو دا قول تتمه د قول د مشرکانو د مسلمانانو، او یا دا جواب د خدای ج له خوا و مشرکانو ته دی.... ابیات:

درویش را حذر بتوانگر حواله گرد .... تا کار او بسازد و فارغ کند دلش
از روی بخل اگر نشود ملتفت باو .... فردا بود ندامت و اندوه حاصلش

وجاء في الحديث الصحيح لو شاء الله لجعلكم اغنياء لافقير فيكم، ولو شاء الله لجعلكم فقراء لاغنى فيكم، ولكنه ابتلى بعضكم ببعض لينظر كيف يعطف الغنى (يعني على الفقير) وكيف يصبر الفقير.

درويش وايي: چي معنى د لينظر چي ضمير چي ضمير يې وخداى ﷻ ته راجع دى داده چي ظاهر کړي خلګو ته، فلايرد ان الله عالم الغيب والشهادة فافهم.

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

او وايي كفار مكه كله ده دا وعده چي تاسي يې موږ ته بيانوئ (اى القيامة والبعث بعد الموت، عطف دى پر شرطيه سابقه، استفهام لپاره د انكار دى) (ان كنتم صادقين) في الاخبار باتيانه وجواب الشرط محذوف دى يعني خو موږ هم خبر کړئ په وخت د راتګ وبالعربية فانبؤنا عن وقت اتيانه.

پوښتنه: چي ضمير د كنتم راجع دى و عليه الصلوة والسلام او مؤمنانو ته، مولى جلال الدين الرومي رحمه الله د آخرت احوال د انسانانو داسي بيان کړى دى، مثنوي رحمه الله:

خلق در بازار يكسان ميروند ..... ان يكى در ذوق ديگر درد مند

همچنان زنده ميرويم ..... نم در خسران ونيمى خسرويم

مَا يَنظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً

(ماينظرون) دا جمله حال ده له فاعل څخه د يقولون، يعني يقولون في حال ماينتظرون (اصل د ما ينظرون ما ينتظرون وُ تاء يې ځني حذف کړه للتخفيف) الاصيحة: مګر يوې نعرې يعني د اسرافيل ؑ، ابن عباس رضي الله عنه وايي چي مراد له دې څخه صيحة اول نفخه ده چي نفخة الصعق والموت يې هم بولي.

پوښتنه: مشركان له نفخة څخه منكر دي فكيف هذا الانتظار انما هي الحيوة الدنيا نموت ونحيىٰ، يعني دوى وايي چي ژوند دغه ژوند دى د دنيا بعض خلګ مري، او بعض نوي پيدا كيږي؟

ځواب: دا آيت كنايه ده د عدم ترک المعاصي والشرک، ابدًا حتى يموتون اوتأتيهم الساعة بغتة وهم لايشعرون، يعني دوى چي له معاصيو څخه نه منع كيږي قبل ذالک فكانهم ينتظرون لاجل ترک المعاصي صيحة اى نفخة الموت.

تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُوْنَ ﴿٤٩﴾

(تأخذهم) صفت د صيحة دى وضمير الجمع راجع الى الناس المفهوم مما سبق وكذا جميع الضمائر الآتية (وهم يخصمون) دا جمله حال ده له ضمير منصوب څخه في تأخذهم كي، والمعنى چي ذدوى په بازارو كي سره دعوى وي او خبري اتري به سره كوي په امورو كي د دنيا او په معاملاتو د بيع او شرا لايخطر ببالهم شيئ من اتيان الصيحة.

پوه سه: چي اصل د يخصمون يختصمون و د كلمه د تأ ساكنه كړه و ادغمت في الصاد وروسته يې خاء ته كسره وركړه لالتقاء الساكنين على غير حده.

بخاري او مسلم له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت كړى دى، قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اتقوا من الساعة (اى نفخة الموت) وقد نشر الرجلان ثوبًا بينهما فلا يتبايعان ولا يطويانه (سره خلاصه كړې به وي دې دوو كسانو يوه جامه كه د اغوستلو وي او كه د اوارېدلو وي يعني لپاره د بيع او شراء، نه به سودا سره وكړي او نه به هغه جامه كت كړي) او عليه الصلوة والسلام زياته كړه چي يو سړى به شيدې د اوښي يا د مېږي د خورک لپاره هغه شيدې لويشي، نو هغه شيدې به ونه خوري چي نفخة د قيامت به پر راسي، او داغه رنګه قيامت به قائم سي چي يو سړى يوه ګوله ډوډۍ وغيره و خولې ته پورته كړي او به يې خوري.

فَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ تَوْصِيَةً وَّلَآ إِلٰىٓ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿٥٠﴾

دوى به طاقت ونه لري د وصيت او نه خپل كورو او عيال ته تلاى سي يعني ان كانوا خارجى البيت فافهم، ولي چي هر ژوندى كه انسان وي او كه حيوان ځاى پر ځاى دفعةً واحدةً مړه كېږي.

پوه سه: چي (فلا يستطيعون) عطف دى پر (تأخذهم) باندي.

سوال: تأخذهم خو صفت ؤ د صيحةٌ نو په اعتبار د عطف خو فلا يستطيعون هم صفت دى د صيحةٌ نو عائد و موصوف ته په دې جمله معطوفه كي څه شى دى؟

ځواب: عائد يې محذوف دى والتقدير فلا يستطيعون بعدها اى بعد الصيحة فكلمة ها عائد يې محذوف دى فافهم.

وَنُفِخَ فِي الصُّوْرِ

درويش وايي: چي مراد له دې نخفه څخه نفخة ثانيه ده لاجل احياء الاموات لپاره د حساب او جزاء.

سوال: نفخ خو ماضي صيغه ده او نفخه ثانيه خو په مستقبل بعيد كي راځي؟

ځواب: يو كار چي متيقن الوقوع وي كه څه هم په مستقبل كي وي لكه ماضي وي، ومثله في القرآن قد جاء في غير موضع.

فائده: دا جمله عطف ده پر مضمون د قوله تعالى فلا يستطيعون، يعني يموتون في ساعة وينفخ في الصور مرة ثانية وبئن النفختين اربعون سنة كذا روى ابن ابى حاتم رح عن ابن عباس رض، او له ابو هريره رضي الله عنه څخه حديث مرفوع منقول دى چي په منځ كي د دوو نفختينو ځلوېښت كاله دي.

پند: علماء د امت مرحومه وايي چي انسان ته مرګ ژر راځي او د انسان ټوله خواهشات نه پوره كېږي بلكې په زبان حال وايي هل من مزيد، فعلى العاقل ان يتدارك ويقصر الامال، صوفي بايد ابو الوقت وي ابن الوقت نه وي،. شيخ سعدي رح په باب كي د داسي خلګو داسي خوا ږه بيتونه ويلي دي:

تو غافل در انديشه سود و مال	كه سرمايهٔ عمرشد پايمال
غبار هوئ چشم عقلت بدوخت	سموم هوس كشت عمرت بسوخت
خبرداری ای استخوان قفس	كه جان تو مرغيست نامش قفس
چو مرغ از قفس رفت وبگست قيد	دگر ره نگردد بسعی تو صيد
نگه دار فرصت كه عالم دميست	ادمی پيش دانا به از عالميت
سكندر كه بر عالمی حكم داشت	دراندم كه بگذشت عالم گذاشت

فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾

نو نا بيره دوى له قبرو څخه و حكم ته د خداى جل جلاله چابک راووځي (اجداث جمع د جدث ده په معنى د قبر)

پوهسه: چي چابک تګ د دوى اجبارًا دى لا اختيارًا.

پوښتنه: دنيا وال خو ټوله مړي په قبرو كي نه ښخوي، بلكې بعض كافران

مشركان خپل مړي په اور سوځي لکه د لوى وچي د هند هندوان وهكذا؟
ځواب: عبارت د اجداث مبني پر اصطلاح د مشركانو د عربو دى چي هغو خپل مړي په قبرو كي ښخول، ورنه مراد ادى چي هر ځاى چي د مړو اجزاء وي په قدرت د خداى عَزَّوَجَلَّ به جمع كېږي و ميدان ته د حساب به حاضرېږي ولو اكلوهم الحيتان في البحر، دا د عقل موضوع نه ده بلكې د قدرت كامله د خالق مقتدر موضوع ده.
سوال: مړي چي په قبرو كي ښخ سوي هم وي، نو په دې وخت كي قبرونه به څېري وي، ولي نفخه اولى غرونه هباء (يعني لكه ګرز) وګرځوي؟
ځواب: خداى عَزَّوَجَلَّ اجزاء د هر ميت د هغه ځاى څخه چي هوري د هغه قبرو سره يې جمع كړي.
پوښتنه: په بل آيت كي خداى ج داسي ويلي دي: فاذا هم قيام ينظرون، او دلته يې داسي وويل: فاذا هم من الاجداث الى ربهم ينسلون، او قيام خو غير د نسلان څخه ده او په دواړه ځايه كي اذا مفاجات ويلى دى فيلزم ان يكونا اى القيام والنسلان معًا في زمانٍ واحد؟
الجواب: من وجهين الاول القيام لاينافي المشي السريع لان الماشي ايضًا قائم ولاينافي النظر ههنا وهنا، والثاني ان الامور المتقاربة بحيث لايتخلل ههنا زمان ..... كانها واقعة في زمان واحد.

قَالُوْا يٰوَيْلَنَا

وويل (اى الكفار) اى هلاک زموږ احضر فان هذا اوانک.
فائده: د ماضي صيغې د راوړلو هغه د مخه وجه ده.
درويش وايي: چي د عربو دا دستور دى چي په وخت كي د ډېري سختى د يا ويلاه او يا حسرتا نعرې وهي، حقيقت يې مراد نه وي.
پوه سه: چي ويل د خپل لفظ څخه فعل نه لري، او بعض محققين وايي چي ويل د يوې شيلې نوم دى په جهنم كي لما روى احمد والترمذي وابن جرير وابن ابى سعيد الخدري رض، وابن حبان والحاكم او نورو ګڼ شمېر راويانو، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم چي عليه الصلوة والسلام وويل: يو شيله ده په جهنم كي چي كافر كښته

پکښي ځي څلوېښت کاله د مخه تر دې چي پياى ته د شيلې دي ورسېږي، او د ابن مسعود رضي الله عنه څخه ګڼ شمېر روايانو روايت کړى دى چي ده ويلي دي چي "ويل" يوه شيله ده په جهنم کي چي د اهل النار صديد (نوونه) هورې جمع کېږي، دا شيله د مکذبينو لپاره ده، او ابن جرير رح له عثمان بن عفان رضي الله عنه څخه روايت کړى دى چي عليه الصلوة والسلام وويل چي "ويل" يو غر دى په اور کي (يعني چي دوږخيان پورته ورخېژي او بيرته کښته راشوه کېږي ابدًا)

پوښتنه: د هغه روايت چي ويل يې د شيلې نوم دى او د هغه روايت چي ويلي يې دي د غره نوم دى په جهنم کي، منافات به نه وي؟

ځواب: يا منافات نسته، ولي دواړه دي وي يو د يو قسم کافرانو لپاره بل د بل قسم لپاره، والله اعلم بالصواب.

مَنۢ بَعَثَنَا مِن مَّرۡقَدِنَاۜ

چا و پاڅولو موږ له خوب څخه يا د خوب له ځاى څخه (نو لفظ د مرقد يا مصدر ميمي دى يا ظرف مکان دى)

پوه سه: چي حفص رح پر مرقدنا باندي سکته لطيفه کوي يعني چي ساه نه کاږي چي وقف ځني جوړ سي، والوقف عند غيره احسن.

پوښتنه: غرض په دې سکته يا وقف کي څه دى؟

ځواب: د دې لپاره تا چي توهم ونه کړل سي چي وروسته اسم اشاره به صفت د د مرقدناوي، بلکې په قف سره يا سکته سره به دا معلومه سي چي وروسته اسم اشاره جمله مستقله ده، فافهم.

پوښتنه: چي معتزله په دغه آيت سره دليل وايي چي عذاب القبر هيڅ چا لره که څه هم کافر وي نسته، ولي چي خوب خو يکلخته راحت دى؟

ځواب: ابن عباس رضي الله عنه او قتاده رح وايي چي په منځ کي د نفختينو عذاب د کافرانو څخه پورته کېږي فيرقدون حيث کانوا، نو بيا چي دوى وروسته تر نفخه ثانيه بيداره سي او عذاب ويني د ياويلنا نعرې شروع کړي، او بعض محققين وايي چي کفار چي جهنم ويني په ډېرو انواعو سره د عذاب عذاب القبر داسي

ورته معلوم سي لكه خوب، فيقولوا من بعثنا من مرقدنا.

سوال: كافران خو ډېر دي كما يدل عليه قوله تعالى قالوا ياويلنا، او مرقد خو مفرد دی، نو مراقدنا به لائق نه وای؟

ځواب: مرقد كه مصدر ميمي وي په مصدر كي مفرد او جمع برابر دي او كه ظرف مكان وي په اعتبار د اضافت و نون ته د متكلم مع الغير پر مراقد د دلالت كوي فتدبر، روايت كړی دی الفريابي وعبد بن حميد وابن جرير وابن المنذر وابن ابی حاتم رحمهم الله عن ابی بن كعب رضي الله عنه انه قال ينامون ای الكفار قبل البعث نومةً.

هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُوْنَ ﴿٥٢﴾

دا هغه شی دی چي رحمن ج يې وعده كړې وه او رسولان په دې رشتيا ګويوه (البعث بعد الموت).

فائده: هذا مبتداء ما وعد الرحمن يې خبر دی او كلمه د ما مصدريه په معنی د مفعول ده (ای موعود الرحمن) او يا كلمه د ما موصوله ده عائد يې محذوف دی، والتقدير هذا الذي وعدبه الرحمن.

درويش وايي: چي مفسرين رحمهم الله وايي چي دا آيت ځواب دی له جانب څخه د ملائكه ؤ لقولهم من بعثنا من مرقدنا، او مجاهد رح وايي چي دا ځواب دی د مؤمنانو له خوا څخه و دوی ته يعني الكفار.

پوښتنه: كافرانو خو سوال ددې كړی چي موږ چا د خوب څخه راويښ كړو، نو ددوی د جواب خو دا كافي وه چي خدای ج راويښ كړاست، نو دا جواب هذا ما وعد الرحمن الخ يې ولي ووايه؟

ځواب: دا جواب دی په غرض سره او په باعث سره.

سوال: د كافرانو سره دا جواب برابر دی او كه څرنګه؟

ځواب: روح المعاني، روح البيان، مظهري، بيضاوي او نور مفسرين وايي چي په مذكور ځواب كي تذكير د كفر ددوی دی او سرزنش ددوی دی، او تنبيه پر دې چي دوی بايد سوال د بعث څخه كړی وای دون الباعث، يعني خبره دا سي نه ده لكه تاسي چي ګمان كوئ لكه چي بعث النائم دی چي تاسي يې سوال د باعث وكړی بل هو البعث الاكبر ذو الاهوال او المخادف الذی كفرتم به في الدنيا.

إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾

کلمه د ان نافیه ده، ضمیر راجع دی و بعث ته په تأول د فعلة (الاصیحة واحدة) ای النفخة الآخیرة (فاذا هم جمیع) ای مجموعون (لدینا) متعلق دی په جمیع پوري (محضرون) حاضر به کړل سي، خبر بعد الخبر د ضمیر د هم دی.

درویش وایي: چي په دې آیت سره تنبیه پر دې ده چي بعث الخلق جمیعًا و خدای ج دومره اسانه ده چي په صحیة د اسرافیل ؑ ټوله د کتم څخه د عدم ومیدان ته وجود راباسي ... ابیات:

همه فیلسوفان یونان وروم.... ندانند کرد انگبین از زقوم

زوحشي نیاید که مردم شود..... بسعی اندر وتربیت گم شود

بکوشش نروید گل از شاخ بید..... نه زنگي بگرمابه گردد سفید

لغات ابیات: انگبین عسلو ته وایي، زقوم: یوه ډېره ترخه درخته ده، وحشي: هغه حیوان دی چي د انسانو سره علاقه نه لري لکه ګیدړه، چغال، بید: د ولي درختي ته وایي، زنګي: حبش ته وایي، ګرمابه: حمام بولي.

فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

دا حکایت د هغه قول د خدای ﷻ دی چي محشر والو ته یې کوي، د خپل موعود کړه وړه ورته بیانوي تاچي ددوی په زړو کي ښه تمکین پیدا کړي.

ترجمه: ننه ورځ (یعني یوم القیامة والحساب) ظلم نه کړل کیږي د هیڅ نفس سره د هیڅ شي، او جزاء به نه مومي مګر د هغه شي چي تاسي یې عمل کړی وي یعني په دنیا کي، کلمه د ما موصوله ده او عائد یې محذوف دی ای الذی تعملونه، دا خطاب و کافرانو ته دی هغه وخت چي دوی عذاب معدلهم ووینی، نفس چونکه په سیاق کي د نفي راغلی، نو مراد ځني عام دی که مؤمن وي او که کافر (شیئًا) مفعول مطلق دی ای شیئًا من الظلم بنقص الثواب او بزیادة العقاب.

درویش وایي: چي له جملې څخه د خبرو چي کفارو ته کول کیږي په ورځ د قیامت احوال د اهل جنت دي چي په وروسته آیت کي خدای پاک بیان کړی دی

لپاره د زیادة د غم د کفارو او د زیاتوالي د پښېمانۍ د دوی پر خپل کفر په دنیا کي، ولي چي احوال د دښمنانو د کافرانو یعني مؤمنان دي وروسته تر دې چي بد حال د کفارو یې بیان کړی کما في الآیات السابقة د کافرانو غم نور پسي ډېرېږي.

إِنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْجَنَّةِ ٱلْيَوْمَ فِى شُغُلٍ فَٰكِهُونَ ۝٥٥

په تحقیق اصحاب د جنت په اشغال کي دي مسرورون متنعمون.

پوه سه: چي ابن اکثیر، نافع او ابو عمر رحمهم الله لفظ د شغل په سکون د غین وایي او نور قاریان یې په ضمه د غین وایي، ولا فرق بینهما في المعنی مثل السحت بسکون الحاء والسحت بضم الحاء، دواړه په معنی د حرام دي.

فائده: په ارشاد کي وایي چي شغل هغه حال ته د سړي وایي چي له ماسوی څخه سړی مشغول کړي، لکونه اهم عنده من الکل په سبب د کمال مسرت (خوشالۍ) او فکهون خبر آخر د ان دی مشتق له فکاهت څخه دی بفتح الفاء چي معنی یې طیب العیش والنشاط (خوشالي په نعمتو سره) والحاصل متنعمون بنعیم مقیم، فائزون بملک کبیر ابدًا وسرمدًا.

سوال: دا حالات د اهل جنت تر اوسه پوري نه دي محقق سوي، نو تعبیر په جمله اسمیه چي دال پر تحقق ده څرنګه وکړل سو؟

ځواب: لپاره د تنزیل د مترقب متوقع ضرورةً منزلة الواقع، لپاره د اعلان بغایة سرعة وقوعها لان عمر الدنیا کله بمنزلة ساعة زمانیة بالسنبة الی عمر الآخرة المؤبدة فافهم.

د اشتغال د اهل جنت بعض احوال (١) افتفاض الابکار: یعني د باکراتو حرو سره جماع کول چي تر دوی د مخه چانه وي وطي کړي کریمه: لَمْ يَطْمِثْهُنَّ وَلَا جَانٌّ، وفي الخدیث الصحیح ان الرجل (یعني من اهلال الجنة ورکړل کېږي قوت د سلو (١٠٠) کسانو (یعني د دنیا) في الاکل والشرب والجماع، په حدیث شریف کي راغلي دي چي جنتي چي هر وار جماع کوي بکارت د حوري یې باقي وي بدون الوجع کما في جماع الباکرة في الدنیا، وفي الفتوحات المکیة: لذة الجماع هناک تضاعف علی لذة جماع الدنیا اضعافًا مضاعفة فیجد کل من الرجل

والمرئة لذة لايقدر قدرها لو وجدها (اى لذة جماع الجنة) في الدنيا غشى عليها (نر او ښځه به دواړه بېهوشه سي) من شدة الحلاوة.

(۲) سماع الاصوال الطيبة والنغمات اللذيذة.

پوه سه: چي په جنت کي رباب، طبله، سارنګی وغيرها من الآلات السماع نسته بلکي سماع القرآن سته وسماع اصوات الابکار المغنية من الحورات.

(۳) جنتيان يو دبدل ملاقات او زيارت ته ورځي که څه هم بعض جنتيان په ډېره عالي درجه کي د جنت وي او بعض په کښته درجه کي د جنت، يعني ګاهي انبياء عليهم السلام و ملاقات ته د صديقانو او علماؤ او اولياؤ ورځي، او ګاهي صديقان، علماء او اولياء و زيارت او ملاقات ته د انبياء عليهم السلام ورځي، او ګاهي دا ډلې ټوله سره جمع سي و ديدار ته حضرت رب العزة ورځي.

فقير وايي چي زما څخه دي د جنت د کيفيت پوښتنه څوک نه کوي، ولي چي د جنت د احوالو له وينا څخه ژبه عاجزه وي، وفي الحديث الصحيح اذا نظروا الى الله تعالى نسوا نعيم الجنة.

(۴) او ګاهي خداى پاک جنتيانو ته مهماني جوړه کړي.

(۵) بل دا چي جنتيان له اهل النار څخه غافل دي ولو من اقاربهم په زړو کي يې نه ورګرځي او نه باک په کوي (يعني هغه دوږخيان چي کافران وي) مثلاً نوح ؑ ته به کنعان په ياد نه ورځي، او ابراهيم خليل الرحمن ؑ ته به خپل پلار آذر په ياد نه ورځي، او عکرمه ؓ ته به خپل پلار ابوجهل په ياد نه ورځي، وعلى هذا القياس، دا ددې لپاره چي پر جنتيانو د جنت ژوند تريخ نه سي په سبب د يادآوري د خپلو قريبانو دوږخيانو.

درويش وايي: چي ټوله حالات د جنتيانو چي په تفاسيرو کي راغلي دي څېړل او بيانول زما د قلم په توان او طاقت کي به نه وي او د اوراقو ګنجائش به هم دومره نه وي... بيت:

تا طبع شريفت نه پذيرد ملالتی ...... آن به که بيان را بدعاء مختصر کنم

اللهم ارزقنا الجنة بنعيمها واجعلنا من اهل الجنان بحرمة شفيع اهل العصيان محمد صلى الله عليه وسلم واجعلنا من اهل شفاعته عند الرحمن.

هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِيْ ظِلٰلٍ عَلَى الْاَرَآئِكِ مُتَّكِئُوْنَ ﴿٥٦﴾

دوی یعني جنتیان او مایني ددوی په سایو کي به وي.

پوه سه: چي مراد د ازواجهم یا نساء الدنیا چي د جنتي پر نکاح وفات سوي وي یا حور العین دي، ولا مانع من الجمع بینهما لبعض اهل الجنة یعني چي په دنیا کي ازواج او منکوحات درلودلې وي، او دا هم احتمال لري چي د ازواجهم څخه دي مراد دوستان د اهل جنت مراد وي کما في قوله تعالیٰ: احشروا الذین ظلموا وازواجهم، ولي چي په دې آیت کي مراد له ازواج څخه دوستان د ظالمانو دي، نو پر دې تقدیر وازواجهم ته اشاره د عدم الوحشة په جنت کي ده لان المنفرد (چي یوازي وي) یتوحش اذا لم یکن له جلیس من معارفه ولو کان في اقصی المراتب (یعني یوازي سړي ته وحشت او دیغت ورپېښېږي چي له دوستانو څخه دده څوک نه وي، سره ددې که څه هم په لوړو مراتبو کي وي)

سوال: څرنګه به اهل جنت او ازواج ددوی په سایه کي وي والظل انما یکون حیث تکون شمس وهم لایرون فیها شمس ولازمهریر؟

ځواب: بان المراد من الظل ظل اشجار الجنة من نور العرش، سترګي د اهل جنت پر نور د عرش نه برېښي وان کان نور العرش اعظم من نور الشمس، کذا في حواشي ابن الشیخ.

وقال الامام الرازي رحمه الله في تفسیر سورة النساء ان بلاد العرب کانت في غایة الحرارة فکانت الظل من اعظم اسباب الراحة، نو له دې سببه دوی ظل کنایه د رحمت او راحت څخه ګرځوي، وقد ورد في الحدیث الصحیح قال علیه الصلوة والسلام السلطان (ای العادل) ظل الله في الارض (ای راحة للرعیة) او په صحیح حدیث کي راغلي دي چي روایت یې بخاري او مسلم کړی دی انه علیه الصلوة والسلام قال ان في الجنة شجرة یسیر الراکب في ظلها مأة لایقطعها (چي نه یې سي قطع کولای، علیه الصلوة والسلام وویل اقرؤا ان شئتم وظل ممدود.

پوه سه: چي دا دوه حرف یعني في ظلال وعلی الارائک حرف جر دی، متعلق په متکئون پوري کړي وي لرعایة فواصل الآیات (ای اواخرها)، نو پر دې تقدیر متکئون

خبر د هم دی او داسي هم روا ده چي في ظلال خبر د هم وي او متکئون خپر ثاني وي.

تنبيه: د عربو قديم عادت دا ؤ چي ناوې به يې کور ته را ودول، نو يو ښه چارپايي يا په اصطلاح پلنګ په بل نامه چپر کټ د ناوي او د زوم د پرېوتو لپاره جوړ کړه چي په عربي يې سرير بلله، او هغه به يې په نوي خېمه کي يا نوې خونه کي چي هغه خېمه يې حجله بلل کښېښووی ارائک جمع د اريکة ده، اريکه دا مجموع حجله سرير او پلنګ دواړو ته وايي، بيهقي رح له ابن عباس رض څخه روايت کړی دی: لايکون اريکة حتی يکون السرير في الحجلة کما مر تفسيرهما، فان السرير بغير حجلة لايکون اريکة وان کان حجلة بغير سرير لايکون اريکة فتدبر.

درويش وايي: چي ورته کارونه زموږ پښتانه د زوی يا د ورور په ودونو کي هم بلکې تر هغه بالا کارونه حسب الطاقة کما لايخفٰی کوي، روح المعاني وايي چي دا جمله يعني هم و ازواجهم آه استيناف مسوق لبيان کيفيت شغلهم وتفکههم وتکميلها ممايزيد هم سرورًا من شرکه ازواجهم آه.

پوښتنه: هغه ښځي بالغاتي چي په دنيا کي يې مړونه نه وي کړي، په جنت کي به د چا سره نکاح ورکول کېږي او که څرنګه؟

ځواب: د هغو نکاح به خامخا کېږي ولي چي د ښځي په دنيا او جنت کي يو لوی سرور او خوشالي په جماع سره کېږي، لکن د دې نکاح تړل د خدای ﷻ په مشيت کي دی.

لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُم مَّا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾

پوه سه: چي فاکهة مبتداء ده لهم فيها يې خبر دی، والتنوين في فاکهة د تعظيم دی ای فاکهة جليلة الشان، او خدای پاک داسي وويل لهم فيها فاکهة داسي يې نه وويل يأکلون فيها فاکهة اشارة الی ان زمان الاختيار بايديهم مالکين قادرين فان شاؤا اکلوا وان شاء امسکوا (يعني نه دي خودي)

فائده: فاکهة په پښتو کي هر هغي مېوې ته وايي چي د لوږي د سبب يې سړی نه خوري بلکې صرف خوا پر صافوي لکه مالته، نارنج، ترتېزک وغيرها، نو د جنت له مېوو څخه چي خدای پاک تعبير په فاکهة سره وکړی اشارةً الی انه لاجوع في الجنة

بلکې د فاکهة پر ډول یې خوري که څه هم غوښتي وي، قوله ولهم آه، بعض مفسرین داسي ترجمه کوي چي دوی ته حاصل او موجود دي چي د خپلو ځانو لپاره یې غوښتای سي ای کل مایطلبه احد لنفسه لا انهم یطلبون فانه حاصل، لکه یو سړی چي له تا څخه یو شی وغواړي، ته ورته ووایه: لک ذالک، غرض دي دا وي چي طلب یې ولي کوې خو ستا دی، او یا یې معنی داده ولهم مایطلبون بالفعل یعني ددوی له خوا طلب وي او د خدای ﷻ له خوا اجابت وي، توجب اللذة بالطلب، نو پر دې تقدیر (یدعون) مشتق له دعاء څخه دی په معنی د طلب دی، او اصل د یدعون یرتعیون پر وزن د یفتعلون چونکه ضمه پر یا ثقیله وه، نو نقل کړه وماقبل ته وروسته د ساکنینو راغله یعني الیاء والواو، نو یې یا حذف کړه فصار یدتعون وروسته تا یې دال کړه وادغمت الدال في الدال فصار یدعون هکذا الاعلال في روح البیان وروح المعاني، او بعض مفسرین وایي چي: یدعون له باب څخه د افتعال دی کما مر الا ان الادعاء بمعنی التمنی، ابو عبیده وایي چې عرب وایي بل سړي ته ادع علي (بتشدید الیاء للمتکلم) ما شئت ای تمنی عليّ، او دغه رنګه عرب وایي فلان في خیر ما ادعی ای تمنی، فالمعنی لهم (ای لاهل الجنة) ما یتمنون، او زجاج رح وایي چي یدعون ماخوذ دی له دعا څخه، والمعنی کل مایدعونه اهل الجنة یأتیهم، او بعض مفسرین وایي چي افتعل دلته په معنی د فعل مجرد دی فیدعون په معنی د دعاء دی په معنی مشهور سره، فالمعنی لهم (ای لاهل الجنة) ماکان یدعون به من الله ﷻ في الدنیا من الجنة ودرجاتها فافهم.

سَلٰمٌ ۖ قَوْلًا مِّنْ رَّبٍّ رَّحِيْمٍ ۝۵۸

پوهه: چي سلام بدل بعض دی د مایدعون څخه کانه قیل ولهم سلام وتحیة او قولاً مفعول مطلق د فعل محذوف دی ای یقال لهم قولاً، وجملة یعني یقال صفت د سلام ده، او من رب متعلق دی په محذوف پوري ای کائنا من جهة رب رحیم، ومعنی الآیة یسلم علیهم من جهته تعالی بواسطة الملک او بلا واسطة تعظیماً لهم.

درویش وایي: چي روح المعاني، روح البیان او مظهري داسي حدیث په ګډه په روایت د ابن ماجه او ابن ابی الدنیا والدار قطني وغیرهم له جابر بن عبد الله رضی الله عنه څخه رواړی دی، ده وویل چي علیه الصلوة والسلام چي په هغه وخت کي چي

جنتيان په خپلو نعمتو (كما مر نبذ منها) بخت وي په دغه وخت کي يو نور پيدا سي، فرفعوا رؤسهم (دوی سرونه پورته کړي يعني چي دا نور څرنګه پيدا سو، چي تر اوسه دوی نه وي ليدلی) فاذا الرب تبارک وتعالى قد اشرف عليهم من فوقهم (يعني خدای پاک له لوړي خوا څخه ظاهر سي) فقال ج السلام عليكم اهل الجنة وذالک قوله تعالى سلام قولاً من رب رحيم (يعني ددې آيت تفسير دغه دی) فقال[۴] فينظر اليهم (خدای ج و دوی ته وګوري) وينظرون اليه (او دوی خدای ج ته وګوري) فلا يلتفتون الى شيئ من النعيم ما داموا ينظرون اليه (نو دوی له ټولو نعمتو څخه د جنت بې پرواه سي يعني هيڅ نعمت يې په زړه نه ورګرځي تر هغه وخته پوري چي خدای ج په حجاب کي د كبريا له دوی څخه پټ سي) ويبقٰى نوره وبركته في ديارهم.

پوه سه: چي ددې حديث چي د اشراف او من فوقهم لفظ پکښې دی خدای ج لره جهت ثابتېږي، جلال الدين السيوطي رح وايي چي اشرافه واطلاعه عليهم منزه عن المكان والحلول انتهى.

درويش وايي: چي که مراد د سيوطي رح دا نه وي چي دا حديث د متشابهاتو څخه دی فهو ليس بشيئ، محى السنة البغوي رح ددغه سواله د ځان ساتلو لپاره د آيت ترجمه داسي کړې ده: يسلم عليهم الملائكة من ربهم (يعني سلام په واسطه د ملكو دی انتهى) لكن دا ځواب د صريح لفظ سره د حديث مذكور منافي دی، او مقاتل رح وايي يدخل الملائكة على اهل الجنة من كل باب سلام عليكم يا اهل الجنة من ربكم الرحيم، يعني يعطيهم السلامة الابدية.

درويش وايي: چي دا ترجمه هم د صريح لفظ سره د حديث مذكور سمون نه لري كما لايخفٰى، نو د فقير په عقيده حديث مذكور له متشابهاتو څخه د حديثو دی، او په احاديثو مباركه وو کي متشابهات ډېر دي لکه په قرآن كريم کي، الرحمن على العرش استوى، يد الله فوق ايديهم، نعم سلام بالواسطة من رب العزة هم نعمت بلا نهايت دی كما قال القائل:

سلام دوست شنیدن سعادتست وسلامت . . . . . به وصل یار رسیدن فضیلت است وکرامت

وقال آخر:

سلامت من دلخسته در سلام تو باشد . . . زهی سعادت اگر دولت سلام تو یابم

درويش وايي: چي پر مؤمنانو قسم قسم سلامونه په قرآن كريم كي ذكر سوي دي، سلام عليكم ادخلوا الجنة بما كنتم تعملون، سلام عليكم طبتم فادخلوا خالدين، سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبٰى الدار، سلام قولاً من رب رحيم، تحيتهم يوم يلقونه سلام، واعدلهم اجرًا كريمًا، د جنتيانو اخيري خبره داده: واخير دعواهم ان الحمد لله رب العالمين.

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُوْنَ ۝

مقاتل، السدي او زجاج رحمة الله عليهم وايي چي: بېل (جلا) سئ نن ورځ د قيامت اى كافرانو، يعني له مؤمنانو څخه، يعني چي جنتيان مؤمنان و جنت ته روانېږي او تاسي مجرمان به دوږخ ته، كما في قوله تعالى ويوم تقوم الساعة يؤمئذ يتصرفون.

پوهسه: چي دا عطف د قصه ده سوء حال د هٰؤلاء المجرمون وكيفية اعقابهم على قصة حال المؤمنين وحسن ثوابهم.

كاشفي رح وايي: وجدا شويد آن روز اى مشركان از موحدان واى منافقان از مخلصان كه شمارا بزندان دشمنان مى رانند وايشان رابوستان دوستان مى خوانند..انتهى.

ضحاك رحمة الله عليه وايي: ان لكل كافر في النار بيتًا يدخل ذالك البيت، او دروازه يې پسي بنده سي، فيكون فيه ابد الآبدين، نه دى څوك ويني او نه څوك دى ويني، ابن جرير او ابن ابى حاتم او ابن ابى الدنيا او بيهقي له ابن مسعود رض څخه روايت كړى دى چي كافر چي اور ته واچوي وهو مخلد فيها (يعني ابدًا) دوى په صندوقانو چي په عربي يې توابيت بولي چي جمع د تابوت ده، چي دا توابيت له اوسپنې څخه جوړ سوي وي او مېخونه يې هم د اوسپنې وي، او دا توابيت په نورو توابيتو كي واچوي، ثم قذفوا في اسفل الحميم، د هر كافر به دا خيال وي چي تر ما به سخت عذاب د هيڅ چا نه وي، على خلاف حال المؤمنين فانهم يجتمعون مع من يحبونهم.

پوښتنه: په نورو آيتو كي راغلي د يچي كافران يو پر بل منت كوي يعني تابعان د كافرانو به پر رئيسانو بد وايي چي تاسي به موږ و دې ضلال او كفر ته

رابللو، او رئيسان به جواب ورکوي کما اشير اليه بقوله تعالى واذ يتحاجون في النار الى غير ذالک، نو د ضحاک رح قول کمامر ان لکل کافر في النار بيتًا الخ د دغو آيتو سره منافي نه دى؟ روح المعاني په ځواب کي ددې سوال وايي چي د ضحاک رح حديث محمول پر دې دى چي دا کار په اخير کي وروسته تر اول دخول ددوى دوږخ ته يعني د کفارو هريوه خپل بيت ته داخلېدل، وکذالک حديث د ابن مسعود رض کمامر هم اخيري مرحله او مأوى د کافرانو دى فلاينافي ذالک عتاب بعضهم بعضًا کما ورد في آيات آخر لان ذالک في اوائل دخولهم النار فافهم هداک الله تعالى لفهم دقائق الكلام المجيد.

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ

آيا تاسي نه واست امر کړل سوي پر ژبه د رسولانو.

پوه سه: چي همزه لپاره د استفهام انکاري دى او نفي د نفي اثبات دى يعني امر کړي مي واست.

فائده: عهد په لغت کي وصيت ته وايي يعني پېش ګويي د هغه کار چي په هغه کي د موصٰى له خير وي، والمراد ههنا هغه اوامر او منهيات چي خداى ج دوى ته را استولي وه پر السنهٔ د رسولانو من جملتها قوله تعالى يا بني آدم لايفتنكم الشيطان (تاسي دي په فتنه کي يعني الكفر والمعاصي) واقع نه کړي شيطان کما اخرج ابويكم من الجنة (لکه چي ده ستاسي پلار يعني آدم او مور بي بي حواء رض له جنت څخه راويستل د جنت په وسوسه لکه چي قصه يې په بل ځاى کي د قرآن کريم مذکور مفصلاً ده، وقوله لاتتبعوا خطوات الشيطان انه لكم عدو مبين وغيرهما من الآيات الكريمة.

يٰبَنِيْٓ اٰدَمَ اَنْ لَّا تَعْبُدُوا الشَّيْطٰنَ ۚ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ۙ﴿۶۰﴾

اى اولاد د آدم (مراد له بني آدم څخه نرۀ ښځي دواړه دي لکن اکثر خطابات د قرآن کريم د نرو سره دي او ښځي تبع لهم الا مايختص بالرجال فافهم) چي تاسي عبادت مه کوئ د شيطان.

سوال: هيڅ چا خو عبادت د شيطان نه دى بلکي عبادت د بتانو به يې کاوه؟

ځواب: چونکه عبادت د بتانو دوی په اغواء د شيطان کاوه، نو ځکه يې نسبت و شيطان ته وکړی.

(اِنَّهٗ لَکُمۡ عَدُوٌّ مُّبِیۡنٌ) په تحقيق شيطان ستاسي دښمن دی، ظاهر العداوة.

پوه سه: چي دا جمله علت د عدم اطاعت د شيطان، ولي چي دښمن سړی نه امر کوي الا بما فيه له ضرر، خصوصًا الشيطان لانه لايرضٰى من بنى آدم الا بالعذاب المؤبد في النار.

فائده: دا خبري و کفارو ته په ورځ د آخرت کړل کېږي له جانب څخه د رب العزت چي دوی لره سي بالامتياز عن المؤمنين والامر بمقاسات حر جهنم لپاره د الزام ددوی او د تقريع او سرزنش ددوی، او چي دوی په دې پوه سي انه لاظلم اليوم فتدبر في فوائد القرآن، شيخ سعدی رح وايي:

دشمن چون ازهمه حيل درماند سلسله دوستی بجنباند

پس آنگاه بدوستی کارها کند که هيچ دشمن نتواند کرد

(چنانچه شيطان لعين چي په سبب د نه سجدې و آدم ؑ ته، ملعون ابليس لارد دوستی په مخه واخستل بقوله هل ادلکم على شجرة الخلد وملک لايبلى، وفي آية اخرى ما منعکما عن تلکما الشجرة الا ان تکونا ملکين الآية، نتيجه د دوستی يې دا سوه فازلهما مما کانا فيه، او بل دا اهبطوا الآية، شيخ سعدي رح وايي:

حذر کن ز آنچه گويد دشمن آن کن ..... که بر زانو نهد دست تغابن

گرت راهی نمايد راست چون تير ..... ازان برگرد وراه دست چپ گير

وَّاَنِ اعۡبُدُوۡنِیۡ ؕ هٰذَا صِرَاطٌ مُّسۡتَقِیۡمٌ ﴿۶۱﴾

خدای ﷻ وايي: چي زما عبادت کوئ (يعني بالتوحيد دون الشرک الخفي والجلي دا جمله عطف ده پر لاتعبدوا) داغه هغه لیار ده چي سمه ده کج او پېچ نه لري، هذا اشاره ده الى ماعهد اليهم چي مراد ځني عبادت دی د رب جل وعلا.

فائده: تنکير د صراط مستقيم لپاره د تفخيم او تعظيم دی، وهو المراد ابليس اللعين کما حکاه الله عنه، لاقعدن صراطک المستقيم، يعني د دين اسلام او توحيد څخه بې ضلال او شرک ته به يې رابولم.

پوه سه: چي هر قول قابل د اختلاف دى بين الامة المسلمة الا قول لا اله الا الله محمد رسول الله، فانه غير قابل لا اختلاف بين جميع طوائف المسلمين يعني اهل السنة والجماعة وفرق الضلال من المعتزلة والكرامية والشيعة وغيرهم البائع عدد المجموع (٧٣) بقول الصادق المصدوق ستفرق امتي الى (٧٣) فرقة كلهم في النار الا الناجية الى اخير الحديث.. شيخ سعدى قدس سره وايي:

نـه ابلـيـس درحق مـاطـعنه زد..... كـز ايـشـان نـيـايد بجز كاربد

فغان از بديـهـا كه نفس مـاسـت..... كه ترسم شود ظن ابليس راست

چون ملعون پسند آندش قـهـرما..... خدايش بر انداخت از بـهـرمـا

كجابر سرايم ازين عـرا وننگ..... كه با او به صلحم وباحق بجنگ

نظر دوست نـادر كند سـوى تو..... كه درروى دشمن بود روى تـو

نداني كه كمتر نهد دوست پاى..... چو بيند كه دشمن بود درسراى

وقال سعدي رح ايضًا:

نه ما را درميان عهد وفا بود..... جفا كردى وبد عهـدى نمودى

هنوز سر صلحست باز است..... كزان محبوب تر باشى كه بودى

وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيْرًا ۗ اَفَلَمْ تَكُوْنُوْا تَعْقِلُوْنَ ﴿٦٢﴾

بتحقيق گمراه كرده شيطان، له تاسي څخه خلقًا وجماعة كثيرًا.

پوه سه: چي لام جواب د قسم محذوف دى دا رجوع و معادات ته د ابليس لعين وظهور عداوته و وضوع اضلاله لمن له ادنى عقل، ولي چي دى يأمر بالفحشاء وترک عبادة الخالق الرازق الضار النافع الى عبادة من لايضر ولاينفع وترک اتباع النبي الناصح الامين الؤيد بالمعجزات محمد ﷺ الى اتباع النفس والهوى.

(افلم تكونوا تعقلون) آيا تاسي ته په عقل كي نه درګرځېدى عداوت د ابليس مع بني آدم، الاستفهام للتوبيخ، قانون هر ځاى په قرآن مبارک كي چي تر استفهام وروسته حرف عطف راسي كه واو كه فاء وي او كه ثم وي پر ماقبل ځو نسي عطف كيداى لفوات صدارة الاستفهام، نو عطف پر مقدر د وروسته تر حرف استفهام د هر مكان سره مناسب مقدر دى لكه دلته اكنتم تشاهدون اثار عقوباتهم اى اتباع الشيطان فلم تكونوا تعقلون.

سوال: دا قانون تا ډېر وارونه په دې تفسير ايوبي کې راوړی دی، ښه به دا نه وای چې يو ځای دې راوړی وای، او بل ځای چې موقع ددې قانون راغلې وای، حواله به دې ماقبل ته کړې وای؟

ځواب: زه د خپل تفسير متعلمين و تصفح ته د اوراقو نه محتاجه کوم شفقةً عليهم، او بل دا چې د هر مقام سره مقدر مناسب اکثر متعلمان نه پوهېږي، نو له تلاش څخه د مقدر مناسب يې مستغني کوم وانما الاعمال بالنيات.

درويش وايي: چې کافران اتباع الشيطان چې دوږخ ته ورنږدې کړل سي، نو ملائکه داسي ورته ووايي:

هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتِيْ كُنْتُمْ تُوْعَدُوْنَ ﴿۶۳﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُوْنَ ﴿۶۴﴾

دادی جهنم چې ستاسي سره يې وعده کړل سوې وه په دنيا کې پر ژبه د رسولانو، داخل سئ و دوږخ ته وذوقوا حرها ننه ورځ په سبب ددې چې تاسي انکار کاوه په دنيا کې له عذاب څخه د دوږخ.

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ اَيْدِيْهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ﴿۶۵﴾

ننه ورځ يعني په ورځ د قيامت مهر به لګوو پر خلو ددوی (مراد له مهر څخه ظاهر مهر نه دی بلکې عدم استطاعتهم التکلم لکه ګونګی) او زموږ سره به خبري وکړي لاسونه ددوی او شاهدي به اداء کړي په هغه کار سره چې دوی د هغه کسب کړی وي (نو کلمه د ما موصوله ده او عائد يې په صله کې محذوف دی ای بالذی يکسبونه بالايدي والارجل.

فائده: په دې آيت کې التفات دی له خطاب څخه چې په کنتم کې ؤ و غيبت ته د افواههم وارجلهم، مسلم له انس رضي الله عنه څخه او هغه له رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه روايت کړی دی، قال: کنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فضحک رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال[۴] هل تدرون مما اضحک؟ (موږ د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره ؤ چې رسول الله صلى الله عليه وسلم وخندل، نو ده مبارک وويل چې تاسي خبر ياست چې ما پر څه شي وخندل؟) قلنا الله ورسوله اعلم! قال[۴] (له خبرو څخه د بنده د خدای عزوجل سره يعني په ورځ کې د قيامت چې

بنده و خدای ﷻ ته وایي: یا رب الم تجرني من الظلم (آیا تا ماته امان نه راکړی چي زه ظلم کوم، اشارةً الی قوله تعالی لاظلم الیوم) فیقول بلیٰ (بنده ورته ووایي) لا اجیز علی نفسي الا بشاهد مني (زه نه قبلوم پر ځان هیڅ شاهد چي زما خبرونه یې لیکلي وي، یعني د کرام کاتبین شاهدي نه منم) خدای پاک ورته ووایي کفیٰ بنفسک الیوم علیک شهیدًا، وبالکرام الکاتبین شهودًا، یعني که څه هم ته د کرام کاتبین له شاهدۍ څخه ځان کاږئ، فیختم علی فیه ویقال لارکانه ای اعضائه انطقی (خبري وکړئ یعني په طور د شهادت په اعمالو سره دده هغه ارکان او اعضاء چي دده د ګنهو ذکر وکړي، بیرته دده ته د نطق او د خبر دروازه خلاصه سي، نو دا بنده و خپلو اعضاؤ ته ووایي بعدًا لکن وسحقًا فعنکن اناضل ستاسي څخه خلاصولو لپاره ما د خدای سره مجادله کوله.

فائده: په دې آیت کي که څه هم ایدیهم وارجلهم راغلي دي لان عامة الافعال بالایدي والارجل لکن مراد ټوله اندامونه دي لان کل عضو ینطق بما صدر منه.

درویش وایي: چي بعض افاضل وایي چي ختم لازم دی د کفارو سره ابدًا، اما في الدنیا فعلی قلوبهم، کریمه: ختم الله علی قلوبهم الآیة واما في الآخرة فعلی افواههم کما مر الیوم نختم علی افواههم فیلزم التکلم باعضائهم لان الانسان لایملک غیر القلب واللسان والاعضاء فاذا لم یبق القلب واللسان تعین الجوارح والارکان انتهی.

فائده: ابن جریر او ابن ابی حاتم له ابو موسیٰ الاشعري رضی الله عنه څخه روایت کړی دی، قال یدعی المؤمن للحساب یوم القیامة، نو خدای ﷻ هغه معاصي چي دده او د خدای ﷻ ترمابین وي (یعني حقوق الناس نه وي لکه ترک الصوم وشرب الخمر وغیرها) مؤمن اقرار په ټولو سره وکړي، یعني فیقول ای رب عملت عملت فیغفر الله له ویستره (یعني په وخت کي د عرض د ګنهو خدای ﷻ په حجاب د اهل محشر څخه دی وساتي چي هیڅ څوک د اهل محشر په ده نسي خبر) او ښکاره کړي خدای پاک نېک عملونه دده چي ټوله اهل محشر یې ووینې (ویعطی کتاب حسناته کما في روایة اخری) ویدعی الکافر والمنافق للحساب فیعرض علیه ربه عمله (ای الکفر والنفاق وسائر معاصیه) نو دی منکر سي او ووایي ای رب وعزتک کتب علی هذا الملک (یعني الکرام الکاتبین) مالم اعمل نو خدای پاک

ورته وايي عملت عمل كذا في يوم في مكان كذا فيقول لاوعزتک فاذا فعل ذالک ختم على فيه (يعني پر خوله) ابو موسٰی رضي الله عنه وايي اني احسب اول ماينطق (يعني اول چي شاهدي اداء كوي او خبري كوي فخذه اليمني (يعني په زنا او لواطت سره) وفي رواية غير ابو موسٰی فخذه وكفه.

درويش وايي: چي والله اعلم چي د كف ذكر دى اشاره واستمنا بالكف ته وي.

وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَاَنّٰى يُبْصِرُوْنَ ﴿۶۶﴾

پوه سه: چي په دې ايت كي اشاره ودې ته ده چي كفار په دې دنيا كي هم په دائره د قدرت او مستحقون د عذاب وه لكن چي په دنيا كي چي عذاب (يعني د طمس العين نه وركوي لحكمة ظاهرة والله اعلم حكمت به دا وي چي طمس العين عذاب پر يو كافر مسلط سي ايمان راوړل به يې ضروري سي، او له دائرې څخه د اختيار العبد به ووځي والمعتبر في الايمان الايمان الاختياري دى)

پوه سه: چي مفعول د نشاء محذوف دى اى لو شئنا طمس اعينهم لطمسنا على اعينهم، او د طمس معنى عند اكثر المفسرين داده چي ضوء او شق او بانوګان يې ټوله د مابين ولاړ شي او روح المعاني ودې معنى ته هم تجويز وركړي چي صرف ضوء دى ولاړه سي، نو رشق بانوګان دي باقي لكن.

درويش وايي: چي چي دا معنى د طمس د لغت سره منافي وه.

(فاستبقوا الصراط) عطف على طمسنا على الفرض يعني كه فرضًا طمس واقع سي والصراط په نزع ده حرف جر ده، والمعنى اى فاراد والاستباق الى الطريق الواضح چي دوى به په خوا پر تله د استباق معنى روح البيان داسي كړې ده (بريک ديگر پيش گرفتن) او زما په نېز د استباق معنى صرف تګ دى پر يوه لار (فاني يبصرون) نو څرنګه سره د طمس به دوى لار ويني والاستفهام للانكار اى لايبصرون الطريق بسبب الطمس ولو كان طريقًا مالوفًا فافهم.

وَلَوْ نَشَآءُ لَمَسَخْنٰهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ

كه زموږ اراده واى دوى به مو مسخ كړي واى پر خپل ځاى باندي.

پوه سه: چي مسخ تبديل د صورت د انسان وصورت اقبح ته يعني مسخنا قردة و خنازير كما روى عن ابن عباس رضي الله عنه وروى عن ابى صالح لمسخناهم حجارة.

درويش وايي: چي ددې دوو روايتو څخه دا معلومه سوه چي په مسخ کي د انسان دا شرط نه ده چي بل صورت حيواني اقبح ته وي، ولي چي د ابو صالح پر روايت ډېرو ته مسخ وايي خو صورت حيواني ته دی، او بعض افاضل وايي چي تبديل د حيوان وجماد ته رسخ بولي او تبديل ونبات ته فسخ بولي، او مسخ خاص ده په تبديل و سورة حيواني اقبح ته، فعلى هذا لايصح رواية ابو صالح رح الا ان يقال سماه اى التبديل وصورة الحجرى ته مسخ مجازًا وبلل سول والا فهو رسخ على قول بعض.

فائده: ابو بكر رح مكاناتهم په صيغه د جمع راوړی ومقابلة الجمع بالجمع يفيد توزيع الاحاد على الاحاد كما في لبثوا ثيابهم وركبوا دوابهم او نور قاريان مكانتهم په افراد سره وايي كما في جميع المصاحف المطبوعة لان لفظ المكان اسم الجنس فلا عائبة في التوزيع، والمراد بالمكانات منازلهم.

فَمَا اسْتَطَاعُوْا مُضِيًّا وَّلَا يَرْجِعُوْنَ ﴿۶۷﴾

نو دوی به طاقت نه درلودای په سبب ددې مسخ تګ و خپل مقاصدو ته، او نه به يې رجوع کولای سوای خپلو کورو ته که دباندي وتلي وای.

سوال: مقابل د مضيًا چي مفرد دی خو رجوعًا دی نو د څه حکمت لپاره يې لايرجعون جمله فعليه راوړه؟

ځواب: حکمت يې مراعات د فواصل د آياتو دی ای اواخرها، وقيل ولايرجعون عن تكذيبهم انتهى.

درويش وايي: چي په صورت کي وقوع د مسخ د رجوع د تکذيب څخه امکان او احتمال يې هم نسته والله اعلم.

وَمَنْ نُّعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ ؕ اَفَلَا يَعْقِلُوْنَ ﴿۶۸﴾

که موږ يو چا ته دراز عمر ورکړو، موږ تغير او کم ورکوو په خلق کي يعني په اعضاء کي د بدن، يعني په ابتداء کي چي څوک پيدا سي روز افزون يې ټوله اعضاء پر تزايد او قوت روان وي، وروسته تر سن د وقوف د تزايد چي يا (۳۳) کال دی يا (۴۰) کاله باختلاف الامزجة د ضعف اعضاء البدن دوره شروع سي، اولاً خو انحطاط يعني ضعف الاعضاء په خفي ډول شروع کېږي چي سن د شيبه کرار کرار

پسي د پرېږي چي سن د شيخوخه يا هرم يې بولي، نو په دې وخت كي د سترګو ديد كم سي، عينكو ته ضرورت پيدا سي، او د غوږو اورېده يې كم سي چي په بلند اواز خبرو ته ضرورت پيدا كي، يا د غوږو و مشين ته ضرورت پيدا كي، او د پښو قوت يې كم سي حتى چي لكړي ته ضرورت پيدا سي، او حافظه يې هم كمزورې سي، چي شناخته سړي وي چي لږ مده غائب سي نه يې پېژني وهكذا اعضائه الاخر، كرار كرار تر مرګ پوري چي دې ته ارزل العمر وايي، په حديث شريف كي راغلي دي: من قرء قرآن (اى باللفظ والمعنى) د ارزل العمر دوره نه پر راځي.

درویش وايي: چي زه اوس چي دا تفسير نوشته كوم عمر مي اووه نوي (۹۷) كاله ته داخل دى، البته د ځوانى تر حال خو به ټوله اعضاء كمزوري سوي وي لكن بحمد الله ﷻ بصر لږ كمزورى او غوږ هم لږ كمزورى وهكذا الاعضاء الاخر، لكن بحمد الله وحسن توفيقه قوة عاقله پر ځاى دى او ادراک د زيات پر لوز روان دى الحمد لله ثم الحمد لله.

فائده: له سفيان ثوري ؒ څخه روايت دى چي سن د تنكيس (۸۰) كاله دى، روح المعاني دا كليه رد كړې ده، دى وايي چي ابتداء د ضعف او انتقاص البنية او حافظه مختلف دى په خلګو كي لاختلاف الامزجة والعوارض كما لايخفى، يعني ككثرة الامراض والفقر والمسكنة وزيادة الاعداء والحبس والضرب وغير ذالک (افلا يعقلون) عطف دى پر مضمون د جمله شرطيه سابقه (يعني ومن نعمره الخ) والاستفهام لپاره د انكار دى يعني ينبغي لهؤلاء الكافرين ان يعقلوا (چي فكر وكړي او په دې پوه سئ چي هغه څوک (يعني رب ﷻ) چي قادر دى پر مضمون د ومن نعمره ننكسه في الخلق هغه قادر دى پر طمس او مسخ.

پوه سه: چي نافع او ابن ذكوان دا جمله په تأ الخطاب وايي يعني افلا تعقلون ولي چي د مخه خطاب راغلى دى، يعني في قوله تعالى الم اعهد اليكم، او نور قراء يې په يا د غيبت وايي يعني افلا يعقلون جريًا على قوله تعالى لوشاء لمسخناهم چي ضمير غائب پكښي موجود دى، بغوي ؒ وايي چي كلبي ؒ ويلي دي چي كفارو د مكې به ويل ان محمدًا شاعر وما تقوله (يعني القرآن شعر) فانزل الله تعالى.

وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْۢبَغِيْ لَهٗ

دا جمله عطف ده على قوله تعالى انک من المرسلين، وفيه التفات من الخطاب (يعني في انک) الى الغيبة (يعني في ضمير الهافي قوله علمناه) يعني په تعليم د قرآن شعر موږ ده ت نه دی ښوولی، ولې چي شعر خپل شرائط لري، قافيه غواړي او پر يو بحر له بحورو څخه د اشعارو برابر والی غواړي.

پوښتنه: چي بحور د شعرو په شرح کي د مختصر الشافي على متن الكافي او په محيط الدائره وغيرهما کي مذکور دي او د قرآن مبارک آيات پر هغو بحورو نه دي برابر کما لايخفٰى عند التقطيع، او بل دا چي اشعار و معاني صرف خيالات د عشق لپاره د رغبت يا اکاذيب لپاره د نفرت او اکثرې اقوال کاذبه دي، يو محقق و خپل زوی ته چي د شعر شوق يې درلودی داسي وويل: .. بيت:

در شعر مه پيچ ودرفن او .... زانکه احسن اوست اکذب او

(وما ينبغي له) او نه ښايي چي دی مبارک دي وخت شريف خپل په انشاء د شعر کي صرف کړي، کريمه: والشعراء يتبعوهم الغاوون.

سوال: بخاري او مسلم له براء بن عاذب رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (انا النبي لا كذب ... انا ابن عبد المطلب) او په حديث کي د جندب بن ابى سفيان رض راغلي دي چي يو وخت په يوه غزا کي د عليه الصلوة والسلام يوه ګوته ويني سوه، ده مبارک داسي وويل:

هل انت الا اصبع دميت ..... وفي سبيل الله ما لقيت

پوښتنه: دا دوه قولونه پر وزن شعري خو برابر دي کما لايخفٰى على متبتع اوزان البحور؟

ځواب: دا دوې خبري هسي اتفاقي د عليه الصلوة والسلام پر خوله مبارکه ورغلې بلا تکلف ولاقصد الوزن ومثله لايعد شاعر، داسي اتفاقي شعرونه په منشور خبرو کي د عربو ډېري دي، بلکې د هر اهل اللغة واللسان، والدليل على عدم كون شعر رسول الله صلى الله عليه وسلم طبقًا له بل وقع اتفاقًا چي عليه الصلوة والسلام دواړې باګاني په اول شعر يعني باء من كذب و عبد المطلب په زوره وويلې على قانون النشر

من الكلام العربي مع ان قانون بحر الرجز الذي هذا الشعر منه ان يسكن البائين المذكورين كما لايخفٰى على ماهر علم العروض والقوافي، والدليل الاخر على ذالک ان عليه الصلوة والسلام كسر من دميت بلا اشباع مع ان القانون العروضي يقتضى الاشباع ليوجد الياء الساكنة او ساكنه يې وويل من لقيت مع ان القانون العروضي يقتضى حركتها، بغوي رح له حسن رح څخه روايت کړی دی چي يوه ورځ عليه الصلوة والسلام د بل چا شعر وايه، يعني كفٰى بالاسلام والشيب للمرء ناهيًا، فقال ابوبكر رضي الله عنه يا نبي الله هذا الشعر هكذا، كفٰى الشيب والاسلام بالمرء ناهيًا، فاعاده عليه الصلوة والسلام كما في المرة الاولى فقال ابوبكر رض اشهد انک رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الله عزوجل وما علمناه الشعر وما ينبغي له.

درويش وايي: چي په دې دلائل مذكوره ؤ د هغه چا سر خلاصيږي چي د بحر رجز عروض او قوافي په صحيح معنى ورته معلومي وي، علاوه خليل بن احمد چي واضع د علم العروض والقوافي دی بحر الرجز نثر بولي چي مشطور وي، يعني نيمی اركان يې حذف سوي وي، شعر يې نه بولي، او بل دليل دادی چي معمر له قتاده رض څخه روايت کړی دی، وايي چي ما له سيدتنا عائشة رضي الله عنها څخه پوښتنه وكړه چي عليه الصلوة والسلام د يو چا شعر وايه؟ دې راته وويل لم يتمثل بشيئ من الشعر الا ببيت اخي بني قيس بن طرف: ستبدی لک الايام ما كنت جاهلاً، نو عليه الصلوة والسلام يې اخيري مصرع داسي وويل: ويأتيک من لم تزود بالاخبار، فقال ابوبكر رضي الله عنه ليس هكذا يا رسول الله صلى الله عليه وسلم بل هكذا ويأتيک بالاخبار من لم تزودي، فقال عليه الصلوة والسلام اني لست بشاعر وما ينبغي لي، او عائشي رضي الله عنها دا هم وويل: كان الشعر ابغض الحديث اليه، وقد ورد ان الشعراء يتبعهم الغوون وهم في واد يهيمون.

پوښتنه: دا ټوله مبحث چي تا رانقل کړی، عوام الناس خو پرېږده طالبان ايله کړه، ددې زماني ملايان الا ما شاء الله خو نه په پوهېږي لعدم علاقتهم مع العلمين العروض والقوافي، نو د بيان يې څه فائده ده؟

ځواب: مطلب د فقير تحقيق ددې آيت دی وما علمناه الشعر الآية، كه څوک په پوهېږي او كه نه، والجهل ليس بعذر في الاسلام.

فائده: رسول کريمﷺ معلم من عند اللهؤ علمه تعالی علوم الاولين والآخرين وما علمه الشعر لانه قد ورد ان الشعر قرآن ابليس.

سوال: په حديث کي د عائشيؓ قريبًا ذکر سوه کان الشعر ابغض الحديث اليه، وورد في خبر آخر کان احب الحديث اليه الشعر، فما التوفيق بين الحديثين؟

ځواب: هغه شعر ابغض ؤ رسول اللهﷺ ته چي په هغه کي به کذب او قبح ؤ، او ذکر د جمال د ښځو وي يا غيبت د مسلمان پکښې وي ونحو ذالک، او احب د شعر و عليه الصلوة والسلام هغه شعر ؤ چي مشتمل به پر حکمت ؤ او په بيان کي د احکامو د اسلام به ؤ، او وصف جميل د دين د اسلام او بيان د مکارم د اخلاق وي يا ثناء د رب جل وعلا پکښې وي يا نصيحت و مسلمانانو ته پکښې وي، او بيان د کومک د اسلام پکښې وي ونحو ذالک، وقد صح چي رسول اللهﷺ به په مسجد نبوي کي و حسان بن ثابتؓ ته چي يو مجاهد ستر شاعر ؤ پر منبر به يې کښېنوی چي و هغو کسانو ته د شعراؤ د مشرکينو چي د عليه الصلوة والسلام هجو او ذم به يې په شعرو سره کړی ؤ حسانؓ به ددوی د هجو جواب په شعر سره ورکړی، ودې ته جهاد باللسان وايي، واليه اشير بقوله تعالی: جاهدوا باموالکم وانفسکم والسنتکم.. بيت:

شاعران شيران شدند وهجو شان ..... همچو چنگال وجود داند انست دان

درويش وايي: چي علامه آلوسيؒ ددې آيت (يعني وما ينبغي له) معنی داسي کړې ده ای لايستقيم عقلاً ان يقولﷺ الشعر (يعني بالقصد دون الاتفاق کما مر) لانه لو کان ممن يقول الشعر لتطرقت التهمة عند کثير من الناس (يعني لار به پيدا کړي تهمت ته يعني د عليه الصلوة والسلام په نېز د ډېرو خلکو) يعني دوی به ويلای چي ماجاء به من القرآن من قبل نفسه دی وانه ای القرآن اثر تلک القوة الشعرية دی ددې سببه لکه عنقريب چي به راسي خدای پاک داسي وويل (ويحق القول علی الکافرين) لانه اذا انتفت الريبة والتهمة لم يبق الا المعاندة فيحق القول عليهم انتهی بلفظه وبعضه بالترجمه.

درويش وايي: چي روح المعاني ددې آيت په بيان کي ډېر طويل بحث کړی دی ان شئت فارجع اليه.

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ ﴿٦٩﴾

نه دی قرآن (الا ذکر) يعني نصيحت دی د خدای ﷻ له جانبه څخه چي پر عليه الصلوة والسلام يې نازل کړی دی، او قرآن دی بيانونکی د فرائضو د اسلام او د احکامو او د حدودو د اسلام او اخبار بالغيب د ماضي حالاتو او د مستقبل احوالو دی التي لايمكن اتيانها من شاعر بل من احد من الانس والجن.

پوښتنه: تا رجز د يو بحر نوم ياد کړی او دادي نه وويل چي ارکان يې څو دي؟

ځواب: په محيط الدائره کي وايي چي ارکان د رجز تام مستفعلن شپږ واره دي او مشطوريه وزن يې مستفعلن درې واره او منهوک يې چي دوه ثلث يې تللي وي فبقی مستفعل دوه واره، نو هغه بيت چي عليه الصلوة والسلام ووايه (انا النبي لاکذب ... انا ابن عبد المطلب) او دوه واره يې با ته زور ورکړی فلايکون موزونًا لان الحرف الآخير من رکن الرجز يجب سکونه لانه مستفعلن فکونه ليس بشعر اظهر واظهر، فتدبر غاية التدبير.

لِّيُنذِرَ مَن كَانَ حَيًّا

پوهه: چي (لينذر) بعض قاريان په تاء الخطاب سره وايي يعني ته وبېروې يا محمد يعني په قرآن سره، او بعض قاريان يې په يا د غيبت وايي والمعنی چي وبېروي محمد ﷺ يا قرآن (من کان حيًا) هغه څوک چي ژوندي وي، مراد له حي څخه مؤمن دی، ولي چي د مؤمن زړه ژوندی دی تعقل د اشياؤ کوي ومنه القرآن علی ما عليه کولای سي چي منزل من عند الله مختلق د عليه الصلوة والسلام نه دی، وايضًا الحياة الابدية في دار السرور في الآخرة مربوط په ايمان سره دی بخلاف الکافر فانه کالميت لاينفع بالقرآن ولايميز الحسن من القبيح، ولي چي دده عقيده داده چي عبادت د احجار او اتباع د شيطان ښه کار دی وعبادة الخالق مع التوحيد او متابعت د رسول المؤيد بالمعجزات الظاهرات بد کار دی فيکون في الآخرة بحيث لايموت حتی يستريح من النار دار الاشرار ولايحیٰ يعني حيوة طيبة في دار الابرار.

تنبيه: بکون الکافر في الحقيقة ميتًا جعله مقابلاً للحي.

وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ﴿۷۰﴾

چي لازم او ثابت وګرځي كلمه د عذاب.

پوه سه: چي جمله د ”ويحق على الكافرين“ عطف ده على قوله لينذر.

درويش وايي: چي قرائت د يحق بياء الغيبة د معطوف عليه قرائة يعني لينذر په يا د ډېر زيبا ښكاره كوي، والله اعلم.

پوه سه: چي له قول څخه مراد مضمون دى د هغه قول د خداى ﷻ لاملئن جهنم من الجنة والناس اجمعين.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِّمَّا عَمِلَتْ اَيْدِيْنَآ اَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مٰلِكُوْنَ ﴿۷۱﴾

پوه سه: چي استفهام لپاره د انكار او نفي د نفي اثبات دى والواو للعطف على المقدر كما هو القانون في حرف العطف الواقع بعد حرف الاستفهام وقدمر ذالک القانون مرارًا في التفسير الايوبي وبيان فائدة تكراره، او ضمير راجع دى و مشركينو ته د مكې، والتقدير الم يتفكروا (دا معطوف عليه مقدر دى) ولم يعلموا (دا تفسير د يروا دى يعني چي مراد رؤية بصري نه دى بلكې رؤية علمي دى) علمًا يقينًا في حكم الرؤية البصرية (دابيان دډې دى چي له علم څخه يې ولي تعبير په رؤيت وكړى) اى قد علموا (دا بيان د اثبات دى چي موږ وويل ونفي النفي اثبات) (انا خلقنالهم) چي موږ يک تنها پيدا كړي لپاره د نفع ددوى، (نو كلمه د لام لپاره د نفع ده) يعني دا خلق په مقتضٰى د جود او كرم زموږ دى.

پوه سه: چي ايدي جمع د يد ده چي موږ يې لاس بولو چونكه خداى ج جسم نه دى، نو ترجمه د ايت باجماع اهل التفسير داده چي موږ يې توتې يعني د ټولو اعضاؤ د بدن او تصرف د احداث د هغو كړي بالذات من غير مدخل لغيرنا فيه لاخلقًا ولاكسبًا، نو دا كلام استعاره تمثيليه ده په معنى مذكور كي، استعاره تمثيليه على بين في علم البيان، چي تشبيه د يو هيئت منتزعه د امور متعدده ؤ څخه ده بل هيئت منتزعه له امورو متعدد ؤ څخه او په الفاظ او مفرداتو كي هيڅ مجاز نه وي، والمشهور في مثالها يو سړى چي په يو كار كي متردد او متحير پرځاى ناست وي په ګرېوان د فكر يې سر دننه كړى وي بل سړى چي دده هيئت او تحير ته وګوري او دده ټوله حالات

ملاحظه کړي داسي ورته وايي، رئيتک تقدم رجلاً وتؤخر اخرى ماته وليدلې چي يو ګام به دي د مخه کښېښوو او بل به دي وروسته، نو په وينا کي د سړي استعاره تمثيليه يعني هيئت منتزعه له حال څخه د متفکر او متحير چي ګاهي به پر سر پر زنګنو کښېښو او ګاهي به يوه خوا او بله خوا کتل مشابه کړې ده له حال سره د هغه چا چي يو ګام پر مخ ولاړ سي بيرته بل ګام تر شا راسي، يعني ګاهي اراده دي سي ولاړ سه ګاهي ګاهي بيرته فسخ سي، نو هغه متفکر خو پر ځاى ناست ؤ، لکن دده له شان څخه تحير او سرګرداني منتزع کېدل، نو ځکه دا دده حال يې مشابه کړى د حال سره د هغه چا چي تقدم رجلاً وتؤخر اخرى حالت مشترکه يې تحير او سرګرداني ده، په آيت کي هم خلق الانعام چي خداى ﷻ بې معاونت د غير لاخلقًا ولاکسبًا مشابه د يو سړي د کاره سره چي په خپلو لاسو يو کار کوي بدون المعاون والاجير، حسين کاشفي رح دد آيت په ترجمه کي داسي ويلي دي: **ميان مردمان مثاليست هر كارى كه تنها كند گويند من اين مهم بدست ساخته ام ديگرى در ساختن يارى نه داده اگرچه آن مهم كار دست نباشد.**

قال راغب رح الايدي جمع اليد بمعنى الجارحة المخصوصة خص اليد لفظ لقصور عقولنا عن درک خلق الله بدون المشارکة، واليد اجل الجوارح التي يتولى بها الفعل فيما بيننا فلهذا خص اليد بالذکر، او عتبي رح وايي چي: ايدي ههنا کناية عن القدرة والقوة.

درويش وايي: چي معاني مذکوره د مفسرينو ټولي يو له بل سره نژدې دي، والاحسن الاستعارة التمثيلية، کمامر وان کان في فهمها انغلاق.

پوهېسه: چي (انعامًا) مفعول به د خلقنا دي.

پوښتنه: مفعول به خو بلا واسطه حرف دى نو مفعول بواسطه حرف الجر يعني لهم ومما ولي تر مقدم راوړى؟

ځواب: اعتناء بالمقدم وتشويقًا الى المتأخر.

پوه سه: چي مراد له انعام څخه اوښ، اوښه، غويى، غوا، پسه، مېږ، اوزګړى او بزه دي.

سوال: نور خوراکي حيوانات لکه چرګ، چرګه او نور، نو د تخصيص د انعامو وجه څه ده؟

ځواب: په انعامو کي منافع ډېري دي او عجائب ؤ قدرت د خداى ج پکښي ښکاره دى، وهذا کقوله تعالى: افلا ينظرون الى الابل کيف خلقت.

(فهم لها مالکون) نو دوى ددغو انعامو مالکان دي چي هر تصرف پکښي کوي کولاى يې سي، دا ټوله په تسخير د خداى ﷻ دي دغو انعامو لره و مالکانو ته ددوى، مثلاً کوچني طفل اوښ تر مهار نيولى وي اوښ ورسره روان وي، که يې پر ډېره چوکوي چوکېږي، وهکذا غويى چي طاقتور حيوان دى کوچني تر جلو نيولى وي غويى ورسره روان وي، وهکذا که تسخير د خداى ج نه وي نو چغال يا ګيدړه چي ضعيف دى تر اوښ او غوايي خلګ يې ولي په خپل تصرف کي نسي راوستلاى؟.

وَذَلَّلْنٰهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوْبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُوْنَ ﴿۷۲﴾

موږ مسخر کړځولي دي دغه انعام دوى لره (تر لوى او کوچني پوري کما ذکرنا) بعض د انعامو ددوى مرکوب دي يعني پر سپرېږي (والمراد به الابل لانه في العادة مرکوب الناس بخلاف البقر فانه للحراثة دون الرکوب) او د دغو انعامو له غوښو څخه دوى خورک کوي.

فائده: کلمه د من دلته ابتدائيه ده د تبعيض لپاره نه ده، ولي چي د ټولو انعامو غوښو حلالي دي، والحرمة بغارض الموت حتف انفه و غير ذالک.

وَلَهُمْ فِيْهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ ۚ اَفَلَا يَشْكُرُوْنَ ﴿۷۳﴾

او دوى لره په دغو انعامو کي نور منافع هم سته (لکه پوستکي، وړى د پسو، يا اوبار د اوښانو يا حرث په غويو کي يا نسل يا شيدې ومستې او کوچي) مشارب جمع د مشربة ده په معنى د موضع الشرب يا مصدر دى يعني چي شيدې ځيښي) آيا دوى شکر د دغو نعمتو د خداى ﷻ نه وايي.

پوښته: چي ان الهمزة للانکار والفاء للعطف على محذوف تقديره اينکرون فلا يشکرون وقد مر امثاله مکررًا.

وَاتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَّعَلَّهُمْ يُنْصَرُوْنَ ﴿۷۴﴾

او دوى ګرځولي دي يعني د ځانو لپاره ماسوى له خداى ج څخه معبودات چي اصنام دي او شرکاء د خداى ﷻ يې بولي په عبادت کي وروسته تر دې چي دوى

قدرت باهره او نعم متكاثره د خداى ﷻ كما مرت في الآيات السابقة د خداى ﷻ يې وليدل او هم په پوه سوه چي په دغو نعمتو كي زموږ خدايان لا خلقًا ولا كسبًا دخل نه لري بلكې خداى ج دى متفرد په دغو نعمتو كي.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر مضمون د خلقنالهم يعني انعمنا عليهم وهم اتخذوا غيرنا آلهة، په حديث شريف كي چي بيهقي يې روايت كړى دى له ابى الدرداء رض څخه چي ده وويل قال رسول الله ﷺ قال الله ﷻ چي زه، جن او انس په لوى موضوع كي مو سره اختلاف دى: هغه دا چي زه دوى پيدا كوم ويعبدوا غيري، او زه دوى ته رزق وركوم او دوى شكر د غير وايي.

(لعلهم ينصرون) يعني په داسي حال كي چي دوى اميد ددې لري چي دا بتان به ددوى سره كومك فيما يهمهم من الامور وكړي، والامر بالعكس، نو لعل لپاره د ترجي دى، او دا جمله حال ده له فاعل څخه د اتخذوا كما اشرنا اليه في ترجمة الآية.

لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ ﴿٧٥﴾

د بتان طاقت نه لري ددوى د كومك چي له عذابه د خداي ج دې خلاص كړي (كما زعموا ان هؤلاء يعني الاصنام شفعائنا عند الله) او دوى كفار د خپلو خدايانو لپاره كمر بسته لښكر دى لپاره د حفاظت ددې معبوداتو چي دوى دا خپل خدايان په عطرياتو مالش كړه مچان پر راغونډ سوه دوى به مچان ځني شړل، كريمه: وان يسلبهم الذباب لا يستنقذونه الآية، نو ددې خدايانو به دوى ته څه خير ورسېږي او كوم شر به ځني دفع كړي.

فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ ۘ اِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّوْنَ وَمَا يُعْلِنُوْنَ ﴿٧٦﴾

تا دي په غم كي نه كړي واقع (الفاء للسببية اى اذا سمعت وعيد الله لهم فلا يحزنك) ددوى خبري د خداى ج په باره كي (بالاشراك او ستا په باره كي بالتكذيب بقولهم لست مرسلاً) موږ په تحقيق خبر يو چي دوى په زړو كي پټ لري عقائد باطله (او ستا سره عداوت بلانهاية) او چي دوى په ښكاره كوي من الاقوال الشيعة د خداى ج په باره كي، چي زموږ معبودات د خداى شريكان دي او ستا په باره كي كاهن، شاعر، مجنون او مفتر، ددې مطلب دا دى چي خداى ﷻ به كامله جزاء ودوى ته وركړي.

پوه سه: چي جمله انا نعلم تعليل دی لقوله فلا يحزنک پر طور د جمله مستأنفې... بيت

بآشکار ونهان هرچه گفتی وکردی ..... جزاء دهد بتو دانای آشکار ونهان

اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ

آيا نه ويني يعني علم نه لري انسان.

پوه سه: چي دا کلام مستأنف دی، راوړل سوی دی لپاره د بطلان د انکار د مشرکانو د بعث بعد الموت څخه لکه چي ما سبق لپاره د بطلان د اشراک ددوی بالله بعد ما عاينوا فيما ايديهم مايوجب التوحيد والاسلام، والواو للعطف على مقدور والهمزة للانکار ونفي النفي اثبات، والرؤية علمية والنطفة الماء الصافي الابيض ويعبربها عن ماء الرجل الخارج من صلبه وقت الجماع وغيره.

روايت: يو جماعت د قريشو يوه ورځ سره راغونډ سو يعني ابی بن خلف، وهب بن حذافه، ابو جهل، عاص بن وائل او ليد بن المغيرة، نو ابی بن خلف وويل الا ترون الى مايقول محمد ان الله يبعث الاموات ثم قال واللات والعزٰی (زما دي قسم وي په لات او عزٰی سره) زه به ورځم ووده ته او په دغه خبره کي به يې ملامت کوم، يعني البعث بعد الموت، نو يو زوړ هډوکی يې راوړی د عليه الصلوة والسلام ومخ ته يې په لاس ميده ميده کړی، او عليه الصلوة والسلام ته يې داسي وويل يا محمد ان الله يحی هذا بعد ما رم، عليه الصلوة والسلام ورته وويل: نعم ويبعثک الله ويدخلک جهنم فنزلت هذه الآية للانکار عن البعث بعد الموت، لکن دا آيت يوازي لپاره د رد د ابی خلف نه دی بلکې دا آيت صالح دی د انکار على کل من ينکر البعث بعد الموت لان العلماء بالاجماع، قالوا ان العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص المورد، مفسر قديم الحسيني رح ميگويد: آيا نديد وندانست ابی بن خلف وغير او آنرا که ما بياريم اورا از اب مهين در قرار مکين انتهی.

اَنَّا خَلَقْنٰهُ مِنْ نُّطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيْمٌ مُّبِيْنٌ ۝۷۷

قد مر تفسير النطفة چي موږ دی پيدا کړی ؤ له نطفې څخه (يعني دا نقشبندي د انسان سره د ټولو اعضاؤ اولا پر اوبو سوي) "فاذا هو" الفاء للعطف واذا

للمفاجاة، والمعنى خلقناه من نطفة ففاجاء وقت خصومته ومجادلته چي هغه ښکاره مجادله بالباطل ده ولايريد هو تحقيق الحق، او حق هم ظاهر دى يعني البعث بعد الموت دى، ولي په اول خلق د نطفه څخه خو انسان كافر اقراره دى وينكر ماهو اهون من ابتداء الخلق من ماء وهو الاعادة ولو كان من تراب، ولي چي د اوبو خونه چا نه ده ليدلې او نه پر اوبو داسي زيبا لکه د انسان صورت او اعضاء نقشبندي چا کړې ده، او د خاورو خوني خو ډيري دي، مفسرين وايي: وفيه تقبيح بليغ له واهل الكفرته حيث اختاروا الكفر في مقابلة النعمة التي لامزيد عليه وهو خلقه من اخس شيئ شريفًا مكرمًا، يعني انسان شريفًا مكرمًا بالنسبة الى سائر الحيوانات.

درويش وايي: ومقابلة النعمة العظمٰى لله وجل بهذا الخصام المبين يناسبه هذان البيتان:

اعلمه الرماية كل يوم ..... فلما اشتد ساعده رماني

ترجمه: ما ور زده كول يعني خپل شاګرد ته تير اندازي يعني غشي ويشتل، چي بازو يې محكمه سو يعني تير اندازي يې زما څخه زده كړه، اخير يې زه په غشي وويشتلم.

اعلمه القوافي كل حين .... فلما قال قافية هجاني

ترجمه: ما وروښوول يعني خپل شاګرد ته علم د قافيه يعني د شعر ويلو هر وخت نو چي دا علم ده زده كړى په اول شعر كي زما هجو يعني غيبت بيان كړى.

وما قيل ايضًا.

لقد ربيت جروا كل حين .... فلما كان كلبًا عض رجلى

ترجمه: په تحقيق ما تربيه كاوه چي دى كوترى ؤ هر وخت چي دى لوى سپى سو وه يې دا ړله پښه زما.

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَّنَسِيَ خَلْقَهٗ

او دې كافر بيان كړى (چي ابى بن خلف ؤ) زموږ لپاره يو امر عجيب (چي عبارت دى د نفي د قدرت پر احياء الموتٰى باندي) او هېر يې دى خپل خلق له اوبو څخه د مني، او سره دد ې چي پيدا كول له اوبو څخه اغرب دى تر احياء العظم چي ابى بن خلف هډوكى د عليه الصلوة والسلام په حضور كي ميده ميده كړى او دا يې ورته وويل:

قَالَ مَنْ يُّحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيْمٌ ﴿٧٨﴾

وويل هغه څوک به ژوندي کوي هډوکي په داسي حال کي چي رميم يعني بوسيده وراسته وي.

درويش وايي: چي په ظاهر ددې آيت کريمه دليل ويلی دی هغه چا چي هډوکي ته حيات وايي او پر دې يې دا مسئله بناء کړې ده چي هډوکي د ميتة مردار دي که په لړو اوبو کي ولوېږي يعني عشر في عشر نه وي هغه اوبه مردارېږي واليه ذهب مالک والشافعي واحمد رح او زموږ د حنيفيانو رح مذهب دادی چي هډوکی حيات نه لري فلا يقولون بنجاسته، او دوی حنيفيان وايي چي مراد له احياء العظام څخه په دې آيت کي ردها الی ماکانت عليه من الغضاصة والرطوبة في بدن حي حساس.

مسئله: اختلف العلماء في آدمي مات هل يتنجس بالموت، فقال ابو حنيفه رح يتنجس بالموت لانه دموي الا انه يطهر بالغسل کرامة له وتکره الصلوة عليه في المسجد، وقال الشافعي واحمد رح لايتنجس بالموت ولاتکره الصلوة عليه في المسجد کما هو المعتاد في الحرمين الشريفين، قلنا الصلوة في الحرمين الشريفين لاجل الضرورة فلايقاس عليهما المساجد الاخر.

قُلْ يُحْيِيْهَا الَّذِيْ اَنْشَاَهَا اَوَّلَ مَرَّةٍ ؕ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيْمٌ ۙ﴿٧٩﴾

ته ورته ووايه يعني يا محمد (ﷺ) چي ژوندي به کړي دغه اموات هغه څوک يعني رب ﷻ چي دوی پيدا کړي وه اول وار يعني د امهاتو په رحمو کي، ولي چي قدرت د خدای ج کما کانت باقي دی لاستحالة العجز عليه تعالی او ماده د امواتو پر خپل قابليت پاته ده.

پوه سه: چي خلق مصدر دی په معنی د مخلوق دی، دا جمله (وهو بکل آه) حال ده له فاعل څخه د يحي.

فائده: عليم صيغه د مبالغې ده يعني خدای ﷻ بنه خبر دی په تفاصيلو د مخلوقاتو و کيفيت خلقها فيعلم اجزاء الاشخاص چي په مځکه کي غائب وي او اصول او فروع او ځايونه ددوی ټوله و خدای ﷻ ته معلوم وي، او ضم د بعض وه

بل بعض ته على النمط السابق هم خداى ج ته معلوم دى او اعراض او قوى چي په دې اجسامو کي وه هم خداى ج ته ښه معلوم دى فكيف يمتنع اعادتها كما مر.

الَّذِیْ جَعَلَ لَكُمْ مِّنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا

پوهه: چي الذي يا بدل دى د موصول سابق څخه يا خبر دى د مبتداء محذوفي اى هو الذي آه.

درويش وايي: چي په دې آيت سره استدلال دى پر عظيم قدرت د خداى ج او تنبيه ده پر احياء الاموات بقدرته تعالى كه څه هم د كفارو له عقلو څخه لېري وه بلکې ممتنع يې بلل، نو د دې آيت په مضمون کي خداى ج د خپل لوى بديع قدرت بيان کوي چي له عقل څخه ډېر لېري دى او كفار يې په خپلو سترګو همويني انكار نه ځني کوي فكيف ينكرون احياء الموتٰى؟

ترجمه د دې داده ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي دوې درختي دي چي يوې ته المرخ وايي او بلي ته العفار وايي چي سرى د هر يوې درختي يو ښاخ پرې كړي لكه دوه مسواكان چي هغه شنه وي او په وخت کي د قطع او به تر څڅېږي، او مرخ په عفار پوري كلك ومښي اور ځني راوځي.

فائده: دا دوې درختي په ډېرو غرو او شېلو کي د عربو موجودي دي چي مسافرېې له ځان سره وړي هر ځاى چي د اور ضرورت ورته پيدا سو د مرخ او عفار څخه استفاده کوي يعني پر مځکه لرګي او خاشې كښېږدي او مرخ او عفار سره ومږي د اور بځرکي په هغه لرګو او خاشو کي ومښلي هغه لرګي او خاشې اور واخلي پر هغه اور مثلاً د ېګ باندي كړي غوښې يا بل شى پوخ كړي، حكماء وايي چي په هره درخته کي اور خو سته الا العناب لكن د اور بلولو خاصيت خداى ج په خپل قدرت د مرخ او عفار په برخه كړى دى.

فَاِذَاۤ اَنْتُمْ مِّنْهُ تُوْقِدُوْنَ ۝

نو نا ببره تاسي د هغه شجر اخضر څخه اور بلوي كما مر كلمه د فاء لپاره د مفاجات ده او تاسي په دې کي فكر نه وهئ چي دا ور د دې دوو ښاخو د مرخ او عفار څرنګه راووتى چي اوپه هم تر څڅېږي چي اور او اوبه سره ضد هم دي، نو

ولي تاسي کافران احياء الاموات د خدای ج له قدرت څخه پوره نه بولي.

فائده: مرخ نر دی او عفار ښځه ده، ځکه مرخ به لوړ وي او عفار به لاندي وي كما في حالة الجماع بين الذكر والانثى، كذا في روح المعاني.

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ

آیا نه دی هغه څوک چي پیدا کړي یې دي اسمانونه او مځکه.

پوهنه: چي همزه لپاره د انکار دی وانكار النفي ايجاب، او کلمه د واو لپاره د عطف ده پر مقدر چي مقام یې تقاضی کوي، نو همزه د انکار که څه هم ظاهرًا داخل پر حرف دی لكنها في الاصل داخل دی پر حرف نفي يعني ليس قصدًا تاچي هغه پورته اثبات چي واو دی، وحاصل الآية اليس القادر المطلق الذى خلق الاناسي اول مرة كمامر او ليس الذي جعل لكم من الشجر الاخصر نارًا اوليس الذي خلق السمٰوات اى الاحرام العلوية يعني مع مافيها من الشمس والقمر والكواكب وغيرها او مځکه اى الاجسام السفلية يعني وما عليها من الحيوانات والاشجار والانهار وغيرها مع عظم جرمها وعظم شانها.

فائده: (قادر) که څه هم لفظًا مجرور دی لکن محلاً منصوب دی لانه خبر ليس.

(على ان يخلق مثلهم) پر دې باندي چي پيدا دي کړي يعني په اخرت کي مثل د انسانانو في الصغر والحقارة يعني بالنسبة ومځکه او اسمانو ته، ويعيدهم احياء لكه چي کافران چي به ويل من يحي العظام وهي رميم، فان بداهة العقل چي خالي د تکبر او عناد څخه وي شاهد دی پر دې چي پیدا کونکی دی د اسمانو او مځکي، پر خلق د انسانانو ښه ترا قادر دی كما قال الله ﷻ لخلق السمٰوات والارض اكبر من خلق الناس او سره ددې چي مشرکان په دې اقرار کوي چي خالق د سمٰوات والارض خدای ج دی وليس الاهو.

بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾

(بلى) ځواب دی له جانب څخه د خدای ج او تصريح د بما افاده الاستفهام الانكاري من تقرير مابعد النفي او اعلان ددې چي ځواب خو داغه متعين که څه هم مشرکان په خوله نطق نه په کوي مخافة الالزام) (وهو الخلاق) صيغه د مبالغې

يعني يخلق خلقًا بعد خلق (العليم) بجميع المخلوقات، دا دوه سره د مبتداء عطف دی پر مضمون د بلیٰ فافهم.

إِنَّمَآ أَمْرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيْـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

په تحقيق امر د هغه ای شانه تعالیٰ (شيئًا) ای خلق شيئٍ من الاشياء (ان يقول له كن) ای يتعلق به قدرته، نو دا سوال نه پيدا كيږي چي خطاب و معدوم ته خو نه دی روا (فيكون) ای فيوجد (نو كلمه د يكون تامه ده)

پوه سه: چي بعض قاريان يې په نصب سره وايي عطف يې پر يقول بولي، او جمهور قراء يې په رفع سره وايي تقديره يې داسي بولي فهو يكون من عطف الجملة الاسمية (ای فهو يكون) على الاسمية المتقدمة (يعني قوله انما امره ان يقول له كن) ابو منصور الماتريدي رح وايي چي دا يو مثال دی د تاثير د قدرت د خدای جل جلاله فيما اراده فيما امر الآمر المطاع للمامور المطيع في سرعة، حصول المامور به من غير توقف على شيئ دی و ايي چي لا وجه لحمل الكلام على الحقيقة اذ ليس هناك قول ولا امر ولا مامور به، ولي چي امر كه په حال كي د وجود د مكونوي فلا وجه للامر وان كان في حال عدمه اذ لا معنى لان يؤمر المعدوم بان يوجد نفسه، وهذا معنى لقول البيضاوي هذا تمثيل لتأثير قدرته تعالى في مراده تعالى بامر المطاع للمطيع في حصول المأمور به من غير توقف وامتناع وافتقار الى مراولة العمل واستعمال آلة قطعًا لمادة الشبهة وهو قياس الغائب ای قدرته تعالى على المشاهد ای قدرة الخلق (ای الامر المطاع والمأمور المطيع)

فَسُبْحَٰنَ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

(فسبحٰن) مصدر د فعل محذوف دی سبحت سبحانًا والفاء للسببية يعني اذ اعلمتم انه تعالى خلق الانسان من نطفة وهو قادر على ان يحي العظام وانه تعالى اذا اراد شيئًا فانما يقول له كن فيكون فسبحوا ايها المؤمنون.

ترجمه: پاكي ده د هر عيب او نقصان څخه هغه چا لره چي په قدرت كي د هغه لوی سلطنت د هر شي يعني من العلويات ومافيها والسفليات وعليها او هغه خدای ج ته لا الى غيره ته تاسي راجع كړل كيږئ يعني په ورځ د قيامت.

پوه سه: چي ملكوت او رحموت او رهبوت او جبروت مصادر اى زيات كړل سوي په دوى كي واو او تاء لپاره د مبالغې في الملک والرحمة والرهبة والجبر يعني الكبرياء.

خواص سورة يٰسٓ: عن يسار رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ اقرؤا على موتاكم (يعني من قريب الموت يعني چي زكندن يې وي) يٰسٓ قلب القرآن لايقرئها رجل (يعني ولا امرئة لانها تبع للرجل) يريد بها الله والدار الآخرة الا غفر له اقرؤها على موتاكم ذكره الجزري رحمه الله في الحصن الحصين، وفي الحديث الطويل من قرء سورة يٰسٓ يريد بها وجه الله غفر الله له واعطى له من الاجر كانما قرء القرآن ثنتين وعشرين مرة (اى بدون يٰسٓ والا يلزم تفضيل الشئ على نفسه ٢٢ مرة فافهم، او هر مسلمان چي وويل سي سورت يٰسٓ اذا نزل ملک الموت نزل بكل حرف منها (١٠) ملائكة يقومون بين يديه صفوفًا، دعاء ورته كوي او دعاء د بخښني د خداى ج څخه ورته غواړي او دغه ملكي و ځاى ته د غسل او جنازې ته د هغه حاضرېږي الى اخير الحديث.

درويش وايي: چي په فضيلت او خواصو كي د سورت يٰسٓ مظهري رحمه الله ډېر احاديث راوړي دي، وروسته يې حكم د ضعف السند پر كړى دى.

فائده: ابن الفريس د سعيد بن جبير رحمه الله څخه په روايت چي ده به پر هر پېراني سړي باندي سورت يٰسٓ ووايه هغه به جوړ سو، په مستدرک كي د ابى جعفر محمد بن علي څخه روايت نقل كړى دى چي كه په زړه كي د چا قسوة ؤ يعني غلطت، يٰسٓ دي ټوله په يوه لوښي په زعفرانو وليكي او په اوبو دي هغه لوښى پرېولي و دې څېښي زړه به يې نرم سي، او دغه رنګه د يحىٰ بن ابى كثير څخه روايت چي كه چا على الصباح يٰسٓ ووايه تر ماښامه به خوشحاله وي، او كه يې ماښام ووايه تر سهاره به خوشحاله وي.

الحمد لله على توفيقه لهذا العبد الجهول بتفسير سورة يٰسٓ والصلوة والسلام على افضل الرسل سيدنا محمد وعلى آله وصحبه و ذريته اجمعين.

تاريخ الفراغ وقت الظهر من يوم الاحد غرة الشهر الحرام ذى القعدة (١٤٣١) هـ ق، واسأل الله ﷻ لتوفيق بقية سورة القرآن المجيد الى اخيرها وما ذالک على الله بعزيز، والآن حال ان اشرع في تفسير سورة الصافات بعونه تعالى يا رب تممه بالخير.

سُوْرَةُ الصّٰٓفّٰتِ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ مِائَةٌ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَّاثْنَانِ وَّثَمَانُوْنَ اٰيَةً وَّخَمْسُ رُكُوْعَاتٍ

رب يسرها لي وتممها بالخير والعافية.

وَالصّٰٓفّٰتِ صَفًّا ﴿١﴾

الواو للقسم، والصافات، جمع صافة بمعنى جماعة فالصافات بمعنى جماعات الصافات.

پوهه سه: چي خداى ﷻ قسم واخستى بالملائكة الذين يصفون للعبادة في السماء وفي الحديث الصحيح عن جابر بن سمرة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ الا تصفون كما تصف الملائكة عند ربها (لكه ملكي چي په صف درېږي و خداى ﷻ ته) فقلنا يا رسول الله كيف تصف الملائكة عند ربها؟ قال يتمون الصفوف (يعني چي په اول صف كي ځاى وي ترشا نه درېږي، وهكذا الصف الثاني والثالث الى ان يتم الصفوف) ويتراصون في الصف (يعني په صف كي فرجه نه پرېږدي جوت سره درېږي) كذا قال ابن عباس والحسن وقتادة رضي الله عنهم، او بعض مفسرين وايي چي مراد هغه ملكي دي چي وزرونه يې خلاص او په صف صف ولاړي وي په هواء حتى يأمر الله مما يريد، او بعض مفسرين وايي چي مراد ځني مرغان دي كما في قوله تعالى والطير صافات.

درويش وايي: چي دا تفسير د وروسته سياق سره برابر نه دى، له عمر به الخطاب رضي الله عنه څخه روايت دى چي: ده به اراده د افتتاح الصلوة وكړه قال: استوا (صفونه برابر كړي) تقدم يا فلان وتأخر يا فلان (يعني پس و پېش به ولاړ وه ان الله ﷻ يرى لكم بالملائكة اسوة يعني مقتدى بهم) يقول والصافات صفًا.

فَالزّٰجِرٰتِ زَجْرًا ﴿٢﴾ فَالتّٰلِيٰتِ ذِكْرًا ﴿٣﴾

يا دي په هغو ملكو قسم وي چي وريځي شړي تر ځايه د اورښت، يا هغه ملكي چي خلك منع كوي له ګنهو څخه بالهام الخير في قلوبهم، او يا شيطان منع كوي له تعرض څخه ودوى ته، او قتاده رح وايي چي مراد ځني هغه آيات د قرآن دي چي مسلمانان زجر او نهي كوي له ګنهو څخه چي په اصطلاح ودې ته زواجر القرآن وايي.

(فالتاليات ذكرًا) بيا قسم دى په هغو ملكو چي ذكر د خداى ﷻ كوي، او آيات د كتبو سماويه ؤ و انبياء عليهم السلام ته راوړي.

فائده: ذکرًا منصوب دی مفعول به د التاليات دی يا مفعول مطلق له معنی ځکه د التاليات يا قسم دی په هغو علماؤ چي خلک زجر کوي د کفر او سيئاتو ځکه بالحجج والبينات التالين آيات ربهم رفيع الدرجات او يا قسم دی په غازيانو سره في سبيل الله چي په صف ولاړ وي په مقابل کي د کفارو کانهم بنيان مرصوص ومع ذالک لايشغلهم مبارزة عن ذکر الله تعالى واقامة الصلوة.

درويش وايي: چي ابو مسلم الخراساني وايي: چي اراده د ملکو د الصافات الزاجرات التاليات ځکه ممنوع دی، ولي چي دري سره خو جموع مؤنثه دي او ملکي خو مؤنث نه دي؟ والجواب عنه: انه ان اراد التانيث اللفظي فبرائة الملائکة عنه ممنوع، کيف والملائکة مسمون بهذا الاسم في الاحاديث الکريمة واجمع الامة على ذالک وان اراد برائتهم عن التانيث الحقيقي فمسلم برائتهم عن ذالک لکن الصافات والزاجرات والتاليات لاتقتضى التانيث الحقيقي لان الصافات بمعنى طائفة صافة، وطائفة زاجرة وطائفة تالية او بمعنى جماعة في الثلثة فهذه الالفاظ في المعنى والتقدير جمع الجمع کما لايخفى فالتانيث بذالک الاعتبار بلکي تانيث د مفرد د ملکي په اعتبار د نفس يا ذات روا دی، فافهم هداک الله لفهم دقائق القرآن العزيز.

إِنَّ إِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ۝٤

(دا د قسم جواب دی) په تحقيق معبود بالحق ستاسي يا اهل مکه يو دی، وهذا رد لقول اهل مکة اجعل (ای محمد ﷺ) الآلهة الهًا واحدًا ان هذا لشيئ عجاب (دا يوه عجبه خبره ده چي يوازي د مکې دري سوه شپيته (۳۶۰) خدايان دي محمد (ﷺ) د ټوله عالم علوي او سفلي يو خدای بولي؟ حاصل د جواب دادی چي صرف په نامه خدايان خو بېشکه ډېر دي او يو په حقيقت کي خدای دی هغه يو دی في الذات والصفات ليس الا.

رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ۝٥

پوه سه: چي رب يا خبر ثاني دی د ان يا خبر د مبتداء محذوفي دی، والمعنى مالک دی او خالق دی د اسمانو او د مځکي او چي په منځ کي د اسمانو او مځکي

دي چي كائنات الجو يې بولي لكه وريځ، پېلبو، صاعقة وغيرها.

فائده: د مشارق سره يې رب را و نه ګرځاوه لانها ليست من جنس ما قبلها.

پوښته: چي مراد له مشارق څخه مشارق د ټولو ستورو دي يعني ځايونه د راختلو د ټولو ستورو دي، يا مشارق د شمس په كال شمسي كي چي (۳۶۵) مطلع دئ چي لمر هر ورځ تر يوه يوه مطلع راخېژي وبحسبها يختلف المغارب ولهذا لم يذكر المغارب او سره ددې چي شرق ادل دی پر قدرت الهي وانفع في النعمة.

فائده: د قرآن مبارك په بل ځای كي رب المشرقين ورب المغربين راغلي دي په صيغه د تثنيه، نو مراد له هغه څخه مشارق د صيف (دوبي) او شتا (ژمي) دي ومغاربها، او په بل ځای كي رب المشرق والمغرب راغلی دی، نو هورې مراد جهت د مشرق او مغرب دی.

فائده مهمه: مظهري ويلي دي كمامر چي سنه شمسيه (۳۶۵) او روح البيان وايي (۳۶۰) مشارق دي، ولا منافات بينهما، ولي چي د رياضي په كتابو كي وايي چي شمسي كال په حقيقت كي (۳۶۰) سره د كسر چي د كسر مقدار يې تخمينًا پنځه ورځي دی، نو روح البيان هغه كسر ساقط كړی دی (۳۶۰) يې ويلي دي، او مظهري رح هغه كسر معتبر كړی دی (۳۶۵) يې ويلي دي والله الموفق.

فائده: ان الهكم لواحد، جواب د قسم دی.

سوال: ددې جواب و قسم ته حاجت څه ؤ، ولي چي دا خو كما عرفت خبري دي د مشركينو سره د مكې هغه خو منكر د توحيد د معبود دي؟

ځواب: د عربو عادت دا دی چي هغه خبره چي دوی اهتمام په كوي د مخه قسم پر اخلي، نو له هم دې كبله دا جواب يعني ان الهكم لواحد مهتم بالشان ؤ خدای ج موافق د عربو د رواج سره په درې قسمه سره مسبوق وګرځاوه.

پوښته: چي دا قول د خدای جل جلاله رب السموات الخ اشاره و برهان ته ده پر وحدت د صانع، وحاصل البرهان ان وجودها على النمط البديع اوضح دليل على وحدة الصانع عز وجل بل في كل ذرة من ذرات العالم دليل على ذالك.. سعدي رح:

برگ درختان سبز در نظر هوشيار ..... هر ورقی دفتريست معرفت كردگار

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾

مونږ ښائسته کړې دی اسمان نژدې تاسي ته، واما بالنسبة الى العرش فهي السماء البعدي، نو دنيا مؤنث د ادنى دى من الدنو بمعنى القرب.

فائده: په دې آيت کي التفات له غيبت څخه يعني في قوله تعالى ان الهكم لواحد الآية الى التكلم يعني انا زينا آه.

پوه سه: چي جمهور قراء رحمهم الله په اضافت د زينة وكواكب ته وايي (يعني زينة تنوين نه ورکوي) فالاضافة بيانية اى بزينة هي الكواكب، او يعقوب، همزه او حفص رح يې په تنوين د زينت وايي وجر الكواكب على ان الكواكب بدل من الزينة اى بزينة هي الكواكب.

وَحِفْظًا مِّنْ كُلِّ شَيْطٰنٍ مَّارِدٍ ﴿٧﴾

مونږ محفوظ کړې دی له هر شيطان څخه چي سرکښه وي له اطاعت څخه يرمٰى چي ويشتل کيږي هغه شيطان په وخت کي د استراق السمع په شهب سره.

پوه سه: چي حفظًا منصوب دی مفعول مطلق دى د فعل محذوف اى حفظناها حفظًا.

درويش وايي: چي دا آيت معركة الآراء دى د مفسرينو تر منځ، مظهري رح وايي چي دا آيت پر دې دلالت کوي چي ستوري ټوله په اول اسمان کي دي او قاضي بيضاوي رح وايي چي ثوابت ستوري په اوومه کره کي دي چي کرسي يې بولي بلسان اهل الشرع، او سپوږمی په اول اسمان کي ده، او دا نور ستوري په شپږو اسمانو کي دي چي په منځ کي فلک قمر او فلک الثوابة يعني عطارد په دوهم اسمان کي دي، او زهره په دريم اسمان کي ده او شمس په څلورم اسمان کي دی، او مريخ په پنځم اسمان کي دی او مشتري په شپږم اسمان کي دی، قاضي بيضاوي وايي چي که دا خبره ثابته سي د آيت سره د انا زينا الخ منافات نه لري فان اهل الارض يرونها باسرها كجواهر مشرقة على سطح سماء الدنيا الارزق باشكال مختلفة انتهى، روح المعاني وايي چي پر دې باندي داسي دليل نسته چي يقين دې فائده کوي وعلى فرض صحته لکه اهل هيئت يعني رياضيين چي وايي د آيت مذکوره سره منافات هم نه لري يكفى لصحته كون السماء الدنيا مزينة بالكواكب

كونها كذالك في رأ العين (كما قال البيضاوي) انتهى قول روح المعاني، او روح البيان وايي وكون الكواكب زينة للسماء الدنيا لايقتضى كونها مركوزة في السماء الدنيا ولاينافي كون بعضها فيما فوقها اى السماء الدنيا من السمٰوات لان السمٰوات اذا كانت شفافة واجرامًا صافية فالكواكب سواء كانت في السماء الدنيا او في سماوات اخرٰى فهي لابد ان تظهر في السماء الدنيا ويلوح منها فتكون سماء الدنيا مزينة بالكواكب، والحاصل چي مراد زينت په سترګو كي د اهل الارض سواء كان اصول الزينة (يعني ستوري) په اول اسمان كي وي او كه په غير كي د اول اسمان وي وهذا مبني على قول اهل الهيئة وان لم يثبت ذالک فحقيقة العلم عند الله انتهى قول روح البيان، او هغه بيان چي فاضل نسيابوري له كلبي رح څخه روايت كړى دى چي دا ټوله ستوري په قنديلانو كي دي چي معلق دي بين السماء والارض په ځنځيرانو سره، نور چي هغه په لاسو كي د ملائكهؤ دى انتهى، روح المعاني وايي هذا القول مما يكذبه الظاهر ولا اراه الاحديث خرافة، انتهى.

درويش وايي: چي مظهري په رد كي د قول د بيضاوي له ډېرو سختو الفاظو څخه كار اخستى دى، مظهري وايي چي دا قول د بيضاوي مبني دى پر تجويز د قول د فلاسفهؤ (يعني چي بيضاوي و قول ته د فلاسفهؤ تجويز وركړى دى) مظهري وايي وقول الفلاسفة باطل بالكتاب، اى القرآن والسنة والاجماع فان كون السمٰوات سبعًا منصوص عليه بالكتاب (يعني قوله تعالى خلق سبع سمٰوات طباقًا) فلايجوز القول بالكرة الثامنة وتسميتها باسم غير السماء (يعني الكرسي) لايفيد كتسمية الخمر بغير اسمها (لكه الكول چي يې بولي) لايفيد الحل، وقوله تعالى وحفظًا من كل شيطان مارد، يرد القول بكون الكواكب في غير سماء الدنيا، والقول بان الشهاب تخرج من الكواكب الثابتة في السماء الثانية نافذة من السمٰوات السبع الى سارق السمع من الشياطين مما يأباه العقل والنقل انتهى قول المظهري.

درويش وايي: چي په درياب كي چي غوټې خوري هغه آب بازان دي، زه په خپل درياب خو څه كوې! د لوى ويالې څخه بېرېږم، نو ښه داده مالره چي خپل علم په علم كي د خداى عالم الغيب والشهادة محوه وګرځوم، او داسي ووايم والعلم عند الله لكه روح البيان چي وويل.

لَا يَسَّمَّعُوْنَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى وَيُقْذَفُوْنَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿۸﴾

دوی يعني شياطين غوږ نه نسي و جماعت اعلی ته.

پوه سه: چي اصل د يسمعون يتسمعون ؤ فادغمت التاء في السين.

سوال: ضمير د جمع خو راجع و شيطان ته دی هغه مفرد دی فكيف يصح الارجاع؟

ځواب: ضمير د جمع راجع دی و كل شيطان ته لانه بمعنی الشياطين بدخول لفظ كل عليه والملاء په اصل كي هغه جماعت ته وايي چي اتفاق پر يو رايي سره وكړي فيملئون العيون رؤية والنفوس جلالة، او اطلاق يې پر اشرافو مطلقًا دی يعني كه په يوه سره اتفاق وكړي او كه نه بلكې مطلق جماعت ته هم وايي، والمراد بالملاء والاعلی الملائكة عليهم السلام، كما روی عن السدي رح: اعلی يې په دې سبب بولي چي دوی په جهت كي د علو يعني اسمانو قرار لري، مقابل يې ملاء اسفل دي چي انس او جن دی، ولي چي دوی په جهت اسفل كي دي، او ابن عباس رض وايي چي مراد ځني اشراف د ملائكه عليهم السلام دي، والمراد بالعلو العلو المعنوي ده ای الرتبي.

پوه سه: چي دا كلام مبتداء دی د بيان د حال د شيطانانو وروسته تر دې چي د آسمانو د ختلو لار ودوی ته بنده سوه، والمعنی چي شيطانان كه څه هم كوشش وكړي چي غوږ ونسي و خبرو ته د ملكو چي بعض د هغو چي مطلع وي پر اسرارو د لوح محفوظ هغه خبري نورو ته بيان كوي دوی يعني شيطانان يې د اورېدلو طاقت نه لري، نو له دې سببه (ويقذفون) دوی ويشتل كېږي (القذف الرمی من بعيد له لېري ځای څخه) يعني چي دوی قصد د ورتګ وكړي او د ملكو و خبرو ته د غوږ نيولو (دا جمله عطف ده پر لايسمعون دی) (من كل جانب) د هر جانب څخه د اسمان په شهب سره (چي پښتانه وايي هغه دی ستوری را ايله سو) لكن ستوري له خپل ځای څخه نه جلا كېږي بلكې يو شغله ځني جلا سي چي شيطان ژوبل كړي يا مړ سي يا ګوډ او يا ړوند سي.

پوه سه: چي د دې آيت معنا دا نه ده چي يو ځای چي شيطان پورته سوی وي له هر جانب څخه د اسمان پر دوی ګزارونه كېږي بلكې معنی يې دا ده چي په هر جانب

کي د اسمان چي دوی د غوږ نيولو لپاره د ملکو خبرو ته پورته سوي وه هم له هغه جانبه فقط پر دوی ګزارونه د شهب کيږي.

دُحُورًا وَّلَهُمْ عَذَابٌ وَّاصِبٌ ﴿٩﴾

(دحورًا) په ترټلو سره، نو دحور مصدر دی نصب يې علی انه مفعول مطلق دی د يقذفون لان القذف والدحور متقاربان في المعنی.

او دوی لره يو بل عذاب سته چي شديد او دائم وي وهو عذاب الآخرة، او مقاتل رح وايي لهم عذاب في الدنيا دائم الی نفخة الصور الاولی يحرقون مرة بعد اخریٰ.

إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

استثناء متصل ده له واو څخه د لا يسمعون، وکلمة من بدل منه، واليه ذهب الزمخشري صاحب الکشاف ومتابعوه، وقيل استثناء منقطع بمعنی لکن والخطفة الاختلاس چي په پښتو يې حمله بولي او په اردو يې (اُچک ليجانا) بولي او په فارسي يې (ربودن) بولي، ومعنی الآية: الا من اختلس کلمة من کلام الملائکة مسارقة يعني په غلا.

پوه سه: چي مراد چونکه له خطفة څخه کلام د ملکو دی ځکه يې الخطفة معرفه راوړه (فاتبعه) اتبع په معنی د تبع دی ای المجرد ای لحقه (شهاب ثاقب) ای مهلک.

درويش وايي: چي سدي رح وايي چي د ثاقب معنی محرق للشيطان ده او الحسن او قتاده رح وايي چي د ثاقب معنی مضئ ده کانه يثقب الجو بضوئه، واخرج ابن ابی شيبة وعبد بن حميد وابن المنذر وابن ابی حاتم عن يزيد الرقاشي انه قال يثقب الشيطان (سوری کوي شيطان) حتی يخرج من جانبه الآخر.

فائده: شهاب په اصل کي يوه لمبه ده چي له اور څخه پورته سي، والمراد ههنا يوه رڼا ده چي له ستوري څخه جلا سي چي د عوامو دا خيال دی چي ستوری له اسمان څخه را ايله سو.

پوه سه: چي شهب نفس ستوري نه دي چي اسمان په ښائسته دی، ولي هغه که را ولوېږي په دومره ډېر کثرت لکه چي تجربه دلالت پر کوي نو د اسمان زينت به

کم سي، بلکې د منځ څخه به نيست او نابود سي، او بل دليل دادی چي که ستوري په خپله را ايله سي يعني په اسمان کي له خپل مرکزه را ووځي نو خو بايد پر ځمکه ولوېږي فيحدث منه هلاک کثير من الانس والحيوانات لان جرم الکوکب ان لم يکن اعظم من الارض فلا اقل من ان ما انقض من الکواکب من حين حدث الرمی الی اليوم اعظم من الارض بکثير فيلزم انتکون الارض مغشاة باجرام الکواکب والمشاهدة تکذب ذالک بل لم تسمع بوقوع جرم الکواکب اصلاً واصغر الکواکب الثوابت عند الحکماء الاسلاميين کالجبل العظيم، وعند الفلاسفة اعظم واعظم بل صغار الکواکب الثوابت اعظم من الارض کذا في روح المعاني.

درويش وايي: چي روح المعاني په بيان کي ددې مقصد طويل بيان کړی دی، والمظهري ينکر ذالک کله کما يظهر بمطابقة تفسيره، وروی عن ابن عباس رضه ده وويل چي يو وخت يعني د شپې رسول الله ﷺ تشريف فرماؤ سره د څو نفرو د اصحابو رضه چي رمی بنجم فاستنار، فقال عليه الصلوة والسلام ما کنتم تقولون لمثل هذا في الجاهلية، دوی ورته وويل چي موږ به ويل چي يا يو لوی سړی مري يا يو لوی سړی زېږي، فقال عليه الصلوة والسلام لا يرمٰی لموت احد ولا لحياته لکن سبب دادی چي خدای ج قضاء د يو امر وکړي، د خدای ج تسبيح ووايي حملة العرش واهل السماء السابعة (درويش وايي: چي د مخه تېره سوه چي مظهري رح و کرسی ته د سماء سابعه له ويلو څخه سخت منکر دی، نو دا حديث پر ده رد دی جواب به يې مظهري څه وايي؟) فيقولون (ای اهل السماء السابعة) لحملة العرش ما ذا قال ربکم؟ حملة العرش دوی ته بيان د ما قال الرب ج کوي خو چي خبر و سماء الدنيا ته ورسېږي فيتخطف مسترقوا السمع يعني الشياطين فيرمون به (ای الی الکهنة) فما جاؤا به علی وجهه فهو من قسم ما سمع من الملائکة فهو حق وما ظهر کذبه فهو من قسم ما قالوه (ای الکهنة) علماء وايي چي د شهب قصه په وخت کي د جاهليت هم وه، ولما بعث رسول الله ﷺ دا استراق السمع ډېره سخته سوه او د شهب راتله ډېر سوه کما في تفسير سورة الجن.

درويش وايي: چي مظهري رح ټوله ستوري په اول اسمان کي بولي، او د فلک الثوابت څخه انکار کوي يعني اسمان يې نه بولي او له رمي څخه د ثوابتو ستررو له فلک سابع څخه په کلکه منکر دی، والله اعلم بالصواب.

وروى البخاري عن قتادة رضي قال خلق الله هذه النجوم لثلاث جعلها زينة للسماء ورجومًا للشياطين وعلامات يهتدي (يعني علامات چي په بحر او بر كي له دوى څخه مسافران لار پيدا كوي) فمن تؤل فيها غير ذالک (يعني د سعادت الطالع منها في وقت ولادة المولود وشقاوته كما ذهب اليه المنجمون) اخطاء واضاع نصيبه (من العلم الصحيح في حكمة الباري ج في خلق النجوم) وتكلف ما لم يعلمه الا الله، وروى البخاري ايضًا عن ابى هريرة رضي اذا قضى الله لامر في السماء ضربت الملائكة باجنحتها خضعانًا لقوله (ووهي ملكي وزرونه خپل له جهته د عجز و قول ته د خداى ج يعني څه قضاء الهي به نازله سوې وي) كانه سلسلة على صفوان (لكه ځنځير چي پر ډبره وښويول سي) فاذا فرع عن قلوبهم (چي بېره زائله سي له زړو څخه د ملكو) قالوا ما ذا قال ربكم قالوا للذي قال اى الله تعالى الحق وهو العلي الكبير، فسمعها مسترقوا السمع (يعني الشياطين) او مسترقوا السمع يو پر بل سره ولاړي وي هغه خبره چي له ملكو څخه يې واورېدل يعني هغه اسمان ته نژدې شيطان هغه يې من تحت ته وكړي وهكذا حتى يلقيها على لسان الساحر او الكاهن (شک دى د راوي) ګاهي شهاب د مخه تر القاء وكاهن ته وروسېږي يعني هلاک يې كړي وربما القاها قبل ان يدركه اى الشهاب، نو كاهن سل درواغ ورسره ضم كړي، نو خلک يې هغه سل درواغ په يوه اسماني خبر سره چي رشتيا وه ومني، فيقال اليس قد قال كذا وكذا، فيصدق بتلک الكلمة التي سمعها من السماء.

درويش وايي: چي وروى مسلم قريبًا مما روى البخاري لكن اخصر مما روى البخاري.

پوښتنه: دغه شيطانان چي په شهاب ويشتل كېږي، ولي له دغه كاره يعني استراق السمع څخه نه بېزاره كېږي؟

ځواب: د مخه په حديث شريف كي عنقريب ذكر سوه، داسي راغله: ګاهي شيطانان هغه له ملكو څخه اورېدلې خبره تر كاهنانو پوري راورسوي، نو بله پلا يا په اميد د سلامت دا كار ته چمتو سي، مثال يې راكب البحر دى د تجارت لپاره فقد يصيب الموج فيغرق امواله، وقد لايصبه فلذا يعود الى ركوب البحر للتجارة رجاء للسلامة.

سوال: شيطان خو له اوره پيدا دى فلا يحرق بالنار؟

ځواب: شيطان خو صرف اور نه دى بلكې اوريې ماده ده، لكه انسان چي

خالص خاوري نه دی، خاوري يې ماده ده.

درويش وايي: چي په وخت کي د سلطنت د انګرېزانو پر لويه وچه د بر صغير (هندوستان او پاکستان) چي يې قبضه وه، د انګرېزانو يو ملا دا سوال مطرح کړی ؤ اعتراضًا علی القرآن العظيم چي په قرآن کي راغلي دي لاملئن جهنم من الجنة والناس اجمعين چي جن خو له اوره پيدا دی، نو په اور يې څه باک کېږي او په اور ده ته څه عذاب ورکول کېږي، ددې تحقيق لپاره انګرېزانو مسلمانانو ته دعوت ورکړی د مناظرې ددوی د ملا سره، مسلمانانو خپل يو ستر عالم وټاکی د مناظرې لپاره، قانون د مناظرې عمومًا دادی چي دمخه تر شروع د مناظرې يو څو مقدمات مسلمه بين المتخاصمين به ايښوول کېږي.

نو جلسه چي جوړه سوه د مسلمانانو عالم د انګرېزانو ملا ته وويل چي ته دا منې چي يو جنس په خپل جنس سره نه معذب کېږي، د انګرېزانو ملا په نعم سره جواب ورکړی، بيا د مسلمانانو عالم ورته وويل چي ته دا منې چي انسانان له خاورو څخه پيدا دي انګرېزي ملا ورته وويل نعم! په عين حال کي حکومت سخت پهره درولې وه چي د مسلمانانو او د انګرېزانو تر منځ جنګ جوړ نه سي، مسلمان عالم په خپل بغل کي پټه يوه کوچنۍ اوومه خښته يعني له خاورو څخه جوړه سوې را اخستې وه، د انګرېزانو ملا چي خپل بيان وکړی لکه دمخه چي عنقريب تېر سو د مسلمانانو عالم بيله سوال و جوابه په هغه اومه خښته د انګرېزانو ملا پر سر وويشتی سر يې مات سو او دی بېهوش سو، انګرېزانو غوښته چي د مسلمانانو عالم ګرفتار کړي هغه ورته وويل چي تاسي صبر وکړئ چي دی په هوش کي راسي زه يوه پوښتنه ځني کوم بيا ما تاسي ګرفتار کړئ هر څه چي زما جرم ؤ هغو مره جزاء راکړئ، خير يو ګړی وروسته چي د انګرېزانو ملا په هوش کي راغلی د مسلمانانو عالم پوښتنه ځني وکړه چي ولي بېهوشه سوې؟ انګرېز ملا ورته وويل چي ته څرنګه ضربه پر سر راکړه! عالم ورته وويل چي ما خو ته د خاورو په خښته وويشتلې، تا خو ويل چي جنس په جنس نه په عذابېږي، او تا په مقدمات مسلمه ؤ کي دا وويل چي انسان له خاورو څخه پيدا دی؟ نو د انګرېزانو ملا تسليم سو او

له خپلې خبرې څخه بېزار سو، نارې سوې چي (مسلمان عالم جیت گیا اور انگریزوں کے مُلا
ہار گیا) (جیت: معنی بری، ګټل، او هار: معنی ناکامي، بايلل)
دا ؤ يو مختصر حکايت د دې ځای سره مناسب.

فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَّنْ خَلَقْنَا

ته پوښتنه وکړه يا محمد (صلى الله عليه وسلم) له مشرکينو څخه د مکې (ضمير مرفوع راجع و عليه الصلوة والسلام ته دی او ضمير منصوب راجع و کفارو ته د مکې دی) دوی سخت دي من حيث الخلق (خلقًا تمييز دی له نسبت څخه د اشد وهم ته) او يا هغه څه چي موږ پيدا کړي دي (ام من خلقنا) مفعول محذوف دی ای هم چي راجع و من ته دی (لفظ د من که څه هم مفرد دی من حيث المعنی جمع دی) والمراد بمن خلقناهم ما سبق ذکره من السمٰوات والارض وما بينهما من الخلائق والمشارق والمغارب والکواکب و الشهب الثواقب للشياطين السارقين للسمع وکلمة من التي هي لذوی العقول خاصةً باعتبار و التغليب، او بعض مفسرين وايي چي مراد د من خلقنا نور امتونه دي لکه عاد او ثمود و قوم لوط وغيرهم هغه موږ هلاک کړه تاسي کفار مکه ولي په امن کي ياست له عذاب څخه د خدای جل جلاله.

اِنَّا خَلَقْنٰهُمْ مِّنْ طِيْنٍ لَّازِبٍ ⑪

موږ پيدا کړي دي کفار مکه (په اعتبار د اصل د دوی چي آدم عليه السلام) له خټو څخه چي په لاس پوري مښلي يعني سريښناکي خټې، او مجاهد او الضحاک وايي چي لازب معنی منتن ده يعني بدبويه، والحاصل چي اسمانو او د ځمکي خلق بې له سبق د ماده دی او د انسانانو خو د طين لازب له ماده څخه دی.

پوه سه: چي غرض له دې کلام څخه رد دی پر منکرانو د بعث بعد الموت باندي په دې معنی چي دې آيت شاهدي ادا کړه پر دوی په ضعف سره، ولي هغه شی چي خټو څخه جوړ وي هغه شی خو چنداني صلابت يعني کلک والی او قوت نه لري لکه اسمانونه فمن خلق السمٰوات وغيرها قادر بالطريق الاولی علی ما لايعتد به ای المخلوق من الطين نسبت و اسمانو ته او په هم دې آيت کي احتجاج دی پر مشرکانو د مکې او نورو، په دې معنی چي ستاسي اول خلق له طين لازب

څخه دی، نو تاسي ولي انکار کوئ چي له خاورو څخه مونږ څرنګه پيدا کړي کما قالوا، اذا کنا ترابًا اءنا لفي خلق جديد او سره ددې چي طين لاذب خو اوبه او خاوري دي، او خاوري او اوبه خوسته اوس هم، او قابل د انضمام دي او قدرت د خدای ج باقي پر خپل ځای دي، نو ستاسي د انکار د بعث بعد الموت دليل څه دی ومالکم کيف تنکرون... شيخ سعدي قدس سره داسي وايي:

بامرش وجود از عدم نقش بست.... که داند جز او کردن از نيست هست

د گر ره بکتم عدم در برد.... و ز آنجا بصحرا ی محشر برد

بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُوْنَ ﴿۱۲﴾

مظهري رح وايي چي کلمه د بل لپاره د ابتداء د کلام ده والانتقال من غرض الى غرض وهو الاخبار عن حاله ﷺ وهو التعجب وحالهم اى مشترکی مکة من الاستهزاء والسخرية وليست لاضراب انتهى، او روح المعاني ذالک بالبحر الطامي وايي وکلمة بل للاضراب من تلک الدلائل لانها لاتنفع او عن الامر بالاستفتاء فانهم معاندون لاينفع فيهم الاستفتاء ولا يتعجبون من تلک الدلائل بل مثلک يتعجب منها انتهى، او روح البيان وايي قال سعدي المفتي اضراب عن الامر بالاستفتاء اى لا يستفتهم فانهم معاندون مثل ما قال روح المعاني لفظًا بلفظ.

درويش وايي: چي فتدبر وحذ ما صفا ودع ما کدر.

پوه سه: چي عجب هغه حالت ته وايي چي انسان ته پېښ سي من رؤية امر لم يعهد مثله (يعني چي ده نه وي ليدلی مثل د هغه امر) (ويسخرون) اى هم يسخرون (بحذف المبتداء) او دوی مسخرې کوي، والمختار في معنى الآية داده چي ته يا محمد تعجب کوي من قدرة الله تعالى على هذه الخلائق العظيمة من خلق السمٰوٰت من قوله رب السمٰوٰت الى قوله تعالى من طين لازب، او دغه رنګه ته تعجب کوې له انکار څخه ددوی له بعث بعد الموت څخه مع اقامة الدلائل الواضحة على صحته او دوی پسخند وهي ستا په تعجب سره او تقرير د بعث بعد الموت.

درويش وايي: چي حمزه، کسائي، ابن سعدان او ابن مقسم عجبت بتاء المتکلم وايي او دا روايت د علي او ابن عباس او ابن مسعود رضي الله عنهم او د نخعي،

طلحة، شقيق او اعمش رحمهم الله دی، شريح القاضي له دې قرائت څخه منکر دي، وقال ان الله لا يعجب من شيئ وانما يعجب من لم يعلم آه، لکن انکار القاضي ليس في محله بل جاء في الحديث الصحيح مثله عجب ربک من قوم يساقون الى الجنة في السلاسل، فلا بد من تصححه هذه القرائة وتوجيه امثالها من الاحاديث، فقال البيضاوي العجب من الله اما على الفرض والتخييل او على الاستعظام اللازم يعني اللازم د تعجب سره، او بعض مفسرين وايي ان هذه القرائة مقدر بالقول يعني قل يا محمد بل عجبت، وقال البغوي رحمه الله والتعجب من الله انکاره وتعظيمه والعجب من الله قد يکون بمعنى الانکار والذم کما في هذه الآية وقد يکون بمعنى الاستحسان کما في الحديث عجب ربکم من شاب ليست له جلوة.

درویش وايي: چي د دې آيت پر تقدير د عجبت بتاء الخطاب قتاده رحمه الله ډېر زيبا او په زړه پوري ترجمه کړې ده وايي چي: تعجب وکړی نبي الله ﷺ من هذا القرآن حي نزل (يعني بعض السور منه، ولي چي قرآن مبارک په تدريج نازل سوی دی) وضلال بني آدم (ای مشرکی مکة) سبب دا ؤ چي د عليه الصلوة والسلام دا خيال ؤ چي دا قرآن معجز چي هر څوک واوري ايمان به پر راوړي، نو مشرکانو د مکې چي دا قرآن واوریدی استهزاء يې په کول او ايمان يې نه راوړی، وعجب النبي ﷺ من صنيع المشرکين مع القرآن يعني الاستهزاء به فقال الله ﷻ بل عجبت ويسخرون.

وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾

او چي دوی ته وعظ وکړل سي په قرآن سره دوی قبول د وعظ قرآني من النبي العربي ﷺ څخه نه کوي مع انهم يسمون النبي ﷺ قبل دعوى النبوة (امين مکة) (واذا راو آية) چي دوی ووینې یوه معجزه (چي پر صدق د دعوٰی د نبوت د عليه الصلوة والسلام دلالت کوي، قال ابن عباس رضي الله عنه ومقاتل رحمه الله چي مراد دلته معجزه د انشقاق القمر ده) دوی ډېره مبالغه په پسخند کې کوي.

وَقَالُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

او دوی وايي (قالوا: ماضي په معنی د مضارع ده بقرينة ماقبله) نه دی دغه چي موږ يې وينو (هذا اشاره و آيت ته ده او تذکيره په اعتبار د معنی دی يعني انشقاق القمر فافهم) الا: مګر سحر دی چي ښکاره دی سحروالی يې.

ءَاِذَا مِتۡنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَّعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبۡعُوۡثُوۡنَ ﴿١٦﴾

آيا چي مونږ مړه سو او وګرځو مونږ خاوري او هډوكي، آيا مونږ بعث كيږو؟ همزه د (انا لمبعثون) لپاره د انكار دى اصل كلام داسي ؤ: انبعث اذا متنا، په بدل الجملة الفعلية اى انبعث بالاسمية يعني اءنا لمبعوثون، وقدم الظرف چي اذا دى او دوه ځايه يې همزه مكرر راوړى مبالغةً في الانكار اشعارًا واشعارًا بان البعث في نفسه مستنكر وفي هذا الحال اى كنا ترابًا وعظامًا اولى بان الانكار، تراب يې دمخه كړى له دې سببه چي اول غوښي خاوري كيږي وروسته عظام پاتيږي.

اَوَ اٰبَآؤُنَا الۡاَوَّلُوۡنَ ﴿١٧﴾

او يا زمونږ پلرونه (پلرونه نيكه ګانو ته هم شامل دي) آيا بعث كيږي به زمونږ ابا چي اول مړه دي، وزيادة لزيادة استبعاد بعثهم لبعد زمانهم.

قُلۡ نَعَمۡ وَاَنۡتُمۡ دَاخِرُوۡنَ ﴿١٨﴾

ورته وو ايه ته (يا محمد ﷺ) هو! تاسي او ابا ستاسي به بعث كيږئ او حال به دا وي چي تاسي به نهايت ذليل ياست.

فَاِنَّمَا هِيَ زَجۡرَةٌ وَّاحِدَةٌ فَاِذَا هُمۡ يَنۡظُرُوۡنَ ﴿١٩﴾

(جواب د شرط محذوف دى يعني اذا كانت البعثة فانما هي اى البعثة زجرة اى صيحة واحدة اى النفخة الثانية لاسرافيل)

پوه سه: چي زجر طرد او منع ته وايي په صوت سره كما يقال زجر الراعي غنمه اذا صاع عليها، والحاصل چي امر د اعاده لكه امر د ابدا دى په سهولت وقدرت ته د خداى ﷻ، او كلمه د اذا للمفاجات (چي په پښتو وايي: نابيره) او ضمير د هم راجع دى و منكرين ته بعث بعد الموت يعني المشركين، وفي بعض التفاسير للخلائق كلهم انتهى.

درويش وايي: چي دا تفسير وروسته يعني د يا ويلنا سره سمون نه لري، لان يا ويلنا شعار في ذالک اليوم للمشركين دون المؤمنين، د ينظرون معنى يا داده يبصرون كما في الدنيا او يا دا چي ينتظرون ما يفعل بهم.

وَقَالُوْا يٰوَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّيْنِ ﴿٢٠﴾

او دوی وايي يعني المشركين.

سوال: دا خبره خو تر اوسه پوري نه ده متحقق سوې، نو صيغه د ماضي ځرنګه راوړل سوه؟

ځواب: مستقبل چي يقيني الوقوع وي لکه ماضي داسي دی.

سوال: د ويل معنی هلاک ده، نو د ويل د نداء وجه او معنی څه ده؟

ځواب: د عربو د عادت سره سم چي دوی چي څه وخت د سخت مشکل سره مخامخ سوه د غسي نداء کوي، يا ويلنا يا داسي يا حسرتنا، نو معنی يې داده چي دوی وايي چي ای هلاکه زموږ چېري يې احضر فهذا اوانک، او حسين کاشفي رح داسي ترجمه کړې ده: (ای وای برما).

فائده: ويل مصدر دی لا فعل له من لفظه او جمله د قالوا عطف ده علی ينظرون.

(هٰذا يوم الدين) دا ورځ د جزاء ده پر اعمالو زموږ.

هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِيْ كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُوْنَ ﴿٢١﴾

دا ورځ ده د جلا کولو د محسن او مسيئ والمؤمن والکافر ده.

فائده: کلام د مشرکانو پر هذا يوم الدين ختم سو، وقوله هذا يوم الفصل له کلام څخه د ملکو دی، توبيخًا و تقريعًا، وقيل هذا ايضًا من قول بعضهم لبعض.

درويش وايي: وليس بذاک فافهم، نو بيا په هم دغه وخت کي خدای جل جلاله و ملکو ته وايي:

اُحْشُرُوا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا وَاَزْوَاجَهُمْ

جمع کړئ هغه کسان چي په دنيا کي يې ظلم يعني الشرک کاوه فان الشرک ظلم عظيم، ولي چي ظلم وضع د شي ده بې ځايه، مشرکانو هم عبادت چي حق د خدای عزوجل و لانه المعبود بالحق بې ځايه استعمال کړی ؤ يعني د بتانو عبادت يې کاوه.

پوه سه: چي حشر بعث بعد الموت ته هم وايي او جمع او سوق ته وايي اول معنی دلته مراد نه ده لان البعث قد تحقق حينئذ، بلکي معنی داده چي جمع کړي دوی موقف ته د حساب او جزاء.

(وازواجهم) او امثال ددوی او اتباع ددوی، بغوي رحمه الله وايي قال قتادة والکلبي رحمه الله يعني مثل من عمل عملهم فشاربی الخمر مع اهل الخمر واهل الربوا مع اهل الربوا وهکذا اهل المعاصي الاخر مع امثالهم في تلک المعاصي، او ضحاک رحمه الله وايي: قرنائهم من الشياطين يعني کل کافر مع شيطانه په يوه ځنځير کي، او حسن رحمه الله وايي چي ازواج معهوده مراد دي من المشرکات کذا روی البيهقي من طريق النعمان بن بشير قال سمعت عمر بن الخطاب رضي الله عنه وزاد فيه واصحاب الزنٰی مع اصحاب الزنٰی.

درويش وايي: چي روح البيان د مذکور حديث پر خلاف ويلي دي، چي مراد د الظالمين څخه مشرکان دي، الا ان يقال ان المراد في الحديث المذکور والله اعلم کي هم د فشاربوا الخمر آه مشرکان دي چي په مذکوره افعالو کي به سره شريکان وه.

وَمَا كَانُوْا يَعْبُدُوْنَ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ

او هغه شيان چي دوی به يې عبادت کاوه بېله خدايه يعني في الدنيا، يعني الاوثان والطواغيت، وقال مقاتل رحمه الله چي مراد له ما يعبدون څخه ابليس دی قرينه دا ويلې ده ان لاتعبدوا الشيطان، مظهري رحمه الله وايي چي دا آيت مخصوص دی په هغه آيت سره ان الذين سبقت لهم منا الحسنی اولئک عنها مبعدون.

درويش وايي: چي تخصيص او اخراج د الذين سبقت آه ته څه ضرورت سته، ولي چي مظهري په خپل تفسير کي د الذين ظلموا په اشرکوا سره کړی دی، او روح البيان هم ويلي دي په تفسير کي د ازواجهم واشباههم من اهل الشرک والکفر والنفاق وعبدة الاصنام الخ.

فَاهْدُوْهُمْ اِلٰى صِرَاطِ الْجَحِيْمِ ﴿٢٣﴾

قال ابن عباس رضي الله عنه دلوهم الی طريق النار، او ابن کيسان وايي قدموهم الی النار.

وَقِفُوْهُمْ اِنَّهُمْ مَّسْـُٔوْلُوْنَ ﴿٢٤﴾

(وقفوهم) مفسرين وايي لما سيقوا الی النار حبسوا عند جسر الصراط وذالک هو المراد من وقفوهم (انهم مسؤلون) تعليل لما سبق، قال ابن عباس رضي الله عنه يعني مسؤلون عن جميع افعالهم واقوالهم، وروی عنه ايضًا عن لآ اله الا الله.

درويش وايي: چي كه چېرې مراد له ظالمانو څخه مطلق ظالمان سي يعني كه مؤمن وي او كه كافر، نو هغه حديث شريف چي مسلم يې له ابى برزة الاسلمي رح څخه روايت كړى دى قال قال رسول الله ﷺ لايزول قدمًا عبد عن الصراط حتى يسئل عن اربع (۱) عن عمره فيما افناه (چي عمر دي څه په كارو كي پاى ته ورساوه) (۲) وعن جسده فيما ابلاه (۳) وعن علمه ما عمل فيه (۴) وعن اين اكتسبه وفيما نفقه، او هغه حديث چي ابن المبارك يې له ابى درداء رض څخه روايت كړى دى چي دى وايي ان اخوف ما اخاف اذا وقعت الحساب ان يقال قد علمت، ته عالم وي څه عمل دي كړى دى يعني په علم سره، او هغه حديث چي ابن ابى حاتم له ابقع بن عبدالله الكلاعي څخه روايت كړى دى چي جهنم لره اووه قناطير دي او صراط عليها، نو بند كړل سي خلګ پر اول قنطره فيقولون (اى الملائكة لخزنة جهنم) قفوهم انهم مسؤلون فيحاسبون عن الصلوة (يعني سوال د لمانځه ځني كېږي چي كاوه دي كه يا) فهلک فيها من هلک وينحو من نجاه (يعني چي نه يې كاوه هغه هلاک سي يعني دوږخ ته ولوېږي او نجات پيدا كړي هغه چي كاوه يې يعني د شرائطو او اركانو سره) بيا دويمي قنطرې ته ورسېږي سوال د امانت ځني كېږي: كيف ادوها وكيف خانوها فيهلک من هلک وينجو من نجٰى، واذا بلغوا القنطرة الثالثة سئلوا عن الرحم (اى صلة الرحم) كيف وصلوها وكيف قطعوها فيهلک من هلک وينجو من نجٰى.

درويش وايي: ونحو ذالک من الاحاديث واقوال العلماء كثيرة، دا ټوله والله اعلم پر عموم د ظالمانو بناء دى.

مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُوْنَ ﴿۲۵﴾

څه سبب دى چي تاسي يو د بل مرسته (كومک) نه كوئ، والخطاب بعض وايي وكفارو او د دوى خدايانو ته دى او يا يوازي و دوى ته دى لكه تاسي په دنيا كي به يو د بل مرسته كول، لكه ابو جهل چي په ورځ د بدر وويل نحن جميع منتصر مونږ په اتفاق يو خامخا به غالب كېږو پر جماعت د مسلمانانو، په دې آيت باعثه كول دي ددوى پر مرسته باندي يو د بل سره، والغرض من السوال التهكم والتعجيز دى.

پوښتنه: چي دا سوال تر دې وخته پوري ولي وځنډېدی يعني تر وخته د دخول و دوږخ ته؟

ځواب: په دې وخت کي سخت ضرورت و کومک ته سته، انفطاع د اميد دی د خلاصون له عذاب څخه، په يو روايت کي راغلي دي چي عمل نامې د کافرانو چي دوی ته ورکړل سي، دوی چي خپلي عمل نامې ووايي نو ملکي ورته ووايي چي جزاء د دغسي عمل والا څه ده؟ دوی ورته وايي النار، نو ملکي ورته ووايي ادخلوا النار بحکمکم په حديث شريف کي راغلي دي چي عالم يعني معلم الناس الدين او عابد چي ښه عبادتونه د تهجد لمونځونه الی غير ذالک يې کړي وي پر پل صراط سره يو ځای ملکي و عابد ته ووايي چي څه جنت ته خپل د عبادت مېوې خوره عالم معلم ته ووايي قف ههنا فاشفع لمن شئت فانک لاتشفع لاحد الا شفعت يعني ستا شفاعت قبلېږي، فقام مقام الانبياء يعني شفاعت اصالةً د انبياء عليهم السلام کار و تبعًا ده ته وسپارل سي.

بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُوْنَ ﴿٢٦﴾ وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَّتَسَآءَلُوْنَ ﴿٢٧﴾

بلکې دوی په دې ورځ کي عاجزون وي قاله ابن عباس رضي الله عنه وقال الحسن منقادون (واقبل آه) او مخ راواړوي بعض د کافرانو يعني اتباع او رئيسان يو پر بل منت کوي او ملامتيا پر وايي او ورسره دعوه يې وي.

قَالُوْٓا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَاْتُوْنَنَا عَنِ الْيَمِيْنِ ﴿٢٨﴾

(قالوا) ماضي په معنی مستقبل ده لان هذا القول في القيامة وعبر بالماضي لتيقن وقوع هذا القول في القيامة.

درويش وايي: ومثل هذا كثير في القرآن المجيد، دا قول دی د اتباع دی و رئيسانو ته چي دوی به اتباع باعثه کول پر شرک او کفر.

ترجمه: تاسي په تحقق واست چي راتلاست موږ ته د يمين له خوا څخه.

پوه سه: چي بعض مفسرين وايي عن اقوی الوجوه او عن الدين او عن الخير كذا قال الضحاک ومجاهد، نو دا لفظ مستعار دی له يمين څخه د انسان چي اقوی د جانبينو د انسان دی واشرفهما وانفعهما ولذالک سمي يمينًا، او بعض وايي چي يمين په مراد قسم دی يعني تاسي رئيسانو به موږ ته قسم اخستی چي

دغه دين چي موږ تاسي ورته رابولو يعني الشرک هو الدين الحق، او بعض مفسرين وايي چي يمين په معنى د قوت دى يعني موږ په زور او طاقت پر شرک مجبوره کولو، يعني په ضرب او کوب سره دعوت د شرک را کاوه.

پوه سه: چي دا جمله او وروسته جمله بيان د تسائل په معنى د تخاصم ده.

قَالُوْا بَلْ لَّمْ تَكُوْنُوْا مُؤْمِنِيْنَ ﴿۲۹﴾

(قالوا) اى يقول (على قياس مامر) وه به وايي رئيسان يا شيطانان (كه تخاصم د شيطانانو سره وي) يعني موږ تاسي نه ياست ګمراهان کړي بلکې تاسي په اختيار د کفر ليار غوره کړې وه.

وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِّنْ سُلْطٰنٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طٰغِيْنَ ﴿۳۰﴾

نه ؤ موږ لره پر تاسي قهر او غلبه چي په زوره مو شرک ته نه را جلبولاى تاسي (تقرير لماقبله) بلکې تاسي واست په خپل اختيار چي طغيان او شرک مو کاوه. زموږ څه ګناه ده.

فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَآ اِنَّا لَذَآئِقُوْنَ ﴿۳۱﴾ فَاَغْوَيْنٰكُمْ اِنَّا كُنَّا غٰوِيْنَ ﴿۳۲﴾

نو واجب سو پر موږ او تاسي قول د خداى ج يعني لاملئن جهنم من الجنة والناس اجمعين، موږ او تاسي به برداشتوو عذاب د خداى جل جلاله (وليس من ذوق الفم) يعني تاسي مو ګمراهان کړاست د هدايت د لاري څخه ودعوناکم الى ماکنا عليه من الکفر والشرک (عطف على قوله فحق علينا) يعني موږ په خپله ګمراهان ؤ د حق له لاري څخه، مقصد دادى چي زموږ او ستاسي ضلال او وقوع په عذاب کي د هغه زموږ او ستاسي په قسمت ازلي کي نوشته وه غاية ما فعلنابکم (چي موږ د تاسي سره وکړه) انا دعوناکم الى الغي لانا کنا على الغي، نو زموږ دا خوښه وه چي تاسي لکه موږ داسي سي، ولي چي زموږ په دنيا کي دا ګمان چي پر حق دين يو، نو د قوميت او دوستى له لاري مو تاسي و هغه دين ته چي په واقع کي ضلال و دعوت کړاست، او تاسي هم په لبيک زموږ دعوت بدرګه کړى، نو تاسي پر موږ د ملامتيا حق نه لري فافهم هداک الله.

فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾

(فانهم) کلمه د فاء لپاره د سببيت ده يعني لما كان كلهم من الرؤساء والاتباع والكفرة على الغى والضلال، نو دوى ټول په هغه ورځ يعني په عذاب کې سره شريک دي، ولې چې په سبب کې د عذاب سره شريکان دي.

إِنَّا كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٤﴾

انا مبتداء ده وروسته جمله يې خبر ده او كذالک منصوب دى محلاً مفعول مطلق دى اى فعلاً مثل ما نفعل بهولاء (نفعل بالمجرمين) والمراد بالمجرم المجرم الكامل وهو المشرک.

إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾

الجملة تعليل لماقبله ولې چې دوى وه په دنيا کې چې دوى ته به وويل لا اله الا الله دوى به له توحيد څخه د معبود بالحق کبر کونکى وه.

وَيَقُولُونَ أَئِنَّا لَتَارِكُو آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾

او دوى به ويل (عطف على يستكبرون) آيا موږ به پرېږدو خپل خدايان چې اصنام دي، والاستفهام للانكار يعني داسې نه کوو په قول د شاعر چې لېونى دى، مراد يې څنې رسول الله ﷺ ؤ.

تنبيه: دوى د غايت عناد سره د رسول الله ﷺ په دې قول کې خپل يعني شاعر، مجنون جمع بين الضب والنون وکړه، قال الله تعالى ردًا على هؤلاء الضالين.

بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٧﴾

(کلمه د بل لپاره د اضراب ده له قول څخه د دوى، ضمير د جاء راجع دى و عليه الصلوة والسلام ته) بلکې ده راتګ کړى دى په حق سره چې توحيد د معبود دى، او ده تصديق کړى دى د نورو رسولانو چې تر ده دمخه تېر سوي وه يعني د هغو دعوه هم توحيد وه يعني توحيد يو نوى کار او خبره نه ده چې رسول الله ﷺ يکبنې يوازې دى بلکې ټوله رسولان دده مسماه په دعوىٰ کې د توحيد شريکان دي فکلمة كل الرسل واحدة يعني لآ اله الا الله.

اِنَّكُمْ لَذَآىِٕقُوا الْعَذَابِ الْاَلِيْمِ ﴿۳۸﴾

په تحقيق تاسي ايها المشركون (التفات دی له غيبت څخه و خطاب ته) تاسي به وړی يعني په قيامت کي عذاب چي درد ورکونکی دی، فعيل په معنی د مفعل دی او يا مبالغه ده مثل ليل لئيل، وداهية دهيًا، دا عذاب په سبب د اشراک او د تکذيب د رسولانو دی.

وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿۳۹﴾

تاسي ته جزاء نه درکول کيږي مګر جزا د هغه عمل چي په دنيا کي تاسي کاوه يعني الشرک.

درويش وايي: چي له علي کرم الله وجهه څخه چا پوښتنه وکړه د مؤمن (ای الکامل) د علامې په اړه، ده ورته وويل: څلور شيان دي (۱) ان يطهر قلبه من الکبر والعداوة (ای لاهل الاسلام) (۲) ان يطهر لسانه من الکذب والغيبة (درويش وايي چي بهتان يعني ناحقه عيب پر چا ويل داخل دی په کذب کي) (۳) و ان يطهر قلبه (يعني ايضًا) من الرياء والسمعة (۴) وان يطهر جوفه من الحرام والشبهة (يعني شبهه چي د حرام پکښې وي وان لم يکن حرامًا قطعيًا) وفي الحديث: دع مايريبک الی ما لايريبک، واعظم الکبر ان يتکبر عن قول لا اله الا الله.

اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِيْنَ ﴿۴۰﴾

مګر نه بندګان د خدای جل جلاله چي مخلصون وي.

پوه سه: چي مخلص بفتح اللام پر صيغه د اسم مفعول چي خدای جل جلاله دي خالص ګرځولی دی د عبادت خپل يعني اختاره لجناب حضرته، او مخلص بالکسر يعني پر صيغه د اسم فاعل من اخلص عبادته لله تعالی ولم يشرک بعبادته احدًا.

پوه سه: چي دا استثناء منقطع ده من ضمير ذائقوا العذاب څخه له دې سببه چي استثناء منقطع ده نو الاّ په معنی د لکن دی، په کشف الاسرار کي وايي تم الکلام ههنا عند قوله تعالی الا ماکنتم تعملون، وهذا ما ذهب اليه روح البيان وکشف الاسرار، او په روح المعاني کي وايي استثناء منقطع عن ضمير ذائقوا وما بينهما اعتراض يعني معترضة جمله.

دروېش وايي: چي ما ذکره المظهري من احتمال الاستثناء المتصل فتکلف.

أُولَٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ ﴿٤١﴾

پوښ سه: چې دا جمله مستأنفه ده ګویا سایل به پوښتنه کول مالهؤلاء المخلصين من الاجر والثواب.

درويش وايي: چې دې ته استيناف بياني وايي.

ترجمة الآية: دغو مخلصينو لره رزق دی معلوم، يعني خواصي يې معلومي دي من كتاب الله وسنة رسوله من الدوام وتمخص اللذة وغير ذالک وفسره بقوله.

فَوَٰكِهُ ۖ وَهُم مُّكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾

(فواكه) جمع د فاكهة ده، عطف بيان يا بدل دی د رزق.

فائده: فاكهة په اصطلاح د عربو هغه مېوې وغيره ته وايي چې مقصود ځني تلذذ وي نه غذاء او قوت، لکه په اوسنی زمانې کي نارنج، مالټه، شليل، شفتالو وغيرها، او رزق دواړو ته وايي يعني که غذاء ځني مقصد وي او که صرف تلذذ.

پوښتنه: په جنت كي هر قسم مېوې سته لکه انګور، انار، منه او خورما چې كامل غذاء پکښې سته، نو ټولي مېوې د جنت څرنګه فواكهه وبلل سولې؟

ځواب: چونکه بدنونه د جنتيانو محفوظ دي له فناء څخه نو غذاء ته ضرورت نه لري، نو ټوله ارزاق د دوی فواکه دي.

(وهم مكرمون) دوی ته عزت ورکړه کېږي، يعني يصل تلک الفواكه اليهم من غير تعب وسوال بخلاف ارزاق الديا، دا جمله عطف ده پر دمخه جمله يعني لهم رزق معلوم.

فِى جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴿٤٤﴾

(في جنات النعيم) جار او مجرور متعلق دی په مکرمون پوري يا بل خبر دی د اولئک، والمعنى جنات ليس فيها الا النعيم (على سرور) جمع د سرير ده وهو ما يجلس عليه للسرور، دا لفظ يا حال دی ای جالسين على السرور او يا خبر لاؤلئک (متقابلين) مخامخ يعني جنتيان چي يو د بل ملاقات ته ورسي يو د بل قفا يعني شا نه ويني بلکې سرور يې سره ګرځي، دا جمله حال ده من الضمير المستكن في الجار والمجرور ای على سرر.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَاْسٍ مِّنْ مَّعِيْنٍۭ ﴿۴۵﴾

طواف کړه کېږي يعني غلمان د جنت د شراب لوښی په لاس کي پر دوی طواف کوي.

پوه سه: چي کأس هغه صراحي ته وايي چي شراب پکښې وي، او خودي شرابو ته هم کأس وايي کما في قول الشاعر: ... وکأسًا شربت على لذة

له اخفش رح څخه روايت دی چي دی وايي كل كأس في القرآن فهي الخمر، وروى ذالک عن ابن عباس رض واخرج ابن ابى شيبة وابن جرير عن الضحاک قال كل كأس في القرآن فهي الخمر لكن روح المعاني وايي چي اطلاق د کأس پر خمر مجاز دی يعني اصل معنی يې هغه صراحي يا ګلاس ده چي شراب پکښي وي.

(مِن معين) يعني چي د جنت په ويالو کي بهېږي چي په سترګو ليدل کېږي نو د معين معنى جارية في الانهار.

بَيْضَآءَ لَذَّةٍ لِّلشّٰرِبِيْنَ ﴿۴۶﴾

پوه سه: چي بيضاء او لذة دواړه صفت دي د كأس (يعني په معنی د شرابو كمامر) الحسن رح وايي چي خمر د جنت اشد دی بياضًا ترشيدو بخلاف خمر الدنيا لانها كثيف اللون په سبب د دې چي په خيرون لاسو انګور مثلاً چغتانېږي او په خيرنو منګيو کي جوړېږي غالبًا، او داغه رنګه شراب د دنيا فانها كريهة عند الشرب.

پوښتنه: لذة خو مصدر دی، نو حمل يې پر کأس څرنګه صحيح دی؟

ځواب: حمل يې يا مبالغةً دی نحو زيد عدل يا لذة مؤنث د الذ په معنی د لذيذ دی، و وزنه فعل لان الذال مشدد لکه طب بمعنی الطيب.

لَا فِيْهَا غَوْلٌ وَّلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُوْنَ ﴿۴۷﴾

نسته په خمر (شراب) کي د جنت فساد، نه دوی يعني جنتيان د خمرو په سبب بېهوشه او بې فهمه کېږي لکه په شرابو د دنيا.

پوه سه: چي خمر مؤنث سماعي دی، اصل معنی د غول فساد دی يعني نسته په خمر کي د جنت هيڅ فساد لکه په خمر کي د دنيا چي مفاسد شتی پکښې دي (۱) عقل د سړي مغلوبه سي چټې چټې خبري کوي (۲) نهايت د سر درد لري تر يو وخت پوري (۳) د نس درد لري (۴) استفراق يعني قی وهي (۵) بولي بې اختياره ګاهي په پرتاګه کي ځني وسي.

فائده: سپين شراب لكه شيدې نه په دنيا كي چا ليدلي دي او نه به يې تر قيامته پوري ويني، او دا له جملې څخه د هغه شيانو دي چي په صفاتو كي د جنت راغلي دي فيها ما لا عين رئت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر يعني تفصيلاً وقد ورد في خمور الدنيا قوله تعالى (رجس من عمل الشيطان)

فائده: په تاريخ كي راغلي دي چي يو وخت يو شراب خور شراب چښل بولو ونيوى، نو ده غبرګه ورته نيولې وه پر مخ يې مښلې او دا يې وويل چي الحمدلله الذي جعل الماء طهورًا، د امير المؤمنين رض روايت دى كه شراب پر يوه مځكه توى سي او پر هغه ځاى مناره د آذان لپاره جوړه سي اذان پكښي مكروه دى (يعني تنزيهًا)

وَعِنْدَهُمْ قٰصِرٰتُ الطَّرْفِ عِيْنٌ ﴿۴۸﴾

په نېز د دوى يعني د جنتيانو للجماع دا جمله عطف ده پر ماقبل، يعني حورات چي قصر به وي سترګي د هغو پر خپل ازواجو چي بل چا ته اصلاً نظر نه كوي لحسنهم عندهن من جميع اهل الجنة في اعينهن بخلاف نساء الدنيا، ولي هغه تر خپل مېړه ښائسته ويني د سترګو په كونج و هغه ته ګوري (عين) خبر د مبتداء محذوف دى اى هن حسان الاعين يقال رجل اعين وامرئة عينًا.

پوه سه: چي ښوالى د سترګو دادى چي اوږدې وي او غټې بانو ګان يې وي او توريې په تك تور او سپين يې تك سپين وي.

كَاَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكْنُوْنٌ ﴿۴۹﴾

لكه دوى چي هګۍ د شتر مرغ وي، بيض كه څه هم جمع دى لكن صفت په مذكر راوړى اعتبار اللفظ بيض.

پوه سه: چي د شتر مرغ هګۍ تكه سپينه نه ده لكه د نورو مرغانو هګۍ، بلكې لږ ژړوالي ته مائل ده په ښځو كي تكه سپينه هم خوند نه كوي بلكې سپين والى لږ ژړوالى ګډ وي دا د ښځو ډېر زيبا رنګ دى (مكنون) په وزرو كي د شتر مرغ پټي وي ګرځ او غبار يې نه وي ور رسېدلى.

پوه سه: چي بيض جمع د بيض ده يعني هګۍ، حسن رح وايي چي حورات د جنت خداى ج مشابه كړې ده په هګۍ سره د شتر مرغ، ولي دى هغه خپل هګۍ په

خپلو بڼو كي ساتي، لايصل اليه غبار ولا هواء ويكون ابيض في صفرة وهذا احسن الوان النساء عند العرب بل عند جميع الرجال.

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٥٠﴾

نو مخ را واړوي بعض له اهل جنت پر نورو يو له بل څخه پوښتنه كوي، د ما مضٰى عليهم من حيوة الدنيا وهذه الجملة معطوفة على يطاف عليهم، يعني شراب چي نوش جان كړي، بيا مجلسونه سره شروع كړي د يوې او بلې خوا، يو شاعر وايي: وما لقيت من اللذات الا احاديث الكرام على المدام (مدام شراب ته وايي)

قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ ﴿٥١﴾

ووايي يو ويونكى ددوى يعني په جريان كي د خبرو ددوى تر منځ، زه چي يم ما يو انډيوال درلود ى چي د بعث بعد الموت څخه منكر ؤ، مجاهد رح وايي چي دده سره ملګرى شيطان مراد دى، او بعض مفسرين وايي چي د انسان له جنس څخه وي، او مقاتل رح وايي سره ورونه وه او جمهور مفسرين دوه كسه شريكان وه يو كافر ؤ چي نوم يې مطروس ؤ او هغه بل مؤمن ؤ چي نوم يې يهودا ؤ چي په سورة كهف خداى ج په دوى سره مثال ويلى دى.

يَقُولُ أَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ ﴿٥٢﴾

هغه به ما تل ويل د توبيخ او سرزنش په لهجه، آيا ته يې له تصديق كونكو څخه چي بعث بعد الموت سته.

أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَدِينُونَ ﴿٥٣﴾

آيا هغه وخت چي موږ مړه سو او خاوري او هډوكي وګرځي ابا موږ ته به جزاء راكول كيږي، يعني وروسته تر بعث.

قَالَ هَلْ أَنتُم مُّطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾

(قال) اى ذالک القائل وه انډيوالانو ته چي تاسي نه ګورئ و دوږخ ته چي خپل قرين درپه ګوته كړم يعني دروه وښيم، او بعض وايي چي قائل د انتم آه، خداى پاک او يا بعض ملائكه دي چي قائل مذكور او ملګرو ته دده چي ستاسي

خونبه ده چي تا مطلع پر اهل النار وګرځوو چي تاسي هغه قرين ووينئ، (فاطلع) نو دا مؤمن وګوري يعني تريو سوري و دوږخ ته.

پوښتنه: جنتونه خو په اسمانو کي دي او دوږخونه د مځکي په کښته حصه کي دي، نو تر کوم ځايه به دوی هغه قرين ووينئ؟

ځواب: په جنتو کي سوري سته چي تر هغو سوريو جنتيان دوږخيان ليدلای سي په قدرت د خدای جلاله.

فَاطَّلَعَ فَرَاٰهُ فِیْ سَوَآءِ الْجَحِیْمِ ﴿۵۵﴾

نو دی ووينئ هغه خپل انډيوال چي منکر د ثواب او عذاب ؤ لانکاره البعث بعد الموت، په منځ کي د اور.

سوال: مابين ته ولي سواء وايي؟

ځواب: لاستواء الجوانب اليه يعني اطراف و مابين ته سوی الجوانب دی، بيا دې سړي خلګو ته چي دده سره ملګري وه وويل چي ما وليدل ډيري د سر کوپړی چي د اور له سببه ايشېدلې يعني ماغزه به يې په سر کي ايشېدل.

قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ كِدْتَّ لَتُرْدِیْنِ ﴿۵۶﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّیْ لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِیْنَ ﴿۵۷﴾

هغه جنتي و خپل قرين دوږخي ته ووايي (کلمه د ان مخفف د مثقل اسم يې ضمير شان محذوف دی) والمعنی شان دادی چي ته قريب وې چي زه هلاک کړې وای باغوائک (ان البعث بعد الموت درواغ دي) که نه وای هدايت، عصمت او توفيق د خدای ج للايمان زه به وای د حاضر کړل سوو د تا سره په اور کي.

اَفَمَا نَحْنُ بِمَیِّتِیْنَ ﴿۵۸﴾ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُوْلٰی وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِیْنَ ﴿۵۹﴾

جنتي و دوږخي ته ووايي: آيا موږ نه يو مړه سوي.

درویش وایي: چي مظهري رح قوله تعالی افما نحن بميتين الخ پر دې حمل کړی دی چي دا هم کلام د جنتي دی د دوږخي قرين سره، او په بيان کي د معنی يې د ډېرو کړاوونو سره مخامخ سوی دی چي که څوک مصداق زما د خبري غواړي تفسير مظهري دي مطالعه کړي، لکن الحق ما قال العلامة البغدادي رح في روح المعاني حيث قال في تفسير قوله افما نحن بميتين الخ، رجوع الی محاورة

جلسائه (يعني في الجنة) بعد اتمام الكلام مع قرينة ببجهًا وابتهاجًا (لپاره د اظهار د خوشالۍ) بما اتاح الله له (چي مهرباني وكړه خداى ج دده سره) من الفضل العظيم (چي په دنيا كي يې د قرين دوږخي په خوله ونه كړه) والنعيم المقيم (او نعيم دائم يې راكړى چي جنت دى) او روح البيان هم ورته تفسير مختار كړى دى، حيث قال في تفسير الآية المذكورة رجوع الى محاورة جلسائه بعد اتمام الكلام مع قرينة سرورًا بفضل الله العظيم والنعيم المقيم فان تذكر الخلود في الجنة لذة عظيمة، والهمزة للتقرير وفيها معنى التعجب.

والمعنى: آيا موږ چي جنت ته داخل سو بيا به نه مرو، والفاء للغطف على مقدور يقتضيه نظم الكلام كما هو القانون في حروف العطف الواقعة بعد حروف الاستفهام كما مر مرارًا، والتقدير: انحن مخلدون في الجنة فما نحن بميتين اى من شاننا الموت الا الموت التي كانت في الدنيا تصديقًا لقوله تعالى لا يذوقون فيها الا لموتة الاولى، يعني لا يموت في الجنة ابدًا سوى الموتة التي في الدنيا ومعنى التقرير في الاستفهام انه كك انتهى كلام روح البيان فتامل.

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

په تحقيق دا (يعني الخلود في النعيم المقيم) كاميابي ده لويه كما لايخفى.

(لمثل هذا) د مثل ددې كاميابۍ (وتقديم الجار والمجرور على عامله اعني فليعمل آه لپاره د حصر دى يغني لحظوظ الدنيا المشوبة بالآلام والمصائب مع سرعة زوالها لان هذه المقدمة من المسلمات من جميع ذوى العقول ان الباقي خير من الفاني (فليعمل العاملون) عمل دي كوي په دنيا كي عمل كونكى، حسين كاشفي ميگويد:

گر بار كشى بارى بار نگارى بارى .... وركار كنى براى يارى بارى

در روى بخاك راهى خواهى ماليد .... برراه ره طرفه سوارى بارى

جلال الدين الرومي قدس سره وايي:

حفت الجنة بمكروهاتنا ..... حفت النيران من شهواتنا

ترجمه د هغه حديث صحيح ده قد حفت الجنة بالمكاره وحفت النار بالشهوات.

اَذٰلِكَ خَيْرٌ نُّزُلًا اَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّوْمِ ﴿۶۲﴾

آیا دغه نعمتونه چي د جنت والو لپاره بیان سوه ښه دي لپاره د مهمانۍ که درخته د زقوم چي نزل او مهماني د اهل النار ده.

پوه سه: چي زقوم درخته ده ډېره ترخه بد بویه خبیثه چي ډېره بد خونده هم ده چي اهل النار مجبوره کړه کېږي پر خوړلو د هغې دوی یې خوري علی اشد کراهیة.

محاوره: تزقم الطعام اذا تناوله علی کره، په پښتو د جنتیانو د خورک په باره کي: یو د بله سره وایي نوشي جان دي سه، یا وایي: دارو درمان دي سه، او د بد خورک مثال داسي وایي: زهر دي سه یا داسي: زقوم دي سه.

پوه سه: چي نزلاً منصوب علی التمییز دی، په صحیح حدیث کي چي روایت یې ترمذي کړی او حکم په صحت یې هم کړی دی او دغه رنګه نسائي و ابن ماجه و ابن ابی حاتم وابن حبان او الحاکم او بیهقي رحمهم الله عن ابن عباس رضي الله عنهما کړی دی ان رسول الله ﷺ قال که یو څاڅکی د زقوم (د دوږخیانو) په دریابو کي د دنیا ولوېږي لافسدت علی اهل الارض معاشهم فکیف من یکون طعامه نو به یې څه حال وي د دوږخیانو چي د خورک شی یې زقوم دی؟!.

اِنَّا جَعَلْنٰهَا فِتْنَةً لِّلظّٰلِمِیْنَ ﴿۶۳﴾

موږ ګرځولې ده درخته د زقوم فتنه او عذاب د کافرانو لپاره په آخرت کي، یا امتحان په دنیا کي (للظالمین) ای للکافرین.

درویش وایي: چي عذاب د زقوم په آخرت کي خو دمخه بیان سو عنقریب، واما الامتحان في الدنیا کافرانو به ویل چي درخته خو اور سوځي فکیف یکون شجرة في النار؟ او ابن الزبعري و رئیسانو ته د قریشو ویله ان محمداً یخوفنا بالزقوم، والزقوم بلسان بربر (چي د یو قوم نوم دی) الزبد والتمر (پیروي او خورما ته وایي، یا کوچي او خورما ته وایي) ابو جهل ورته وویل چي راځی زما کور چي زه دستي مصداق ددې دروښیم، کور ته چي ورغله ابو جهل دستي و مینځي ته وویل زقمیناهغې زبد او تمر ورته راوړل، فقال ابو جهل تزقموا خوري یاست زقوم، هذا ما یوعدکم محمد (ﷺ) فرد الله علیهم.

إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِىٓ أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ الشَّيَٰطِينِ ﴿٦٥﴾

زقوم يوه درخته ده په بيخ کې د دوږخ، الحسن رح وايي چې تنه خو يې په بيخ کې د اور ده، لکن ښاخونه يې تولو منازلو ته د کافرانو رسېدلي دي.

(طلعها) يعني ثمرها سمى طلعًا لخروجها من تلک الشجرة) لکه سرونه د شيطانانو، ابن عباس رض وايي چې مراد له شيطانانو څخه معروف او مشهور شيطانان دي.

سوال: شيطان چا ليدلی دی چې خدای پاک د مېوې د زقوم ښوونه مونږ ته په رؤس الشياطين سره وکړه؟

ځواب: هو! شيطان خو چا نه دی ليدلی، لکن قبح د صورت دده په زړو کې د خلګو قرار لري، حتی چې يو سړی بل بدرنګه سړي ته ووايي څه د شيطان مخ دي دی، يا څه د شيطان خوله دي ده الی غير ذالک، نو مبنٰی ددې آيت پر عرف ده فافهم، او بعض مفسرين وايي چې د عربو په صحراؤ کې يوه درخته سته چې ډېره بد بويه او مېوه يې ډېره ترخه ده، هغې درختي ته عرب رؤس الشياطين وايي چې په ډېرو لېري صحراؤ کې د تهامه ليدل کېږي، او د هغې درختي څخه چې زخمي يې کړې د شيدو په رنګ يو شی راوزي چې د انسان پر هر ځای چې ولوېږي هغه پړسېږي او درد هم کوي.

فَإِنَّهُمْ لَءَاكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِـُٔونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾

نو دوی خورک کوي له هغې درختي څخه يا له مېوې څخه د هغې درختي، نو دوی ډکوي له هغې څخه نسونه.

پوه سه: چې ملأ دونه خورک ته وايي چې بالا يې په نس کې نه ځايېږي، له دې محاورې څخه مأخوذ دی ملأ الاناء يعني لا يحتمل المزيد عليه.

ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾

وروسته په تحقيق سره دوی لره پر اکل د هغې درختي وروسته تر دې چې نسونه په ډک کړي او تنده پر غالبه سي او د استسقاء مرض ور پېښ سي (شوبًا) بالضم مخلوط شي ته وايي يعني ويني او نوونه سره ګډ سي (من حميم) له هغو

ګرمو اوبو څخه چي غايت حرارت ته يې ګرمي رسېدلې وي، دا د اوبو څښنګ له غايت تندي څخه ددوی وي، بعض مفسرين وايي چي شرابو ته غساق وايي، ای ما يقطر من جراع اهل النار وجلودهم، او بعض وايي چي دې اوبو ته صديد وايي، او غساق يوه چينه ده په اور کي چي په هغه کي د مارانو او لړمانو زهر جمع کېږي وشربهم ذالک لغلبة عطشهم من اکل الشجرة ای الزقوم، فاذا شربوا تقطعت امعائهم (چي وه يې څښي کلمې يې قطعه قطعه سي)

ثُمَّ اِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَاِ۟لَى الْجَحِيْمِ ﴿٦٨﴾

وروسته رجوع ددوی بيرته و دوږخ ته يعني و اور ته ده، بغوي رح وايي چي له دې عبارت قرآني څخه دا معلومه سوه چي حميم خارج له اور څخه دی، لکه خلک چي اوښان اوبو ته ورولي، وروسته يې خپل مبرک ته رد کړي، ويدل قوله تعالی يطوفون بينها (ای بين النار) وبين حميم آن (چي تودې اوبه دي)

اِنَّهُمْ اَلْفَوْا اٰبَآءَهُمْ ضَآلِّيْنَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلٰٓى اٰثٰرِهِمْ يُهْرَعُوْنَ ﴿٧٠﴾

دوی پيدا کړي وه خپل پلرونه ګمراهان يعني مشرکان، دا جمله تعليل ده د مذکوره سختو عذابو ددوی، نو دوی پر آثارو د پلرو چي په شرک کي چابک روان وه يعني تقليد د آباؤ يې په ضلال کي پيله فکره کاوه دوی به ويل چي څه دي کول چي پلار او نيکه دي کول.

وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ اَكْثَرُ الْاَوَّلِيْنَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا فِيْهِمْ مُّنْذِرِيْنَ ﴿٧٢﴾

او په تحقيق ګمراهان سوي وه يعني په تقليد د پلار او نيکه (لقد ضل، عطف دی پر انهم الفوا) دمخه ددوی يعني د مشرکين مکه، ډېر امتونه له اولو امتو څخه، (ولقد ارسلنا آه) (لام موطئه د قسم) موږ استولي په هغو امتو کي قبل تر مشرکين د مکې بېرونکی له عذاب څخه د خدای ج يعني انبياء عليهم السلام.

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِيْنَ ﴿٧٣﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِيْنَ ﴿٧٤﴾

وګوره ته (المخاطب اما سيد المخاطبين صلى الله عليه وسلم واما کل واحد ممن يتأتی منه مشاهدة اثارهم) څرنګه سو اخير ده چي بېرول کړه سوي وه يعني هولناک او فظع حال يې چي دوی په اندازه د منذرينو عمل نه وکړی او سر يې هم هغه ته راپورته نه

کړی، نو عاقبت د دوی اهلاک سو د خدای ج له خوا څخه، اهلاکًا فظیعًا، واستثنٰی عنهم المخلصین بقوله ﷻ (الا عباد الله المخلصین) که صیغه د اسم مفعول وي یعني په فتح د لام، فالمعنی اخلصهم الله من العذاب والاهلاک الفظیع بتوفیقهم للایمان والعمل بموجب الانذار.

پوه سه: چي په یو بل قرائت المخلصین په کسره د لام راغلی دی، فالمعنی الذین اخلصوا دینهم لله ﷻ بدون الاشراک.

فائده: استثناء پر دواړو قرائتو یا منقطع ده که له منذرین څخه مراد یوازي کفار سي، او که منذرین عام سي یعني کافران او مسلمانان دواړه پکښي داخل سي، ولي چي مؤمنان خو هم د بد اعمالو خلاف الشریعة بېرول کېدل، فالاستثناء متصل، فافهم وهذا غایة تحقیق هذا المقام والعلم عند الله العزیز العلام.

درویش وايي: چي هم دا اوس خدای پاک شروع کوي تفصیل د قصص بعد اجمالها فیما سبق، نو ګویا دا نوع د حسن حال د منذرینو بالکسر او د سوء عاقبة د منذرینو بالفتح.

وَلَقَدْ نَادٰىنَا نُوْحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيْبُوْنَ ﴿۷۵﴾

پوه سه: چي نداء دلته په معنی د دعاء ده بقرینة قوله فلنعم المجیبون، لام موطئه د قسم دی، والمعنی وبالله په تحقیق ماته خواست وکړی نوح ع، نوح ﷺ اول د رسولانو دی چي له ایمان څخه د قوم نا امید سو وروسته تر دې چي ده دعوت د ایمان و قوم ته ورکړی مدة مدیدة و دهورًا کثیرة فلم یزدهم دعوته الا فرارًا ونفورًا، نو خدای ج ده د خواست ښه قبلونه وکړه چي دی یې و خپل مرام ته ورساوه چي نصرت ئې پر اعداء د دین او انتقام یې ده له اعداء څخه واخستی بابلغ وجه کما سیئاتي.

(فلنعم المجیبون) ای فو الله ښه خواست قبلونکی یوازي نحن موږ یو.

فائده: ولقد آه عطف دی پر ولقد ارسلنا فیه آه من عطف الخاص علی العام، والمعنی ولقد ضل قبلهم (ای کفار مکة) قوم نوح ع فارسلنا فیهم نوحًا منذرًا فدعاهم الی الاسلام فلم یؤمنوا حتی چي دی نا امید سو له ایمان څخه د دوی و اوحی الله الیه انه لن نؤمن قومک الا من قد آمن، نو فنادانا آه.

وَنَجَّيْنٰهُ وَاَهْلَهٗ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيْمِ ﴿۷۶﴾

موږ ده ته نجات او خلاصون ورکړی او اهل ته دده (چي په هغو کي من آمن هم داخل دي) د لويه غمه څخه.

وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهٗ هُمُ الْبٰقِيْنَ ﴿۷۷﴾

او موږ وګرځول اولاد دده باقين يعني هغه کسان چي پر ده يې ايمان راوړی ؤ او په کښتۍ کي دده يې نجات پيدا کړی د هغو اولادونه نه سوه پاته صرف ذرية د نوح ۴ پاته سوه الی يومنا بل الی يوم القيامة، نو ځکه تاريخ پوهان نوح عليه السلام آدم ثاني بولي، تاريخ قديم وايي: داغه رنګه ترمذي له سمرة بن جندب رضي الله عنه او هغه له نبي کريم صلى الله عليه وسلم په تفسير کي ددې آيت (وجعلنا ذريته هم الباقين) قال اولاده حام، سام، و يافث آه، قال اهل التواريخ فسام ابو العرب وفارس و الروم واليهود والنصارى، وحام ابو السودان من المشرق الى المغرب والسند والهند والنوبة والزنج والحبشة والقبط والبربر وغيرهم، ويافث ابو الترک والخزر ويأجوج ومأجوج وما هنالک.

درويش وايي: چي مظهري رح ويلي دي: قلت وعندي (يعني زما په نېز که څه هم د مشهوره قصه د نوح څخه خلاف ده) چي نوح ۴ خو مبعوث ؤ و ټولو نړيوالو ته فان الارسال الى الناس کافة کان من خصائصه يعني رسول الله صلى الله عليه وسلم بل کان مبعوثًا الى قومه خاصةً فلم يؤمنوا فدعا عليهم فاهلکوا بالطوفان، دی وايي چي مراد په هغه آيت کي رب لاتذر على الارض من الکافرين ديارًا، ارضه المعهود يعني چي دده د قوم مځکه وه، انتهى.

فقير وايي: دا عنديه د مظهري رح د مشهور بلکې د متواتري قصې سره د نوح او د غرق بالطوفان او هغه تأويل د آيت چي يې وکړی تأويل بالرأى دی، او مظهري دا خبره هم غلطه بولي چي نوح ۴ آدم ثاني دی، او د هغه بيان چي مظهري دمخه تر قلت راوړی دی وهو قوله الظاهر من قصة نوح في القرآن انه غرق في الطوفان کل ما من کان في الارض الا من آمن بنوح ورکب السفينة وروسته حديث د سعيد بن المسيب رض کان ولد نوح ۴ ثلاثة سام و حام و يافث، فسام ابو العرب والروم والفارس، و حام ابو السودان ويافث ابو الترک والخزر وياجوج و ماجوج

ما في بلاد المشرق من الهند وغير ذالک انتهى، دا بيان د قلت سره مناقض دى، نو د فقير په عقيده قلت د مظهري مردودة عليه، والله اعلم بالصواب وعنده علم ما في الكتاب ... بيت:

په تقسيم د خداى ج راضي يم ..... چي نه قاضي يم او نه مفتي يم

درويش وايي: چي په دې مناسبت بيان د روح البيان د اوريدو وړ دى، دى په صفحه (۴۶۷) د سورة الصافات عربي عبارت يې دادى، وروى انه مات كل من كان معه اى نوح ع في السفينة (يعني هغه نور مؤمنان چي د نوح ع په كښتۍ كي سپاره وه ټوله مړه سوه او هيڅ اولاد د هيڅ چا د هغو څخه نه دى پاته سوى) غير ابنائهم وازواجهم وهم الذين بقوا متناسلين (ديو پاته نسل پر نسل الى يوم القيامة) قال قتاده رح انهم من ذرية نوح ع (يعني ټوله انسانان له ذرية څخه د نوح ع دي تر ورځي د قيامت پوري) وكان ثلثة اولاد (يعني في السفينة، ولي كنعان كه څه هم دده زوى ؤ لكن كافر ؤ پلار ورته وويل چي راسه پكښتۍ كي راسره سپور سه يعني بشرط الايمان هغه ورته وويل كما حكى الله عنه في موضع آخر من القرآن، كريمه: سأوى الى جبل يعصمونى من الماء، پلار يې ورته وويل، كريمه: لا عاصم اليوم من امر الله (يعني من عذابه بالغرق) فسام ابو العرب وفارس والروم واليهود والنصارى، وحام ابو السودان من المشرق الى المغرب، والسند والهند والنوبة والزنج والحبشة والقبط والبربر وغيرهم، ويافث ابو الترك والخزر وياجوج و ماجوج وما هنالک انتهى عبارته العربية، وروسته روح البيان د كشف الاسرار څخه داسي عبارت په فارسي ژبه نقل كړى دى: اصحاب التورايخ گفته اند: فرزندان يافث هفت بودند، نامهاى ايشان (۱) ترک (۲) خزر (۳) وصقلاب (۴) تاريس (۵) منسلک (۶) كماري (۷) صين، ومسكن ايشان ميان مشرق ومهب شمال وهرچه ازين مردم است از فرزندان اين هفت برادرانند، وهمچنين فرزندان حام بن نوح ع هفت بودند نامهاى ايشان (۱) سند (۲) هند (۳) زبنج (۴) قبط (۵) حبش (۶) نوب (۷) كنعان.

پوښتنه: تا دمخه وويل چي كنعان كافر ؤ د پلار سره په كښتۍ كي نه سو سپور او آيت قرآنيه دي دليل پر وو ايه، نو دلته څرنگه كنعان راوړل سو؟

ځواب: کنعان که څه هم په کښتئ کي نه سو سپور، د هغه زوی چي د نوح[۴] لمسی سي مسلمان ؤ په کښتئ کي د خپل نیکه سره سپور سو، نو ځکه اوومه قبیله د حام په اولاد کي په نامه د کنعان یاده سوه، اما فرزندان سام میگویند پنج بودند وقومی میگویند که هفت بودند (۱) ارم (۲) دارفخشد (۳) وعالم (۴) ویفر (۵) واسود (۶) تارخ (۷) تورخ، ارم پدر عاد و ثمود بود، دار فخشد پدر عرب بود، از ایشان فانع و قحطان بودند، فانع جد اعلی ابراهیم علیه السلام وقحطان ابو الیمن بود، وعالم پدر خراسان بود، واسود پدر فارس ویفر پدر روم بود، وتورخ ارمین صاحب ارمنیه، و تارخ پدر کرمان بود واین دیار همه بنام ایشان باز میخوانند، وبعد از وفات نوح علیه السلام خلیفه وی سام بود بر سر فرزندان نوح[۴] ده بود، وکار ساز ایشان بود ومسکن وی زمین عراق وایران شهر، انتهی عبارت کشف الاسرار که روح البیان نقل کرده بود.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿۷۸﴾ سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿۷۹﴾

او مو پرېښی دی پر نوح[۴] په راتلونکو امتو کي دا کلام بعینه یعني سلام الخ.

پوهنه: چي سلام مبتداء ده علی نوح یې خبر دی.

سوال: سلام خو نکره ده تخصیص هم نه لري، نو مبتداء څرنګه واقع سوه؟

ځواب: محقق جامي رح په شرح کي د کافية ابن الحاجب وايي چي تنکیر د مبتداء په دعاء کي روا دی لان المراد سلام من قبلی علیک، نو تخصیص یې په من قبلي سره وکړه سو.

پوښتنه: سلام علی نوح خو مفعول د ترکنا دی، نو مرفوع ولي دی؟

ځواب: دا کلام واقع دی پر حکایت د قوم د امم آتیه ؤ لکه یو سړی چي قرائت سورةٌ انزلناها په رفع سره د سورت علی الحکایة مع انه مفعول قرئت دی فافهم، وهذا ما قاله القراء وغیره من الکوفیین، وقال آخرون چي دلته قول ورسره مقدر دی ای ترکنا في الآخرین قولهم سلام علی نوح في العالمین، والمراد علی کل تقدیر اي ابقینا له دعاء الناس وتسلیمهم علیه امة بعد امة الی اخیر الدهر ونسب هذا الی ابن عباس رض ومجاهد وقتادة والسدي، او بعض مفسرین وايي تقدیره ترکنا علیه الثناء والذکر في العالمین.

إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾

يعني نجزي كل محسن جزاء كذالک الجزاء اتيناه نوحًا، يعني نوح ته موږ جزاء كامله وركړه، اول: اجابة الدعاء كمامر، دوهم: ابقا ذريته الى يوم القيامة، دريم: والذكر الجميل، څلورم: تسليم العالمين ابدًا داغسي جزاء موږ وركوو كاملانو ته په احسان كي لا جزاء ادنى منه، كريمه: هل جزاء الاحسان الا الاحسان احسان د نوح ؑ مجاهده دده وه د اعداء سره د خداى ﷻ بالدعوة الى دينه والصبر الطويل على اذاهم ونحو ماذكر.

إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾

تعليل لكون نوح محسنًا يعني عبوديته وكمال ايمانه، وفيه اشارة واظهار لجلالة قدر الايمان واصالة امره وترغيب في تحصيله والثبات عليه كه څه هم د ډېرو كړاوونو سره مخامخ سي لكه نوح ؑ.

سوال: نبوت خو اشرف دى تر ايمان لان كل نبي مؤمن كامل وليس كل مؤمن نبيًا؟

ځواب: په دې آيت كي اظهار د شرف د ايمان او مؤمنينو دى لا لشرف نوح من قبيل قول الشاعر في مدح النبي ﷺ:

ما ان مدحت محمدًا بمقالتى ..... ولكن مدحت مقالتى بمحمد

پوهسه: چي په دې آيت كي زېرى دى و محسنين ته د امت د عليه الصلوة والسلام.

ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ ﴿٨٢﴾

وروسته غرق كړه موږ په طوفان سره هغه نور له قوم څخه د نوح ؑ چي مؤمنين او محسنين نه وه، دا جمله عطف ده پر انجينا.

پوښتنه: چي اغراق د كافرانو او انجاء د مؤمنانو خو په يوه زمانه كي ؤ، او ثم په حروفو كي د عطف لپاره د تراخي في الزمان دى كما تقرر في النحو؟

ځواب: ثم لپاره د تفاوت د اغراق او انجأ دى يعني التراخي الرتبي مجازًا وهو كثير في كلام العرب.

وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ ﴿٨٣﴾

په تحقيق له ډلي څخه د نوح ؑ يعني شايعه في الايمان ودعوة الناس اليه او ب

اصول کي د دين بلکې په فروع کي د دين کلها او اکثرها.

پوه سه: چي په مابين کي د نوح؏ او ابراهيم؏ (۲۶۴۰) کاله وه، او په منځ کي ددوی دوو هود؏ او صالح؏ نبيان تېر سوي وه.

فائده: د ابراهيم عليه السلام د قصې ذکر د نوح عليه السلام تر قصې وروسته په دې مناسبت دی چي ابراهيم عليه السلام لکه آدم ثالث دی نسبت و انبياء او مرسلينو ته چي تر ابراهيم؏ وروسته وه، ولي چي ټوله دغه وروستني رسولان او انبياء له اولاد څخه د ابراهيم عليه السلام وه، خو يو لوط عليه السلام دده له اولاد څخه نه ؤ، لکن لوط؏ لکه د ابراهيم؏ ولد ؤ، ولي چي د ورور زوی يې ؤ، او بله وجه د اتصال د ابراهيم عليه السلام د قصې د نوح عليه السلام په قصې پوري داهم ده چي نوح؏ ته خدای جل جلاله له غرق څخه په طوفان نجات ورکړی، او ابراهيم؏ ته خدای جل جلاله نجات ورکړی له حرق (سوځېدلو) څخه في نار نمرود، او بل مناسبت د اتصال يې دا هم دی چي دواړو تصلب في الدين ود دعوت الناس اليه درلودی، او دواړو پر ازار د کافرانو په اکمله وجه صبر درلودی، حتی انتهی سلسلة نبوتها وذريتها الی سيد المرسلين شفيع المذنبين حامل لواء الحمد يوم الدين محمد المصطفیٰ والمجتبیٰ صلی الله عليه وسلم وعلی آله واصحابه اجمعين.

اِذْ جَآءَ رَبَّهٗ بِقَلْبٍ سَلِيْمٍ ﴿۸۴﴾

(اذ جاء ربه) يعني توجه الی ربه والمشهور ان اذ منصوب محلاً باذ المقدر، او داسي هم روا ده چي منصوب دي وي په فعل مقدر سره چي د (من شيعته) څخه مفهوم سو کانه قيل متی شايعه فقيل شايعه اذ جاء ربه آه (بقلب سليم) په داسي زړه سره چي سالم ؤ له ټولو آفاتو دينيه ؤ څخه لکه فساد العقائد والسيئات السيئة والصفات القبيحة کالحسد وغيره، وايضًا ابراهيم؏ کان سليم من لاشتغال بغير الله کما يدل عليه قصة ذبيح ابنه بامر الله جل جلاله، يعني ذبح ته يې پېش کړی که څه هم ذبح نه سو فافهم.

اِذْ قَالَ لِاَبِيْهِ وَقَوْمِهٖ مَاذَا تَعْبُدُوْنَ ﴿۸۵﴾

چي وويل ابراهيم؏ (اذ بدل دی د دمخه اذ څخه، يا ظرف دی د جاء يا د سليم) و خپل پلار ته او قوم ته دده چي څه شی تاسي عبادت کوئ يعني الاصنام.

سوال: ابراهیم علیه السلام ته خو دا معلومه وه چې دوی د بتانو عبادت کاوه، نو استفهام ته څه حاجت ؤ؟

ځواب: دا استفهام لپاره د طلب د علم نه دی بلکې لپاره د توبیخ او سرزنش دی او د انکار دی.

فائده: د ابراهیم ؑ پلا آذر بن باعر بن ناخور بن فالغ بن سالح بن ارفخشد بن سام بن نوح کما ذکره روح البیان، لکن مظهري په یو ځای کې د خپل تفسیر وایي چې آذر د ابراهیم ؑ اکا ؤ، وقد مر دلیله والرد علیه فتذکر.

أَئِفْكًا آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾

پوه سه: چې دا استفهام لپاره د توبیخ بعد توبیخ دی، او آلهة مفعول له دی د تریدون ای لاجل الافک (یعني دروغ)

فائده: افگا چې مفعول له ؤ مقدم یې کړی پر فعل لپاره د اثبات دد دې چې مبني د امر ددوی چې عبادت د بتانو دی پر دروغو او باطل ده.

ترجمه: آیا اشد او سخت دروغو سره (د افکاً معنی سخت دروغ ده) د خدایانو چې بتان دي ماسوی له خدای جل جلاله څخه تاسي اراده لرئ.

فَمَا ظَنُّكُم بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾

ستاسي څه خیال دی یعني هغه ذات چې رب د ټولو عالمیانو دی او په هم دې سبب مستحق د عبادت خو دی دی، او تاسي د هغه عبادت پرېښو او بتان مو ورسره شریکان کړه یعني تاسي د هغه رب العالمین له عذاب څخه په امن کي یاست، والمعنی انکار مایوجب الظن فضلاً عن موجب القطع چې څوک دي له عبادت څخه منع کړي او یا شریک دي ورده ته روا کړي او له عذاب څخه د هغه دي په امن کي وي یعني ستاسي خو یقین دی چې زموږ خدایان بتان د خدای شریکان او مستحق د عبادت دي او عذاب موږ لره نسته، ولي زموږ خدایان زموږ له عذاب څخه د یوم القیامة خلاصونکي دي.

پښتانه یو متل وایي: زه دي پر ایمان شک لرم ته مریدان نسې

یعني ابراهیم ؑ ورته وویل چې ظن د دغو امورو هم منتفي دی تاسي یې دعوی د یقین کوئ کمامر آنفًا.

درويش وايي: چي پلار د ابراهيم؈ او قوم يوه ورځ درلوده په كال كي چي ددوى د اختر ورځ وه، دوى يوه لويه بت خانه درلوده چي په هغه كي لوى او كوچني خدايان ولاړ وه او دوى په دغه ورځ به بتان ښه صافه كړه او ورجي ؤ غوښي او نور خوراكي مواد به يې ددوى و مخ ته كښېښول تبرگا بالاصنام دوى به ځني ولاړه په صحراء كي به يې خوشالي كوله سات بې تېراوه چي ځانونه به يې ډېر ستړي كړه، نو به راغله هغه متبرك خواړه ددوى په خيال كي بې وخوړل كورو ته به سره ولاړه، دا ؤ ددوى رسم او رواج، په كشف الاسرار كي وايي: تا ايشان بحجت او دليل الزام دهد وآشكارا نمايد كه ايشان (يعنى بتان) معبودى را نشايند به همان روز عيد پدر ابراهيم وياران وى گفتند اى ابراهيم بيا تا بصحرا رويم و درعيد ما شركت نمايند وشان وشوكت معبودان ما را (يعني چي په بت خانه كي دى) بچشم خود ببيند تاكه تو باز نه گوئيد لآ اله الا الله.

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ ﴿٨٩﴾

نو ابراهيم نظر وكړى په ستورو كي (يعني په علم د ستورو كي او د دوى په احوالو كي من الاتصالات.

فائده: فقير د نظرة في النجوم ترجمه په دې وكړه اى في علم النجوم، له دې سببه كه كاته و نفس ستورو ته مراد واى بايد داسي ويل سوي واى فنظر نظرة الى النجوم په عوض كي د في النجوم، دا خبره ابراهيم؈ له دې سببه وكړه چي قوم دده منجمين وه يعني د ستورو په احوالو سره من الاتصال بينها والافتراق بينها وطلوع الكواكب من الجهة الشرقية والغارب في جهة الغرب او نورو ورته احوالو سره به يې دليل پر حوادثو زمانيه او يوميه وايه، نو ابراهيم؈ ددوى سره ددوى معتاده معامله اختيار كړه، والا فلم يكن ابراهيم منجمًا تاچي دوى پر ده انكار ونه كړي په تخلف كي د وتلو بلكې عذر د تخلف ددوى له اختر څخه يې داسي وويل (اني سقيم) زه ناجوړى يم.

پوښتنه: ابراهيم؈ خو ناجوړى نه ؤ، نو دا خبره به دروا غ نه وي؟

ځواب: ابن عطاء؈ وايي چي مراد د ابراهيم ناجوړي د بدن نه وه كما هو المتبادر بلكې ناجوړي د روح يې وه په سبب د مخالفت د قوم او د عبادت د بتانو

وهو صدق بلا ريبة په اصطلاح داسي خبري ته تعريض وايي اى ميل الكلام الى جانب آخر، او بل جواب دادى چي عز الدين بن عبد السلام وايي چي خبري واسطه دي و مقاصدو ته نو هر مقصود چي محمود وي يعني ښه كار وي او توصل وه هغه مقصود ته په صدق او كذب دواړو كېداسي، نو كذب پكښي حرام دى، مثلاً: يو سړى وږى وي كه بل چاته ووايي چي زه وږى يم لږ ډوډۍ ماته راكړه! هغه يې وركړي، دا صدق دى، او كه دى ووايي چي ما ماښام لا ډوډۍ نه ده خوړلې، او دروغ وي، نو دا كذب حرام دى، او كه هغه مقصد ته رسېدل په دروغو كېداى سواى او په صدق رسيدګي نه سواى ورته كېداى فالكذب فيه مباح ان كان تحصيل ذالک المقصود مباحًا والكذب واجب اذا كان المقصود واجبًا، وكلام ابراهيم عليه السلام من القسم الآخير انتهى.

پوښتنه: پر اول جواب دا سوال وارديږي چي په حديث كي د بخاري او مسلم راغلي دي، عن ابى هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يكذب ابراهيم الا ثلاث كذبات (دوه يې لپاره د رضا د خداى ج وه) (١) قوله اني سقيم (٢) بل فعله كبيرهم كما سيئاتي بيانها (٣) قوله لسارة هذه اختي، وقد مر الحديث مع بيانه في تفسير سورة الانبياء، نو حاصل د سوال دادى چي عليه الصلوة والسلام پر درو سره ؤ اطلاق د كذب كړى دى؟

ځواب: د عليه الصلوة والسلام مراد، الكذب من حيث الظاهر المتبادر دى، او الضحاک رح تأويل د قول د ابراهيم ؑ دا كړى دى اى ساء سقم وهو ايضًا تعريض والا فهذ التأويل غير مناسب، او بعض علماء يې تأويل داسي كوي چي د چا په غاړي كي چي د مرګ وړغندى وي هغه تاجوړى دى.

ښتانه وايي: مرګ را پسې دى خوشالي له كومه ده، له هم دې قسمه څخه دى چي يو سړى جوړ تيار وي نابېره مړسي، خلګ د تعجب په لهجه وايي مات وهو الصحيح، يو صحرائي وويل اصحيح من الموت في عنقه.

پوه سه: چي مظهري رح وايي دا آيت يعني فنظر آه دلالت پر دې كوي چي نظر په علم النجوم كي او تعليم او تعلم يې روا ؤ په شريعت كي د ابراهيم ؑ لكن صار منسوخًا في شريعتنا حيث قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من اقتبس شعبة من علم النجوم

اقتبس شبعة من السحر زاد ما زاد، رواه احمد و ابو داؤد و ابن ماجه من حديث ابن عباس رضی. ورواه رزين وزاد المنجم كاهن والكاهن ساحر والساحر كافر، والمعنى ان ثلثتهم في الكفر بمنزلة واحدة انتهى قول المظهري رح.

درويش وايي: چي ابراهيم ع خو منجم نه ؤ كمامر حتى يدل عليه هذه الآية على جواز علم النجوم وتعليمه في شريعة ابراهيم، بلكې ابراهيم ع دا خبره له دې سببه وكړه چي قوم دده منجمين وه هغه خو كافران وه، د هغو كړه وړه ته خو اعتبار نسته فافهم، او په حديث كي د زيد بن خالد الجهني رض راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام موږ ته د سهار لمونځ راكړی په حديبيه كي وروسته تر دې چي د شپې باران سوی ؤ، فلما انصرف اقبل على الناس، خلګو ته يې مخ راواړاوه، وقال هل تدرون ما ذا قال ربكم؟ قالوا الله ورسوله اعلم! قال عليه الصلوة والسلام قال يعني ربكم اصبح من عبادي مؤمن وكافر بي، نو كه چا وويل چي پر موږ باران وسو په فضل د خدای ورحمته فذالك مؤمن وكافر بالكواكب، واما من قال مطرنا بنوع كذا (يعني فلاني ستوري) فذالك كافر بي ومؤمن بالكواكب، دا حديث مظهري رح هم رانقل كړی دی، او متفق عليه يې هم بللی دی، او بل حديث د ابی هريره رضي الله عنه چي مسلم ته يې حواله كړې ده عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ما انزل الله من السماء من بركة الا اصبح فريق من الناس بها كافرين ينزل (ای الله) فيقولون بكوكب كذا وكذا.

درويش وايي: چي زما مطلب دا دی چي مظهري رح كوشش دده كړی دی چي په اسلام كي هم و علم نجوم ته يوه نری لاره پيدا كړي وهيهات د بعض احاديثو تأويل يې كړی دی.

درويش وايي: چي علامه بغدادي محمود آلوسي رح د روح المعاني (۲۰) صفحه د دغه مبحث په څېړلو ښائسته كړې ده، مظهري رح دا قول د امام ابو حامد محمد الغزالي قدس سره د خپلي نری لاري وعلم النجوم ته راوړی دی چي امام غزالي رح وايي په خپل كتاب المنقذ من الضلال چي علم الطب والنجوم انزلها الله تعالى على بعض الانبياء عليهم السلام ثم بقى العلمان بأيدی الكفرة آه.

درويش وايي: چي دا خبره د امام غزالي رح و علم نجوم ته لاره نه پرانيزي، ولي كفارو علم الطب ته رواج وركړی الى يومنا هذا، يا په يوناني طبابت سره يا د ډاكټرۍ

په مسلک سره چي هغه اغلب الاوقات علم ظني فائده کوي او علم نجوم کفار و هم خوشي کړی، مظهري رح دا خبره هم کړې ده چي منجمانو فرعون ته خبر ورکړی چي په بني اسرائيلو کي يو مولود پيدا کېږي چي زوال د سلطنت د فرعون به ګرځي، آه.

درويش وايي: چي هغو د نجوم له لاري فرعون ته خبر نه دی ورکړی، بلکې د کهانت له لاري کما هو المصرح في کتب التفاسير، کهانت خو په استراق السمع سره د شيطانانو خبره د ملکو په اسمانو کي ده، ولي چي د شيطانانو لار و اووه اسمانو ته ايله وه چي عيسیٰ عليه السلام نبي سو ددوی لاري له درو اسمانو څخه بندي سوې، او چي خاتم الانبياء محمد ﷺ نبي سو له ګردو اسمانو څخه يې لاري بندي سوې، صرف استراق السمع ور پاته سوه.

پوښتنه: ته ولي و علم النجوم ته يوه نری لاره نه پرېږدې؟

ځواب: که نری لاره پاته سي، نو بيا دغه نری لار پراخه ګرځي، بيا به خلک د ټولو حوادثو او واقعاتو نسبت و ستورو ته کوي، له دې سببه حضرت النبوة ﷺ منع وکړه له دې لاري څخه کمامر.

په خپله مظهري رح وايي په توجيه کي د منع د رسول الله ﷺ لکن لما کان الاشتغال به ای علم النجوم موجبًا للمفسدة وهي اسناد الحوادث الی الکواکب وکان الاشتغال به ای بعلم النجوم اضاعة للاوقات لکونها غير نافعة في الدين نهی النبي ﷺ عن الاشتغال به انتهی.

پوښتنه: چي نو څه ضرورت دی چي دې علم ته لار پرېښول کېږي، او دا لوی مفسده چي مظهري رح ذکر کړه ور سره ده، مظهري رح په اخير کي وايي والظاهر ان الاشتغال بعلم النجوم کان جائزًا في دين عيسیٰ عليه السلام والا لم يشتغل به علماء النصاری انتهی؟

ځواب: که دا خبره صحيح هم سي په اسلام کي، حجة نسي کېدای لانه يحتمل النسخ کما يدل عليه الآحاديث المروية المذکورة عن رسول الله ﷺ.

فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِيْنَ ﴿٩٠﴾

نو دوی ځني راهي سول د خپل اختر د مراسمو پر خوا، (مدبرين) حال دی له ضمير څخه د تولوا.

درويش وايي: چي روح البيان او روح المعاني د مدبرين ترجمه په هاربين سره کړې ده، د هر ب سبب يې دا بيان کړى دى چي ابراهيم عليه السلام چي دوى ته وويل "اني سقيم" دوى وبېرېدل چي نبايده داسي ناجوړي د ابراهيم موږ ته سريان او تجاوز ونه کړي لکه طاعون، لکه ابن عباس رضي الله عنهما چي د سقيم ترجمه يې په مطعون سره کړې ده.

فَرَاغَ إِلَىٰٓ ءَالِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾

نو ابراهيم ع پټ داخل سو پر خدايانو د قوم (بغوي وايي چي (راغ) هغه ځاى استعمالېږي چي فاعل د راغ مخفيًا وي په ورتګ کي) ابراهيم عليه السلام بتانو ته وويل يعني استهزاءً، ولي خورک نه کوئ له هغه طعام څخه چي ستاسي په حضور کي پروت دى، کمامر من ان قوم ابراهيم ع يأتون بالاطعمة الشهية ويضعونها بين ايدى الآلهته للتبرک ثم يترکون الالهة والاطعمة ويذهبون الى اللعب في الصحراء.

مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ﴿٩٢﴾ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًۢا بِٱلْيَمِينِ ﴿٩٣﴾

څه سبب دى خبري نه کوئ (يا يو د بل سره يا زما د سوال جواب ولي نه راکوئ) نو يې حمله وکړه پر دوى په پټه (ضربًا) منصوب دى په فعل محذوف سره اى فضرب ضربًا يعني مفعول مطلق دى د راغ لان في راغ معنى ضرب.

(باليمين) په راسته لاس سره لانه اقوى من اليسار غالبًا، او بعض مفسرين وايي چي له يمين څخه مراد قسم دى چي ابراهيم ع د مخه دا قسم کړى ؤ، تا الله لاکيدن اصنامکم بعد ان تولوا مدبرين، په قصه کي راغلي دي چي ابراهيم ع د ځان سره يو تبر يا سندان راخستى ؤ، ټوله کوچني کوچني بتان يې په ټوک ټوک کړه، يو هغه تر ټولو لوى بت يې پرېښو، او تبر يا سندان يې د هغه مخ ته کښېښو او ابراهيم ع له بت خانې څخه ووتى.

فَأَقْبَلُوٓا۟ إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾

(فاقبلوا اليه) په قصه کي راغلي دي چي قوم ابراهيم ع چي د خپل لهو او لعب څخه فارغ سوه بتخانې ته راغله بتان ټوله ريز مريز دي، نو مخ يې پر ابراهيم ع راواړوى او دوى پوښتنه له ابراهيم ع څخه وکړه بقولهم: من هذا بآلهتنا انه من الظالمين، او دوى په دې پوه سوه چي دا کار به ابراهيم ع کړى وي، ولي چي د بتانو دښمن او له عبادت څخه يې منکر ؤ.

درويش وايي: چي ابراهيمؑ خو وروسته تر ماتولو د بتانو ځان پټ کړی ؤ، نو څرنګه صحيح کيږي ترجمه د آيت په دې سره (نو مخ يې راواړوی)؟

ځواب: د دې سوال د دفع لپاره روح البيان وايي اى توجه المأمورون باحضاره يعني يو څو کسه دوی امر کړه چي ابراهيمؑ حاضر کړي، نو هغه مأمورين و ابراهيمؑ ته ورغله، دی چي يې حاضر کړی دوی ورته وويل من فعل هذا الخ؟ يعني تا دا کار کړی دی، په بل ځای کي د قرآن مبارک راغلي دي چي ابراهيمؑ ورته وويل بل فعله کبيرهم الآية.

(يزفون) يعني يسرعون په ډېر تلوار پسي ولاړه، دا جمله حال ده له فاعل څخه د فاقبلوا.

قَالَ اَتَعۡبُدُوۡنَ مَا تَنۡحِتُوۡنَ ﴿۹۵﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمۡ وَمَا تَعۡمَلُوۡنَ ﴿۹۶﴾

ابراهيمؑ ورته وويل (په استفهام توبيخي او انکاري، آيا تاسي عبادت کوئ د داسي شيانو چي تاسي په خپله تراشلي دي يا له ډبرو څخه يا له لرګو څخه) او خدای تاسي پيدا کړي ياست او ستاسي اعمال.

درويش وايي: چي عمل په معنی د مصدر دی چي په فارسي يې کردن بولي، او په پښتو يې کول (يعني کار کول) بولي، د اهل السنة والجماعة په نيز عمل په معنی مذکور مخلوق د خدای ﷻ دی يعني بنده ته خدایؑ اقتدار ورکړی دی پر عمل مصدري وهو ظاهر، نو مظهري″ د دې غرض لپاره وايي والظاهر ان ما مصدرية او دا جمله حال ده له فاعل څخه د تعبدون، فالمعنى والحال ان الله خلقكم وخلق اعمالكم بالمعنى المذكور فمالكم تترکون عبادة الخالق المطلق وتؤثرون عبادة المحتاج اليكم چي هغه بتان دي چي ستا و نحت ته محتاج دي کما مر، وتعبدون ما تنحتون، او دا جمله لپاره د تاکيد د انکار او د توبيخ بعد توبيخ ده، والاحتجاج من جانب ابراهيم على قومه يعين لاينبغي تلك العبادة، او روح المعاني او روح البيان وايي چي ما موصوله دی عائد يې محذوف دی اى تعملونه (ضمير د عائد محذوف دی) له ما تعملون څخه مراد بتان دي کما هو الظاهر.

سوال: کلمه د ما موصوله ګرځول خو عين مذهب د معتزله ؤ دی، کما قال الزمخشري المعتزلي في الکشاف، ولي چي مذهب د دوی دا دی چي عمل په

مصدري مخلوق د بنده دی او عمل په معنی د معمول چي بتان دي مخلوق د خدای ؒ دي، نو مظهري ؒ له دې سببه ما مصدريه ګرځولی دی تاچي د عمل په معنی مصدري خالق يې خدای ؒ سي، كما هو مذهب اهل السنة والجماعة او ما موصوله يې مذهب د معتزلهؤ ګرځولی دی، رلكن درويش وايي چي روح المعاني او روح البيان له دې سواله غافله نه دي حيث قال صاحب روح المعاني وروح البيان چي كه ما موصوله سي او مراد ځني بتان سي چي مواد د هغوله جواهرو څخه دي او صورت يې په نحت ددوی حاصل سو يعني المشركين وكون المواد المذكورة مخلوقة لله ﷻ ظاهر، ويقول المعتزلة ايضًا ذالک وكون الصور والاشكال ککک ای مخلوقة لله ايضًا ظاهر مع كونها بفعلهم ای النحت باعتبار ان الاقدار على الفعل (وهو العمل بالمعنى المصدري) وخلق مايتوقف عليه ذالک الاقدار من الدواعي والاسباب (لکه كولنګ او تېشه وغيرهما منه تعالى ای مخلوقة له تعالى وكون الاصنام معمولة باعتبار الاقدار الذي هو المصدري يعني قدرت دادن اشكال انتهى عبارة روح المعاني) وقال الشيخ ابراهيم الكوراني ؒ في المتعة للمسئالة المهمة (چي تصنيف د علامه كوراني ؒ دی) صريح الكلام (ای الآية) دال على ان الله تعالى خالق للاصنام واجزائها (چي مواد د بتانو دي او اشكال د بتانو دي) ومعلوم ان الاشكال انما حصلت بتشكيل المشركين فيكون التشكيل ای شكل داون (الذی هو المعنى المصدري) عين خلق الله انتهى كلام الكوراني ؒ بقدر الضرورة في هذه المسئلة.

درويش وايي: چي داؤ تطبيق د آيت قرآني د مذهب سره د اهل السنة والجماعة، والله اعلم.

قَالُوا ابْنُوا لَهٗ بُنْيَانًا فَاَلْقُوْهُ فِي الْجَحِيْمِ ﴿٩٧﴾

وويل (يعني مشركانو د قوم ابراهيم چي له دليل څخه عاجزه سوه) جوړ كړئ تاسي د ابراهيم لپاره يعني دده د عذاب لپاره يوه ابادي، نو ابراهيم واچوئ په اور كي چي سخت بلېږي كذا في القاموس.

درويش وايي: چي دا قانون دی چي تر اوسه پاته دی چي سرسخت دښمن چي له دليل څخه عاجزه سي، نو جنګ ته اماده سي.

فائده: لام په الجحيم کي بدل دی له مضاف اليه څخه ای جحيم ذالک البنيان چي اور پکښې بل وي، مقاتل وايي چي قوم د ابراهيم په امر د نمرود په ډبرو يې دېوال جوړ کړی چي جګوالی يې دېرش (۳۰) ګزه، او پسور يې شل (۲۰) ګزه ؤ، د لرګيو يې ډک کړی او اور يې ورواچاوه، له ابراهيم عليه السلام څخه يې قميص وکښی لاسونه او پښې يې وروتړلې.

درويش وايي: چي دا قصه ډېره اوږده ده چي تفصيل يې په تفسير کي د سورة الانبياء تېر سوی دی، لکن ما لايدرک کله لايترک کله، روايان د قصې وايي چي دا واقعه د بابل په مځکه کي د نمرود الجبار په امر واقع سوې ده، لکن نمروديانو چي د بټو خرې ته اول اور وروا چاوه چي وروسته به ابراهيم و غورځوو، نو د اور لمبې چي پورته سوې نژدې څوک نسوای ورتلای، نو ابراهيم به يې څرنګه ورغورځولای، که د بټو خرې ته دوی اور نه وای اچولی اول به يې د ابراهيم لاسونه او پښې تړلي وای پر بټو به يې ايښی وای يا به يې اور وراچولی وای، خير دوی حيران وه چي اوس به څه په کوو، نو په دې وخت کي شيطان د سړي په صورت کي ورته راغلی له نژدې غره څخه او دوی ته يې وويل چي د منجنيق په ذريعه يې وروغورځوئ چنانچه دوی هم هغسي وکړه، اور ته نارسيده جبرائيل و ابراهيم ته راغلی او ورته وه يې ويل هل لک من حاجة؟ ابراهيم ورته وويل: اما اليک فلا، تاته خو حاجت نه لرم، جبرئيل ورته وويل چي خدای ته سوال وکړه چي له اوره نجات درکړي، ابراهيم ورته وويل حسبي من سؤالي علمه بحالي، کافي دی ما لره له سوال څخه علم د خدای زما په حال سره وعند ذالک قال الله تعالى: وقلنا يا نار کوني بردًا وسلامًا على ابراهيم، راويان د قصې وايي چي اور صرف د ابراهيم د لاسو او پښو تناؤ (مرانده) وسو وبس په امر د خدای ﷻ جبرئيل دستي په منځ کي د اور ځای خالي کړی او ابراهيم ته يې د جنت قميص راوړی په ده يې واغوستی.

درويش وايي: چي دا هغه قميص دی چي يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم عليهم السلام ته په مرور د زمانې ورسيدی او يعقوب هغه جنتي قميص د خپل زوی يوسف په غاړه کت کړی تعويذ يې ګرځولی ؤ، او هغه وخت چي ورونو دده قميص وکښی چي پلار ته يې په وينو رنګ وروړی چي يوسف لېوانو وخوړی جبرئيل ورته

راغلی هغه تعويذ يې ورخلاص کړی او هغه قميص يې په يوسف واغوستی، راويان دقصې وايي چې نمرود الجبار چې دا حال وليدی، نو ابراهيم ته يې وويل ان ربک لعظيم ستا د خدای خو لوی شان او قدرت لري زه به ډېر غوايي او پسونه ذبح کړم لپاره د تقرب ستا و خدای ته او داغسي يې هم وکړه چې په زرو حيوانات يې ذبح کړه لکن فائده يې ونه کړه، ولي دی پر خپل اعتقاد يعني د خدايي دادۀ او خپل پر سوء عمل باقي ؤ.

فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾

د دوی نمروديانو و ابراهيم ته د شر اراده وه (يعني په اور يې وسوځي تاچې خپل عجز له عوامو څخه پټ وساتي) موږ وګرځول دوی کښته يعني ذليل چې د دوی کيد زائل سو او سره د هغه د ابراهيم علو شان او صدق د دعوی د نبوت يې اظهر من الشمس دوی ته ښکاره سو، حيث جعل النار عليه بردًا وسلامًا کمامر بيانه.

وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾

او وويل ابراهيم (چې له اوره راووتی سالم، او دا معجزه دده نمرود او نمروديانو هم وليدل بيا يې هم ايمان رانه وړی) زه هجرت کوم له دار الکفر څخه، او ځم هغه ځای ته چې زه خدای امر کړی يم چې هورې د خدای عبادت په بېغمی سره وکړم، ژر دی چې خدای به ماته هدايت د هغه ځای وکړي چې زما صلاح د دين پکښې وي، وهو الشام.

مسئله: دا آيت دليل دی ددې چې سړی دي هجرت کوي له ديار الکفر څخه چې دين او اسلام خپل په خطره کي بولي وداسي ملکي ته چې وظائف د خپل دين او طاعت د خدای بېله چون و چرا کولای سي هجرت وکړي، اول چې هجرت يې کړی دی ابراهيم عليه السلام ؤ، راوي وايي چې ابراهيم له بابل څخه ووتی د شام پر خوا سره د کور والا چې ساره يې نوم ؤ وکانت من اجمل نساء عصرها، نو په روايت د احمد په مسند کي او د بخاري او مسلم په روايت عن ابی هريرة رضي الله عنه چې هغه د نبي کريم صلى الله عليه وسلم څخه روايت کړی دی: بينا هو (يعني ابراهيم) وسارة اذا اتی (چې تېرېدل) علی جبار من الجبابرة، چې نوم يې په شرح کي د بخاري سنان بن علوان،

او بعض وايي چې نوم يې عمرو بن امرء القيس ؤ، يو چا له عسكرو څخه د جبار مذكور راپور وروړی چې هورې يو سړی دی چې د هغه سره يوه ښځه ده من احسن النساء، نو هغه جبار ابراهيم ؑ وروغوښتی چې دا ستا سره ښځه ستا څه ده، ابراهيم ؑ ورته وويل چې زما خور ده.

پوښتنه: ولې ابراهيم ؑ ورته ويل چې زما خور ده؟

ځواب: ابراهيم ؑ په مذهب د جبار خبرؤ چې ښځه چې مېړه كوي اول به بادشاه يعني جبار ته ورځي، كه د هغه خوښه سوه هغه به يې مانينه كړي او كه يې نه وه خوښه د مېړه سره به د نكاح اجازه وركړي، او چې مېړه يې نه كولای كاريې نه په درلودی، نو جبار ورته وويل چې ورسه ښځه راواستوه چې زه له هغې څخه پوښتنه وكړم، ابراهيم ؑ چې راغلی ساره ؓ ته يې وويل يا سارة ليس على وجه الارض مؤمن غيري وغيرک.

درويش وايي: چې له دې قول څخه دا معلومه سوه چې جبار ته چې ده وويل چې دا ښځه زما خور ده اخوة في الدين دی، دده دا مراد ؤ، دې ته په فارسي كي (صدق دروغ نما) وايي كمامر هذا التأويل في حديث لم يكذب ابراهيم الا ثلاثة كذبات.

ابراهيم ؑ ساره ؓ ته وويل حې دې جبار چې ماته وويل چې دا ښځه دې څه؟ ما ورته وويل چې دا مې خور ده چې نه زما تكذيب ونه كړې يعني داسي ورته ووايي چې هغه سړی زما مېړه دی، نو يې د عسكر سره راهي كړه و دربار ته د جبار (او ابراهيم ؑ پر لمانځه ودرېدی) جبار چې د ساره حسن او جمال وليدی لاس يې وروغځاوه (يعني بېله پوښتنې چې غېږې ته يې راكش كړي) فأخذ و في رواية فغط (يعني خپه كړل سو لكه تر ستوني چې يې څوک ونسي پښې يې غورځولې) نو يې ساره ته وويل: ادعى الله لي ولا اضرک (ته زما لپاره خواست وكړه چې زه جوړ سم تا ته ضرر نه رسوم، يعني زنا نه درسره كوم) ساره چې خدای ﷻ ته خواست وكړی جبار جوړ سو، بيا يې له طاقته ووتل لاس يې وروغځاوه، فأخذ و في رواية فغط مثل الاول او اشد، بيا يې ساره ؓ ته وويل چې ته دعاء راته وكړه چې زه جوړ سم ضرر نه دررسوم فدعت الله فاطلق، ثم ثالثا فاخذ اشد من الاولين، بيا يې ساره ؓ ته وويل يعني مثل الاولين، اخير جبار بعض ساتندويه عسكر راوغوښتل، فقال الجبار: انكم لم تأتيني بانسان انما اتيتني بشيطان يعني جن دی، نو د جبار يوه مينځه وه چې

هاجره يې نوم وُ جبار و ساره ته وروبخښل، نو ساره سره د مېنځې هاجره راغله، ابراهيم عليه السلام پر لمانځه ولاړ وُ په عين حال کې يې اشاره ورته وکړه، چې د اشارې مطلب دا وُ په عربي مهيم چې معامله د جبار او ستا تر منځ پر څه تمامه سوه، ساره رضي الله عنها ورته وويل: رد الله کيد الفاجر و اخدمني هاجر (خداى پاک رد کړى مکر د فاجر يعني الجبار او ماته يې د خدمت لپاره هاجرؓ را وبخښل)

درويش وايي: چې وروسته يې تفصيل واره قصه ورته وکړه.

فائده: هاجره د اسماعيل عليه السلام مورده، وروسته ساره چونکه عيال نه درلودى يعني عقيمه وه ددې په خيال هاجرې يې ابراهيم عليه السلام ته وبخښل و قالت لابراهيم ان هاجر امرئة مرغوبة ماتاته دربخښلې ده (په اميد ددې چې ګوندي خداى ابراهيم ته يو زوى ورکړي) نو ابراهيم چې جماع ورسره وکړه (يعني وروسته تر دې چې ابراهيم هاجره ازاده کړه او په نکاح يې کړه) څو زمانه وروسته خداى عزوجل و هاجرې ته زوى ورکړى. چې ابراهيم عليه السلام نوم اسماعيل پر کښېښو، دا هغه دعاء د ابراهيم خداى قبوله کړه:

رَبِّ هَبْ لِيْ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿۱۰۰﴾ فَبَشَّرْنٰهُ بِغُلٰمٍ حَلِيْمٍ ﴿۱۰۱﴾

اى هب ولدًا کائنًا من الصالحين (مقاتل وايي چې دى ارض مقدس ته د شام ورسېدى سوال د ولد يې وکړى) موږ زېرى وکړى ده ته يعني ابراهيم ته يعني ملکي مو وروا ستولې د زيري لپاره، له غلام څخه مراد زوى دى، د حليم معنى صاحب قاموس داسي کړې ده: ذا اناۃ (يعني صبر او حلم به لري) و عقل (يعني عقل کامل به لري) يعني اسماعيل عليه السلام وهو الصحيح.

درويش وايي: چې له من الصالحين څخه چې جمع مذکر ده دا معلومېږي چې د ابراهيم په نيت کې نر وُ يعني زوى وُ.

درويش وايي: چې په دې مسئله کې لوى اختلاف دى چې له غلام حليم څخه مراد څوک ذى يعني اسماعيل دى او که اسحاق دى، او ذبيح الله کوم يو له دوى څخه دى، مفسرين لکه روح المعاني، روح البيان، مظهري او نور وايي چې صحيح دا ده چې اسماعيل دى واليه ذهب ابن عمر رضي الله عنه وهو قول سعيد بن المسيب والشعبي والحسن البصري ومجاهد والربيع بن انس ومحمد بن کعب القرظي والکلبي وهو رواية عن عطاء بن ابى رباح ويوسف بن مالک رحمة الله عليهم عن ابن

عباسؓ واخرج الواقدي وابن عساكر عن طريق عامر بن سعيد عن ابيه انه كانت سارة تحت ابراهيم يعني دده زوجه وه او ډېره زمانه يې د ابراهيمؑ سره تېره کړې وه عيال يې نه ؤ، ساره چي دا بې اولادي د ابراهيمؑ وليدل هاجره قبطيه يې ورته وبخښل كما مر عنقريب فولدت له اسماعيلؑ فغارت من ذالک سارة (يعني کست يې په وسو) او دا قصه موږ په سورة ابراهيم کي ذکر کړې ده، نو ابراهيمؑ په امر د خدایؒ هاجره او زوی يې چي رضيع ؤ شپلې ته د مکې يې راوړه هورې يې پرېښول كما في حديث البخاري وقد مر في سورة ابراهيمؑ، غرض دادی چي اول زوی د ابراهيمؑ اسماعيلؑ ؤ، حتى په تورات کي راغلي دي چي اسماعيلؑ چي زوکړدی ابراهيمؑ د شپږاتيا (۸۶) كالو ؤ، او اسحاقؑ چي زوکړدی ابراهيمؑ د سلو (۱۰۰) كالو ؤ، نو په منځ کي د اسماعيلؑ او اسحاقؑ څورلس (۱۴) كاله فاصله ؤ، او هم په تورات کي راغلي دي چي په ابراهيمؑ خدایؒ امتحان كاوه، نو يې وويل يا ابراهيم! ده ورته وويل لبيک، قال الله تعالى خذ ابنک وحيدک الذي تحبه هغه قرباني کړه الخ، دا معنى د وحيدک چي معنى يې داده چي ته بل زوی نه لرې لايصدق على اسحاق حين الامر بالذبح لان اسماعيل كان موجودًا، او داغه رنګه الذي تحبه اليق دی په اسماعيل سره دی لانه اول ولد له د اول زوی سره د سړي محبت زيات وي غالبًا تر وروسته اولاد.

فائده: درويش و تورات ته حواله ورکړه لانه كتاب لليهود ومع ذالک يهودان ددې دعوى کوي چي ذبيح اسحٰقؑ دی بغضًا للعرب چي اسماعيلؑ يې نيکه دی، بغويؒ وايي چي محمد بن كعب القرظيؒ وايي چي عمر بن عبد العزيز د يو سړي د علماؤ څخه د يهودو چي ايمان يې راوړی ؤ (وحسن اسلامه) پوښتنه وکړه چي اى ابنى ابراهيمؑ امر بذبحه؟ قال (يعني هغه سړي چي اسلام يې راوړی ؤ وويل) اسماعيلؑ، ثم قال يا امير المؤمنين ان اليهود يعلم ذالک (يعني چي ذبيح اسماعيل دی) ولكنهم يحسدونكم يا معشر العرب على انيكون اباكم يعني اسماعيلؑ كان من امر الله ابراهيمؑ فذبحه، او دوی وايي چي ذبيح اسحٰقؑ دی، فقولهم ذالک كذب بحت سببه الحسد مع العرب كما لايخفٰى.

درويش وايي: چي قائلان د ذبح د اسحٰقؑ هم بېخي ډېر دي ونسبه القرطبي

للاكثرين واختاره فقيه ابو جعفر ابن جرير الطبري ؒ وجزم به القاضي عياض في الشفاء والسهيلي في التعريف والاعلام او دوی دلائل هم ويلي دي او د هغو جواب روح المعاني ورکړی دی او په بعض احاديثو کي نسبت د ذبح د اسحاق ؑ و عليه الصلوة والسلام ته کړل سوی دی، هغه احاديث روح المعاني په سبب د ضعف اسنادو رد کړي دي.

فقير وايي: چي مسئله د ذبح د اسماعيل ؑ يا د اسحٰق ؑ روح المعاني په ډېر تفصيل او په سوال او جواب وبيان د مذاهب العلماء ښه څېړلې ده چي نقل د ټوله مبحث د روح المعاني څخه پر متعلمينو د تفسير ايوبي به ډېر بوج سي، فلهذا ترکناه، قال الاصمعي ؒ سئلت ابا عمر بن العلاء عن الذبيح اهو اسماعيل او اسحٰق؟ قال يا اصمع اين ذهب عقلك متى كان اسحٰق بمكة انما كان اسماعيل ؑ وهو الذي بني البيت الشريف مع ابيه، او مظهري ؒ دا دليل پر ذبح د اسماعيل ؑ راوړی دی چي هغه دوه ښکره د جنتي پسه چي اسماعيل ؑ يې له ذبح څخه د ابراهيم ؑ خلاص کړی هغه پر کعبه شريفه معلقين وه په تصرف کي د اولاد د اسماعيل تر هغو پوري چي کعبه شريفه د حجاج بن يوسف چي د يزيد پليد له خوا مأمور ؤ پر نيولو د عبد الله بن الزبير رضي الله عنه چي مکي والو د هغه سره بيعت د خلافت کړی ؤ، او عبد الله بن الزبير رضي الله عنه په حرم محترم کي پناه اخستې وه، نو حجاج بن يوسف د منجنيق په ويشتلو سره کعبه شريفه د ځمکي سره برابره کړه، او هغه دوه ښکرونه هم وسول، او عبد الله بن الزبير رضي الله عنه يې د زمزم پر غاړه ذبح کړی، او مور يې اسماء بنت ابی بکر رضي الله عنهما چي د ام المؤمنين عائشي رضي الله عنها خور وه ژوندۍ وه او دده په ذبح کي دا حاضره سوه چي تخمينًا د نيوي (۹۰) کالو په عمر کي وه، کله چي دي وليدل چي ددې د زوی عبد الله پر غاړه چاړه کش سوه او وينه د هغه وبهېدل دې ته هم حيض ورغلی او هم تر تيو يې شيدې وبهېدلې، نو دې داسي وويل چي زويه هغه ځای چي ته قبل الولادة پکښي خوندي وې او هغه دو تيو زما چي تا شيدې ځني رودلې دوی درپسي وژړل زه نو نه درپسي ژاړم، انا لله وانا اليه راجعون يې ووايه راهي سول، او مظهري ؒ د بغوي ؒ پر خلاف هيڅ وخت داسي رد نه ؤ کړی لکه په دې مسئله کي، عبارة البغوي ؒ ذهب الى ان الذبيح هو اسحاق من

الصحابة عمر و علي و ابن مسعود و عكرمة ﷺ و من التابعين و اتباعهم كعب الاحبار و سعيد بن جبير و قتادة و مسروق و عطاء و مقاتل و الزهري و السدي آه مظهري وايي فلعل من قال منهم هذا القول يعني چي ذبيح اسحاقؑ دی اعتمد على اخبار اليهود من التورات فيما بين الناس، قال المظهريؒ والدليل على كون اسماعيلؑ مذبوحًا انه هو المولود اولاً بعد هجرت ابراهيمؑ الى الشام اجماعًا وقد عطف الله قوله فبشرناه بغلام حليم، وقال اني ذاهب الى ربى سيهدين بالفاء الموضوع للتعقيب بلا فصل باجماع النحات، واما اسحقؑ فقد ولد بعد ذالك بتراخ والمأمور بذبحه هو المبشر به فلما بلغ معه السعي كما سيئاتي الخ.

درويش وايي: نه قاضي يم نه مفتي يم .... خوشه جمع ايوبي يم
د حاسد ژبه دي پرې سي چي بهتان پر فقير وايي

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر مقدر باندي تقديره فولد الغلامه فلما بلغ السعي معه يعني دا سن ته ورسېدی چي د ابراهيمؑ سره دي سعي په اعمال کي دده کومک ورسره وکړي، قيل كانه سنه (١٣) كاله وقيل (٧)

پوه سه: چي معه چي ظرف دی په قول د مظهريؒ متعلق دی په محذوف پوري لا بالسعي المذكور لانه مصدر او نحات وايي چي مصدر ضعيف العمل دی معمول تر ده نسي د مخه کېدای، لکن روح المعاني وايي چي معمول خو دلته ظرف دی وقد اشتهر ان الظرف يكفيه رائحة الفعل معرفًا كان او منكرًا د معرف مثال خو دا موجوده آيت دی او د نکره مثال قوله تعالى ولا تأخذكم بها رافة ولي چي جار او مجرور په دې آيت چي حکم د ظرف دی معمول د رافة متاخر دی چي مصدر هم دی والى هذا ذهب الرضي في شرح الكافية، نو د مظهريؒ قول ممنوع دی.

درويش وايي: چي مزيد تفصيل په روح المعاني کي دي مطالعه کړل سي او روح البيان هم داغه مختاره کړې ده چي معه متعلق او معمول د السعي او علت يې هم داغه ويلی دی لانه ظرف يكفيه رائحة الفعل انتهى.

قَالَ يٰبُنَيَّ اِنِّيْٓ اَرٰى فِي الْمَنَامِ اَنِّيْٓ اَذْبَحُكَ

وویل ابراهیم ؑ خپل زوی ته چي اسماعیل ؑ ؤ ای زویکه زه وینم په خوب کي چي زه تا ذبح کوم، مفسرین وایي چي یا دغه عبارت مذکوریږ په خوب لیدلی ؤ، یا خوب نور الفاظ وه چي دا یې تعبیر ؤ.

پوه سه: چي ما تفسیر په زویک سره وکړ، اشاره ودې ته ده چي بني د تصغیر لفظ دی په عربي کي تصغیر ګاهي د تحقیر لپاره وي او ګاهي د شفقت د اظهار لپاره راځي، دلته په دې آیت کي لپاره د اشفاق دی لکه پښتانه ګاهي و زوی ته وایي زویه او ګاهي ورته وایي زویکه چي پښتو تصغیر دی لپاره د اشفاق ای اظهار الشفقة.

پوښتنه: ابراهیم ؑ خو په شام کي او اسماعیل ؑ خو په مکه کي ؤ، نو ده څرنګه اسماعیل ؑ ته دا وینا وکړه او سره ددې چي د شام او د مکې تر منځ ډېر مسافت ؤ؟

ځواب: تاریخ صحیح دا وایي چي د ابراهیم ؑ چي به د هاجر او اسماعیل ؑ د لیدو شوق وسو پر خپل آس چي د براق په نامه یادېدی په سبب د تېز رفتاری سهار وختي به پر براق سپور سو غرمه به مکې ته راورسېدی قیلوله به یې په مکه کي وکړه، تر زوال وروسته به له مکې څخه روان سو ماښام ته به شام ته ورسېدی.

مصرع:.... باکریمان کارها دشوار نیست

درویش وایي: چي اوس هم په یوه ناحیه کي د مکې نوشته دي (طریق ابراهیم ؑ) نو چي اسماعیل ؑ ودې سن ته ورسېدی یعني فلما بلغ معه السعي کمامر او ابراهیم ؑ په ده کي عبادات د خدای ج او ترک د محرماتو ولیدی امید د سعادت یې ورته پیدا سو، امر في المنام ان یذبحه، قصه دا وه چي ابراهیم ؑ په شپه د ترویه یعني اته (۸) د ذوالحجه دا خوب ولیدی، سهار چي راویښ سو ګرده ورځ یې په دې کي فکر واهه یعني متردد ؤ چي دا خوب به د خدای جل جلاله د خوا وي او که د شیطان (ځکه دا ورځ ترویه بولي چي معنی تردد او فکر وهل دي) ماښام یعني نهه د هغې میاشتې یې بیا دا خوب ولیدی، ابراهیم ؑ چي پوه سو چي د خدای ج د خوا دی ځکه تر او سه نهه د ذی الحجه ته عرفه وایي، نو کله چي شپه د لس د دغي میاشتي سوه او خوب یې ولیدی چي یو پسه ذبح کړه، ابراهیم ؑ پوه سو چي دغه ورځ به د زوی د ذبح ورځ وي

چي تر او سه پوري يې يوم النحر بولي، قتادهؒ وايي چي درې ورځي پر له پسې يې دا خوب وليدی نو اسماعيلؑ ته يې د خوب اظهار وکړی.

فائده: د آيت له هغه ځای څخه چي ابراهيمؑ خدای ﷻ ته خواست وکړی (رب هب لي من الصالحين فبشرناه بغلام حليم) دا معلومه سوه چي مبشر به اسماعيلؑ ؤ او دا اتفاقي خبره ده چي مبشر به هو المذبوح، نو څرنګه به مبشر به او مذبوح اسحاقؑ سي لکه يهودان چي وايي او سره د دې چي زېری د اسحاقؑ په هغه آيت کي راغلی فبشرناها (ای سارة) باسحاقؑ ومن وراء اسحاقؑ يعقوبؑ يعني چي د اسحاقؑ زوی دی، نو څرنګه ابراهيمؑ په ذبح د اسحاقؑ امر سوی دی چي صرف مراهق ؤ چي يعقوب بن اسحٰق په کتم العدم کي ؤ، فافهم هذه الفائدة السنية.

درويش وايي: چي بعض کسان وايي چي ابراهيمؑ چي هغه خواست وکړی رب هب لي من الصالحين او خدایؑ يې اجابت د خواست وکړی وبشر به، ابراهيمؑ وويل هو اذا ذبيح الله (زه به يې ذبح کوم لپاره د رضا د خدایؑ، نو چي اسماعيلؑ پيدا سو وبلغ معه السعي نو ابراهيمؑ ته وويل سول يعني د خدای ﷻ له خوا (اوف بنذرک) په نذر دي وفا وکړه يعني اسماعيلؑ ذبح کړه.

فقير وايي: چي دا قول له نقل او عقل څخه خلاف دی کما لايخفٰی.

فائده: دا خبره ابراهيمؑ و اسماعيلؑ ته چېري وکړه! په دې کي اختلاف دی بعض وايي ده اسماعيلؑ ته وويل چي دا رسۍ او چاړه در واخله چي د غي شعب يعني درې (چي مابين الجبلين ته وايي) شايد بوټي به راوړو، چي په شعب ثبير کي سره دوه په دوه سوه، نو يې دا خبره ورته وکړه اني ارٰی في المنام آه، او بعض مفسرين وايي چي ابراهيمؑ اسماعيلؑ ته وويل چي دا چاړه او رسۍ در واخله چي يو ځای به خيرات وکړو (چي په عربي قربان ورته وايي) اسماعيلؑ هم داغسي وکړه، نو ابراهيمؑ په منځ کي د غرو د منٰی روان ؤ چي يو محفوظ ځای يې پيدا کړی چي هورې اسماعيلؑ ذبح کړي، نو اسماعيلؑ ورته وويل يا ابت اين قربانک، وويل ابراهيمؑ (يابني اني ارٰی آه)

فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى قَالَ يٰاَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ

ته د ځان سره فکر وکړه چي ستا څرنګه رايه يې ده (يعني په ذبح راضي يې يانه، اسماعيل ؑ ته خداى ؏ صبر جميل په اميد د اجر جزيل ورکړى او داسي يې خپل پلار ابراهيم ؑ ته وويل بلا تأمل وتوقف) اى بابا زما ته وکړه هغه کار چي ته په امر سوى يې.

فائده: چونکه نداء و پلار ته کثير الوقوع وه نو ځکه الفاظ د نداء يې هم ډېر دي يا ابى يا اباه يا ابت يا ابتى يا ابتاه.

فائده: کلمه د ما موصوله ده عائد يې محذوف دى، والتقدير ما تؤمر به او يا ما مصدريه دى يعني امرک بمعنى مأمورک.

فائده: له دې قصې څخه دا معلومه سوه چي رؤيا يعني خوبونه د انبياء عليهم السلام وحي دي واجب الامتثال دي، وقد روى عبد بن حميد عن قتادة ؓ ان رؤيا يعني خوبونه د انبياء وحي دي، وروى البخاري في الصحيح عن ابى سعيد الخدري ؓ و مسلم عن ابن عمر ؓ وابى هريرة ؓ ان الرؤيا الصالحة جزء من (۴۶) جزء من النبوة.

درويش وايي: وجه ذالک چي آنحضرت ﷺ قبل النبوة شپږ مياشتي صحيح خوبونه ليدل او درويشت (۲۳) کاله دده د نبوت زمانه وه، نو شپږ مياشتي د (۲۳) کالو چي زمانه د نبوت وه يوه حصه کېږي، ولاشک ان رؤيا الانبياء کلها صالحة لايحتمل الفساد، واما رؤيا د غير الانبياء فبعضها صحيحة وبعضها کاذبة.

سَتَجِدُنِيْ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ مِنَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿۱۰۲﴾

نژدې ده چي ته به ما ووينې که د خداى ؏ رضا وه له صبر کونکو څخه پر ذبح باندي، اسماعيل ؑ چي تفويض د امر و خداى ؏ ته وکړى تبرکًا و اظهارًا لعجزه على مقتضى البشرية على الذبح بدون مشية الله، وايضًا هذه الجملة عند الوعد بالامور المستقبلة من عادة عباد الله الصالحين.

نکته: سوال دا پيدا کېږي چي اغلب وحي د انبياء عليهم السلام خو په ويښه وي، نو څه حکمت د خداى جل جلاله دى چي ابراهيم ؑ يې په خوب کي په ذبح د زوى امر کړى؟

ځواب: حکمت الهى دا ؤ چي خداى ؏ مبادرة د ابراهيم ؑ او دده د زوى او کمال انقياد ددوى او اخلاص ددوى وعالم الملائکة او عالم الانس ته وښيي.

فَلَمَّآ اَسْلَمَا وَتَلَّهٗ لِلْجَبِيْنِ ﴿۱۰۳﴾

نو هغه وخت چي تسليم سوه ابراهيم[ع] او زوی دده او منقاد سوه و امر ته د خدای[ع] (د سلم او استسلم معنی يوه ده) "وتله للجبين) يعني غځاريې کړی پر مځکه، ابن عباس[رض] وايي پرې يې ايستی علی جنبه.

پوه سه: چي تندی په مابين کي د جنبين دی عن يمين الجبهة ويسارها.

فائده: دغه پرې ايستل دده عند الصخرة بمنٰی او في الموضع المشرف (چي لوړ دی) علی مسجد منی او في المنحر الذي ينحر فيه اليوم، په صحيح حديث کي راغلي دي چي ابليس و ابراهيم[ع] ته وړاندي سو په نېز د جمره عقبه چي ستا خوب ليدل د اصغاث احلام له قسمه څخه ؤ، فرماه ابراهيم[ع] سبعة حصيات يعني شيګو سره چي ابليس له دغه ځايه ولاړی بيا د هغه بل ځلي سره ورته ودرېدی ثم مع الثالث ومن ثم شرع رمی الجمرات في الحج فهو من واجبات الحج يجب بترکه الفدية بالاتفاق کما في کتب الفقه.

واقعه دل خراش: راويان د قصې وايي چي بغوي[رح] روايت کړی دی چي ابراهيم[ع] ته خپل زوی وويل: يا ابتی ما ټينګ په رسۍ وتړه حتی چي زه لغتي ونه وهم، او خپل کالي دي ښه درټول کړه چي زما په وينو رنګ نه سي زما ثواب به کم سي او زما مور چي ستا کالي زما په وينو رنګ ووينې غمجنه به سي او چاړه ښه تېره کړه او ژر ژر يې زما پر حلق تېروه چي پر ما زکندن اسان سي فان الموت شديد خصوصًا عند الذبح، او چي زما مور ته ورغلې زما سلامونه پر ووايه او که ستا خوښه وه زما په وينو رنګ قميص زما مور ته ورووړه چي ددې تسلي په وسي، قال ابراهيم[ع] نعم العون انت يابنيّ علی اجراء امر الله يعني الذبح، ففعل ابراهيم ما قال ابنه، وروسته يې پر مخ مچ کړی وهو يبکی، راوي وايي چي ملائکه د اوو اسمانو په درياب کي د تعجب او تحير غرقي وې ودې زوی او پلار ته، بيا ابراهيم[ع] د زوی پر حلق چاړه کښېښول او چابک چابک يې پر تېرول چړې کار نه کاوه يعني د اسماعيل[ع] پوست يې لا نه کړی پرې، اسماعيل[ع] به ورته وويل چي پلار جانه زه نه يم ذبح سوی چاړه ښه تېره کړه، راوي وايي چي دوه درې واره يې چاړه ښه تېره کړه خو هيڅ کار يې نه کاوه.

پوه سه: چي ابن جرير و ابن ابی حاتم له سدي رح څخه روايت کړی دی چي ابراهيم ؑ په ټوله قوت خپل چاړه څو واره پر حلق د اسماعيل ؑ تېره کړه خدای ج د ده حلق لکه د ميسو ټوټه کړځولی ؤ، اسماعيل ؑ پلار ته وويل چي پلار جانه ما پر مخي واړوه يعني ځټ مي لوړ کړه ولي چي ته زما مخ ته وګوري زړه دي رابان‍دي سوځي، وادرکت الرقة او ضعف درته پيښبږي چي ستا او د امر الله حائل ګرځي، او زه به هم چړې ته نه ګورم چي جزع راڅخه ونه سي، ابراهيم ؑ پړ مخي واړاوه او چاړه يې پر ځټ ورکښېښول خو هم يې فائده ونه کړه يعني اسماعيل ؑ ذبح نه سو.

فائده: ابو هريره رضي الله عنه له کعب الاحبار څخه روايت کړی دی چي څه وخت چي ابراهيم ؑ و ذبح ته د زوی اماده سو، ابليس د ځان سره فکر وواهه ان لم افتن عند هذا آل ابراهيم (که زه په فتنه کي واقع نه کړم آل ابراهيم په دې وخت کي د ذبح د ولد لا افتن منهم احدًا ابدًا) مراد د آل ابراهيم څه د ابليس لعين د اسماعيل ؑ مور وه او په خپله اسماعيل ؑ ؤ، نو شيطان ځان د سړي په بڼه کړی نو هاجرې ته ورغلی او ورو وه يې ويل چي ته خبره يې چي ابراهيم ستا زوی چېري بوتلی، هاجرې ورته وويل چي دغه د غرو منځ ته ولاړه بوتي راوړي، شيطان ورته وويل لا والله ماذهب به الا ليذبحنه (ده نه دی بېولی مګر د ذبح لپاره) قالت لا هو ارحم به واشد حبًا من ذالک (دې ورته وويل يا پلار يې ډېر مهربانه پر خپل زوی ؤ او ډېر سخت محبت يې ورسره لری) شيطان ورته وويل چي ابراهيم دا وايي چي زه خدای امر کړی يم په ذبح د دغه زوی، هاجرې ورته وويل چي که چېري خدای ج امر کړی وي، نو خو ښه کار دی چي ابراهيم ؑ د خدای ج د امر اطاعت وکړي، نو شيطان چي له دې څخه نا اميده سو، نو په رنګ د سړي يې اسماعيل ؑ ته ځان ورساوه چي هغه د قضا حاجت لپاره له پلار څخه يو څه مسافت وروسته وروسي روان ؤ، شيطان ورته وويل يا غلام هل تدري اين يذهب بک ابوک (ته خبر يې ای ځوانه چي ستا پلار تا چېري بيايي) اسماعيل ؑ ورته وويل چي موږ په دغه دره کي بټې ټولوو د کور لپاره، شيطان ورته وويل لا والله ما يريد الا ان يذبحک (داغسي نه ده بلکې پلار دي اراده نه لري مګر دا چي تا ذبح کړي) اسماعيل ؑ ورته وويل چي ولي ما ذبح کوي؟ شيطان ورته وويل چي د پلار د خوب ليدلو په سبب دا ګمان دی چي تا ذبح کړي،

اسماعيل ؑ ورته وويل فليفعل ما امربه ربه سمعًا و طاعةً (زما پلار دي هغه كار وكړي چي خداى ؐ په امر كړى وي) زه يې خبره اورم او فرمانبرداري يې كوم فلما امتنع عنه الغلام، په ابراهيم ؑ پسي يې ځان راورساوه، ده ته يې وويل اين تذهب ايها الشيخ، قال الى هذا الشعب لحاجة لنا فيه (زما يو كار دى په دغه شبله، شعب يا دره كي) شيطان ورته وويل والله زما دا خيال دى چي شيطان په خوب كي تاته درغلى دى هغه امر كړى يې زوى ذبح كړه او اوس هم روان يې زوى ذبح كوې د شيطاني خوب ليدلو په سبب، ابراهيم ؑ په نور د نبوت دى وپېژندى چي شيطان دى، نو يې ورته وويل اليك عني يا عدو الله (ګوښه سه زما څخه اى دښمنه د خداى ؐ) زه به حتمًا پر ځاى كوم ما امر ربي يعني في المنام چي ذبح د زوى ده، فرجع ابليس په خپل غم كي ډوب چي له ابراهيم ؑ او آل څخه مي څه لاس ته رانغله من اضلالهم لانهم كلهم امتنعوا من اطاعته بعون الله ﷻ.

وَنَادَيْنٰهُ اَنْ يّٰٓاِبْرٰهِيْمُ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا ۚ

او موږ ور ناري كړې.

پوه سه: چي نداء كونكى كه څه هم ملكه وه يعني جبرئيل ؑ غالبًا لكن چونكه نداء د ملكي په امر د خداى ؐ وه، نو ځكه خداى ؐ نسبت د نداء و ځان ته وكړى، بغوي ؒ وايي چي واو زائد دى نادينا ه جواب د لما دى في قوله تعالى: فلما تله للجبين آه، او مظهري ؒ وايي چي واو لپاره د عطف دى پر جواب د لما چي محذوف دى، والتقدير فلما اسلما وتله للجبين منعنا عنه الذبح (دا جواب محذوف د لما دى) ونادينا آه، او قاضي ناصر الدين البيضاوي ؒ وايي چي جواب د لما محذوف دى تقديره فلما اسلماه آه كان ماكان (يعني تاسي يې قصه واورېدل) چي فما ينطق به الحال ولايحيط به المقال، آه، اشاره هغه د مخه حالاتو ته د ابراهيم ؑ او د زوى چي تاسي مفصلاً واورېدل.

(ان يا ابراهيم) دا جمله بيان او تفسير دى د نادينا (قد صدقت الرؤيا) تا رشتيا كړى خپل خوب يعني ته په خوب كي امر سوى وې يعني په ذبح اسماعيل ؑ.

سوال: اسماعيل ؑ خو ذبح نه سو؟

ځواب: د ابراهيم‌ؑ په قدرت چي پوره وه هغه کارونه خو يې ټول وکړه کمامر تفصيله، والمقصود من التکليف اى بذبح الولد هو الابتلاء والامتحان حسب المقدور لاغيره يعني نه حقيقة الذبح واراقة الدم، کريمه: لايكلف الله نفسًا الا وسعها، او بعض مفسرين وايي چي ابراهيم‌ؑ په خوب کي صرف دا ليدلي وه چي زه چاړه پر حلق د اسماعيل لپاره د ذبح کشوم، وقد اتى به (هغه ده وکړه) ولم ير في المنام اراقة الدم و جريانه، وعلى هذا قد صدقت محمول على الحقيقة ولاحاجة الى حمل الآية على ترتيب المقدمات الذبح فافهم.

سوال: پر دريم تقدير باندي خو حقيقت ذبح د ولد چي معنى يې اراقة الدم ده پر ابراهيم‌ؑ نه ؤ واجب بل امرار السكين على حلق اسماعيل‌ؑ حسب ما راء في المنام، فما معنى قوله تعالى وفديناه کما سيئاتي لان الفداء بالذبح کما سيئاتي لايكون الا بعد وجوب الذبح حقيقة على ابراهيم‌ؑ ولم يكن كذالک کما هو معنى التقدير الثالث؟

ځواب: معالجة الذبح چي تېرول د چړې پر حلق د اسماعيل‌ؑ کما مارئ في المنام خو پر ده واجب وه اصالة يعني بصريح النص على التقدير الثالث، نو خودي ذبح هم واجب وه بدلالة النص ولي د تېرولو سره د تېرې چاړې پر حلق د بشر اراقة د دم لازم دی عادةً وان لم يقع لمانع القدرة الالهية، فصح اطلاق د نداء عليه گويا حقيقة ذبح منسوخ قبل القدرة على اتيانه سوه لکه چي په بخاري وغيره کي راغلي چي پر عليه الصلوة والسلام او پر امت ده په شپه د معراج پنځوس لمونځونه خدای‌ج په شبانه روز کي فرض کړه لکن په هدايت د موسٰی‌ؑ چي ده مبارک ته يې وويل چي پنځوس لمونځونه په شبانه روز کي ډېر دي ورسه د خدای‌ج څخه طلب او سوال د تخفيف وکړه ثم وثم وثم حتى اخيري پنځو لمونځو ته راورسېدل او پنځه ځلو ېښت منسوخ سوه قبل الاتيان بها.

إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾

موږ داغسي جزاء ورکوو و محسنين او مخلصينو ته، په عمل کي دا دا آيت بيان د علت دی د دفع د شدت في التکليف له ابراهيم‌ؑ او زوی څخه په سبب د اخلاص کامل دده او صبر جميل د ذوی پر اتيان د مامور به، يعني عفوه د حقيقت

ذبح د ولد ابراهيمؑ ته په سبب د اقدام دده پر حقيقت ذبح چي تهيه د اسبابو يې وكړه په لوی زړه سره، او ثواب د حقيقت ذبح وده ته منظور سو په لوی دربار كي زما وفضلناه بذالك على العالمين، او په بعضو رواياتو كي راغلي دي چي د خليل الرحمن لقب يې هم په دغه موضوع كي وركړه سو.

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ ﴿١٠٦﴾

دغه امر په ذبح سره د ولد اختبار او امتحان ؤ ظاهر چي مخلص د غيره سره په معلوم سو او يا صعوبة او محنت ښكاره ؤ چي تر دې لوی صعوبت تصور يې نه كېږي، او بعض مفسرين وايي چي مراد له بلا څخه نعمت دی لان لفظ البلاء من الاضداد، مراد له نعمت څخه فدی ابنه بالكبش انتهى ليس بشيئ لان الفداء المذكور غير مذكور قبل هذا بل بعده فكيف يصح الاشارة بهذا وكيف يصح ارجاع الضمير اليه فافهم.

وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾

دا جمله عطف ده پر ناديناه، په روايت كي راغلي دي چي ابراهيم عليه السلام چي هغه نداء واورېدل د اسمان و خوا ته يې وكتل جبرئيلؑ سره د يو نر مړ اقرن يعني ښكرور بور رنګه پسه، وقال جبرئيلؑ هذا فداء ابنك فاذبحه په حضور كي د اسماعيلؑ فكبر جبرئيلؑ الله اكبر وكبر الكبش وكبر ابراهيمؑ وكبر ابنه، فاخذ ابراهيمؑ الكبش واتى المنحر من منى فذبحه.

درويش وايي: چي حقيقت د (فديناه بذبح عظيم) داغه دی چي موږ بيان كړی لكن د دې قصې كونكي امامان داسي وايي چي ابراهيمؑ چي دوه واره چاړه پر د اسماعيلؑ پر حلق تېره كړه دی نسو ذبح اخير يې پرمخي پرې ايستی كمامر، نو يې چاړه ښه نوره پسي تېره كړه او چاړه يې په دواړو لاسو ونيول او سترګي يې پټې كړې په خپل قوت يې د اسماعيلؑ پر غاړه چاړه كشول، نو په دې وخت چي جبرئيلؑ پسه راوستی اسماعيلؑ يې ګوښه كړی پسه يې تر چړې لاندي كړی، امامان وايي چي ابراهيمؑ خو سترګي پټې كړې وې او چاړه چي يې په دواړو لاسو د پسه پر غاړه كش كړه د وينو بړهاري يې تر غوږ سو، دده ګمان داؤ چي دا وينه د

اسماعیل څخه روانه ده، نو یې چاړه وغورځول او ابراهیم لویه ناره وکړه پر مځکه غځار سو بېهوشه سو، اسماعیل ورته راولاړ سو د پلار سر یې راپورته کړی پر خپل ورانه یې کېښېښو او پیوسته یې دا ناري پر وهلې چي پلار جانه زه نه یم ذبح سوی بلکې یو پسه ذبح سو، یو ګړی وروسته چي ابراهیم په هوش کي راغلی چي وه یې کتل زوی یې ورته ناست دی پسه یې ذبح ولیدی، نو حمد د خدای یې ووایه، دا قصه ټوله دروغ ده.

پوښتنه: فدیه خو ابراهیم ذبح کړه او په قرآن کي وفدیناه نسبت یې خدای و ځان ته وکړی یعني وفدیناه؟

ځواب: نسبت په دې خدای ﷻ ځان ته وکړی لان الله المعطي له والآمر به یعني دا اسناد مجازي دی، قاله المظهري، ذبح په معنی د مذبوح ده.

(عظیم) یعني په بدل کي غټ ؤ او ډېر چاغ ؤ، یا عظیم القدر ؤ په ثواب کي، او حسین بن فضل وایي چي عظیم یې په دې سبب وباله چي من عندالله ؤ، او مجاهد وایي چي متقبل عندالله ؤ، بغوي وایي چي مفسرین وایي چي دا مږ په جنت کي څلوېښت کاله تېر کړي وه، او مظهري او روح البیان وایي چي سعید بن جبیر له ابن عباس رض څخه داسي روایت کړی دی چي دا مږ چي ابراهیم ذبح کړی هغه پسه ؤ چي ابن آدم هابیل ذبح کړی ؤ انتهی.

درویش وایي: چي هابیل په مقابل کي د قابیل چي دده ورور ؤ هغه د اسمانه اور راغلی او د هابیل قرباني یې وسوځل او د قابیل دا یې ونه سوځل چي په هغه زمانه کي د خیرات د قبولیت علامه وه، نو هغه پسه بیا څرنګه راوړل سو چي ابراهیم ذبح کړی؟ روح البیان دد دې سوال په ځواب کي یوه توجیه کړې ده تاسي یې وګورئ، ہماری سمجھ میں تو نہیں آتا ہے.

مسئله: حنیفیه په دغه آیت سره دلیل وایي چي که چا پر ځان نذر کړی چي زه به زوی ذبح کوم، وذبح شاة، قیاس خو دد دې تقاضا کوي چي هیڅ شی نه پر لازمېږي لانه نذر بالمعصیة، قاله المظهري، او قیاس ته امام ابو یوسف چي شاګرد د امام اعظم دی تګ کړی دی.

فائده: دا روايت چي دا پسه هغه پسه ؤ چي هابيل د آدم عليه السلام زوی ذبح کړی ؤ روح المعاني هم راوړی دی، لکن سوال او جواب ته يې اشاره نه ده کړې، والله اعلم.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرِيْنَ ﴿۱۰۸﴾

عطف دی پر صدر د قصې د ابراهيم ؑ يعني جاء ربه بقلب سليم، او ضمير د عليه و ابراهيم ؑ ته راجع دی، يعني موږ پرې ايښې ده پر ابراهيم ؑ (في الآخرين) يعني ثناء او صفت او ذکر حسن دده په وروسته امتو کي.

سوال: معفول يعني ثناء او ذکر حسن يې ولي حذف کړی؟

ځواب: سياق د کلام دلالت پر کوي.

سَلٰمٌ عَلٰٓى اِبْرٰهِيْمَ ﴿۱۰۹﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۱۱۰﴾

سلام دي وي پر ابراهيم ؑ ای سلام من الله تعالی، داغسي ثواب او جزاء موږ ورکوو محسنينو ته وقد مر معناه.

اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۱۱۱﴾

دی زموږ د بندګانو مؤمنانو څخه دی ای بالايمان الکامل خص الايمان بالذکر لانه رأس الحسنات.

وَبَشَّرْنٰهُ بِاِسْحٰقَ نَبِيًّا مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿۱۱۲﴾

موږ ده ته يعني ابراهيم ؑ ته زيری وکړی (يعني ملکو زيری پر وکړی په امر زما ولهذا نسب الله البشارة الی نفسه) په اسحاق سره يعني زوی به وي او نوم به يې اسحاق وي.

پوه سه: اسحاق ؑ د ابراهيم ؑ زوی دی د سارة رض له بطن څخه، چي تر دغه وخته ساره رض پر ځان د (عقيم) وچي خيال کاوه، دا زيری داسي وخت وسو چي ابراهيم ؑ د يوسل او شلو (۱۲۰) کالو په شاوخوا کي ؤ او ساره د نيوي (۹۰) کالو په شاوخوا کي وه.

درويش وايي: چي دد ې بشارت تهو له قصه په اوږد تفصيل سره ده، خو بيا هم علماء وايي ما لايدرک کله لايترک کله، نو د متعلمينو لپاره يې اجمالي قصه دا ده چي خدای ج په مشری د جبرئيل ځو ملکي (والله اعلم بعدده) لپاره د اهلاک د قوم

لوط را استولي وې او ضمنًا يې بشارت د اسحاق بن ابراهيمؑ ورته سپارلې ؤ، نو ملکي په بڼه د رجالو وې چي د ابراهيمؑ کورته ورغلې (نو ابراهيمؑ ورته وويل) انکم قوم منکرون يعني تاسي څرنګه نابلده مهمانان ياست چي د سفر هيڅ نخښي نښاني نه دي درپکښې او نه دد ې ديار خلک ياست (يعني د ابراهيمؑ ګمان د غلو پر راغلی) ملکو ورته وويل انا رسل ربک چي تاته زېری د زوی وکړو، وروسته ځو قوم لوط ته چي پر هغو عذاب استيصال نازل کړو، سارهؓ په دروازه کي ولاړه وه وه يې خندل يعني د تعجب د لاري پر بشارت د زوی او وه يې ويل ابشرتموني على ما مسنى الكبر (تاسي زېری راته کوئ وروسته تر دې چي د سپين سرتوب زمانې ته ورسېدم) وهذا بعلي شيخًا دامي خاوند دی يعني چي ډېر عمر رسيده دی فبم تبشروني (تاسي داڅه عادت خلاف زېری راته وکړی) ملکو وويل هو على الله هينٌ (د اولادت خلاف العادة خدایؐ ته اسانه دی الى اخير القصة.

سوال: اسحاق خو په وخت د ولادت نبي نه ؤ؟

ځواب: نعم! دې ته حال مقدره په اصطلاح وايي والمعنى مقضيًا ومقدرًا نبوته کما في آية اخرٰی لبيان حال الکفار وقت دخولهم جهنم فادخلوها خالدين، نو دلته خو هم خلود په وخت د ابتدائي دخول نسته بلکې وروسته دی، نو مفسرين هورې هم داسي ترجمه کوي مقدرين خلودکم فيها.

(من الصالحين) ای مقضيًا ومقدرًا کونه من الصالحين، نو په دې اعتبار نبيًا او من الصالحين چي دواړه حال دي له اسحٰق څخه صّحيح دی.

سوال: مبشر به چي اسحٰق دی په وخت کي د زېري خو موجود نه ؤ او سره ددې چي په نحو کي وايي زمانه د حال او د عامل د ذی الحال به يوه وي (يعني ذوالحال چي اسحٰق دی چي تر اوسه موجود نه دی او عامل يې بشرناه دی چي هغه بالفعل موجود دی فاين المقارنة)؟

ځواب: حاصل د جواب دادی چي د اسحٰق سره مقارنت د تقدير د نبوت دده او د تقدير د کونه من الصالحين کافي دی په صحت کي د حاليت فتدبر ليکون ذوقيًا لک ولاتکون من المنکرين لذالک.

درویش وایي: چي بعض مفسران چي تېر سوي جواب ته یې فکر سوي نه وه، نو د دفع د سوال مذکوریې مضاف مقدر عامل په دواړو کي کړځولي دي یعني وبشرناه بوجود اسحاق (لفظ د وجود مضاف عامل مقدر دی) وبین ذالک المفسر ای بان یوجد اسحٰق ونبیًا من الصالحین.

وَبٰرَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰۤى اِسْحٰقَ ؕ

ای علی ابراهیم ای قضینا علی ابراهیم برکات الدین والدنیا او برکت مو ورکړی دی و اسحٰق ته چي زر انبیاء دده له نسل څخه خدای ﷻ پیدا کړه چي اول یې یعقوب ؑ ؤ چي اسرائیل یې لقب ؤ یعني عبدالله چي د ټولو انبیاؤ د بني اسرائیلو منتهی د نسب یې یعقوب دی، او اخیري نبي یې عیسیٰ ؑ دی.

وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَّظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ مُبِيْنٌ ۝۱۱۳

او بعض د اولاد د ابراهیم او اسحاق نېک عمله دي (او یا معنی داده چي د خپل ځان سره ښه کوي بالایمان والطاعة) او بعض یې ظالمان دي پر خپلو ځانو بالکفر والمعاصي، د مبین معنی داده چي ظاهر ظلمه، له دې آیت څخه دا معلومه سوه چي نسب لره تاثیر په هدایت کي نسته... بیت:

پسر نوح ؑ بابدان بنشت .... خانه نبوتش گم شد

او نه په ضلال کي نسب لره دخل شته.

مصرع: .... گل از خارست ابراهیم ؑ زآذر

فائده: په ضلال او کفر کي د نسل ضرر نسته و اصل ته، کریمه: ولاتذر وازرة وزر اخریٰ، نو د یهودانو د عصر نبوي ؑ چي فخر به یې کاوه چي موږ چي موږ اولاد د انبیاء یو موږ چي هر څه معاصي وکړو دوی زموږ شفاعت کوي، نو ځکه رسول الله ﷺ بني هاشمو ته دا وینا وکړه: یا بني هاشم لایأتیني الناس باعمالهم (ای الحسنة) وتأتوني بانسابکم.... یو شاعر وایي:

اتفخر باتصالک بعلي ..... واصل البولة الماء القراع
ولیس بنافع نسب زکي ..... تدنسه صنائعک القباح

او بل شاعر په فارسي ژبه وایي:

اصل را اعتبار چندان نیست ..... روی همچو ورد خندان نیست

می زغوره شود شکر از نی ..... عسل از نحل حالست بقئ

درویش وایي: چي قصه د ابراهيم على نبينا و عليه الصلوة والسلام پای ته ورسېدل، ورځ دوشنبه اتلس د ذوى القعدة الحرام سنه (۱۴۳۱) هجري قمري.

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوْسٰى وَهٰرُوْنَ ﴿۱۱۴﴾

په تحقيق موږ احسان وكړى (بالنبوة وغيرها من المنافع الدينية والدنيوية، دا جمله عطف ده پر وقد نادانا نوح) پر موسٰى او هارون چي دواړه سكه ورونه وه هارون پر موسٰى مشر ؤ.

وَنَجَّيْنٰهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيْمِ ﴿۱۱۵﴾

او موږ نجات وركړى دوى دوو ته او د دوى قوم ته (چي بني اسرائيل وه) له غم څخه چي لوى يعني د فرعون او د قوم له خوا څخه چي قبط وه پر دوى تپل سوى ؤ كما ر يسومهم سوء العذاب يذبحون ابنائهم الخ.

وَنَصَرْنٰهُمْ فَكَانُوْا هُمُ الْغٰلِبِيْنَ ﴿۱۱۶﴾

موږ كومک وركړى موسٰى او قوم ته دده، نو سوه موسٰى او قوم دده په نصرت د خداى پر فرعون او قوم دده يعني فرعون او قوم دده ټوله په درياب كي غرق سوه.

وَاٰتَيْنٰهُمَا الْكِتٰبَ الْمُسْتَبِيْنَ ﴿۱۱۷﴾ وَهَدَيْنٰهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ﴿۱۱۸﴾

او وركړى موږ دوى دوو ته كتاب چي تورات ؤ چي ښه بيانونكى د احكامو او د شرائعو د خداى ؤ، او هدايت وكړى موږ دوى دوو ته د هغې لاري چي موصل و خداى ته او صواب ته ده في كل باب.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِى الْاٰخِرِيْنَ ﴿۱۱۹﴾ سَلٰمٌ عَلٰى مُوْسٰى وَهٰرُوْنَ ﴿۱۲۰﴾

موږ پرېښو د دوى ذكر حسن په وروسته امتو كي كما ر مثل ذالک، سلام دي وي د ملكو او مؤمنانو، وقيل من الله پر موسٰى او هارون.

إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

موږ دغسي ثواب ورکوو محسنانو بندګانو ته (وقد مر مثله فتذكر) په دې آيت کې اشاره وده ته ده چې طريقه د احسان هو الايمان، نو ايمان مرتبة الغيب ده او احسان مرتبة المشاهدة ده.

وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾

عطف دی علی قدمنا، مظهري وايي چې د عبدالله بن مسعود رض روايت دی ان الياس هو ادريس وفي مصحفه يعني د ابن مسعود رض ان ادريس لمن المرسلين، وقال الآخرون هو نبي من انبياء بني اسرائيل قال ابن عباس رض هو ابن عم اليسع محمد بن اسحٰق نسب داسي بيان کړی دی هو الياس بن بشر بن فنحاس بن عيزار بن هارون بن عمران وهو من سبط هارون اخی موسیٰ ع وهذا هو المشهور وعليه الجمهور، او روح البيان ويلي دي چې په بعض معتبرو تاريخو کې راغلي دي چې موجود له انبياؤ عليهم السلام څخه په خپلو ابدانو عنصريه سره څلور کسه دي دوه په اسمان کې دي چې ادريس او عيسیٰ ع دي، او دوه په مځکه کې دي چې خضر او الياس ع دي، نو بناء على هذا ادريس او الياس دوه کسه دي من حيث التشخص، او بعض علماء وايي چې يو له هغو څخه احمد بن حنبل رح دی صاحب المذهب چې ادريس يعني اخلوخ بن متوشلخ بن لمک کان قبل نوح ع، نو هغه خبره چې دی له انبياؤ څخه د بني اسرائيلو او سلسله د نسب يې و هارون عليه السلام ته رسولې ده، د احمد بن حنبل رح په نيز نه ده صحيح، والله اعلم.

درويش وايي: چې دا يوه مجمع عليه خبره ده، يعني مظهري، روح المعاني، روح البيان او نورو تفسيرو راوړې ده چې بعل د يو بت نوم ؤ چې طول يې شل ګزه ؤ او څلور مخه يې درلوده، او روح المعاني ويلي دي چې د سرو زرو ؤ، رواه عن الضحاک وابن زيد والحسن، او دې بت ته دوی څلور سوه (۴۰۰) خادمان مقرر وه او دا څلور سوه کسه د بعل چې دوی خدای باله انبياء يې بولل او شيطان په بعل ننوتی او د ضلالت خبري به يې کولې او خادمانو چې څلور سوه کسه وه و خلګو ته بې هغه د ضلالت لار بيانول.

درويش وايي: چې مظهري رح دا قصه په اتم مخ کې د خپل تفسير راوړې ده، او

حيرت انګېزه خبرې يې پکښې راوړې دي، يوې واقعې ته يې تاسي غوږ ونسئ، دی وايي چې الياسؑ دغو بت فرستانو ته نبي استول سوی ؤ، د هغه وخت د باچا نوم آجب ؤ او د هغه ماينه ازبيل نومېده، كانت قاتلة الانبياء، يحيٰی او زكرياؑ هم دې وژلي دي، او دا په نفس كي محصنه نه ده يعني زانيه وه، او دې دا وو بادشاهانو سره نكاح كړې وه يعني د بني اسرائيلو بادشاهان او هغه ټوله دې ازبيل وژلي وه بالاغتيال يعني يا په زهرو يا به يې نابېره چي هغه به بيده وه پر سر به يې په لوډبره وويشتی الی غير ذالک، او په دغه وخت كي دا د آجب ماينه پخه ښځه وه او دا ازبيل اوويا (۷۰) واره لنګه سوې وه.

درويش وايي: چي نوري ورته واقعې مظهريؒ په طول كي د دې قصې راوړې دي چي هيڅ كتاب ته يې حواله هم نه ده كړې، پښتانه وايي: د مرچو د كراره يې اټكل كړه، او فارسي زبان خلک وايي: مشت نمونه خروار، د فقير مطلب دا دی چي هغه نوادري چي مظهري كړي دي پر مذكوره نادره يې قياس كړئ، والله اعلم بصحتها وعدمها.

پوه سه: چي طبري وايي چي الياس له سبط څخه د هارون دی او بيهقي وايي چي له سبط څخه د يوشع بن نون دی، وهب بن منبهؒ وايي چي الياسؑ ته خدایؑ ډېر دراز عمر وركړی دی لكه د خضرؑ تر فناء پوري د دنيا، واخرج ابن عساكر عن الحسن چي الياس پر بيابانو او ښارو او قريو مقرر دی تر قيامته، او خضرؑ پر دريابو او جزيرو كارفرما دی، او دوی دوه په موسم كي د حج سره جمع كېږي، او حديث د اجتماع دوی دوو مع النبي ﷺ في بعض الاسفار واكل معهما من مائدة نزلت عليهما عليهما الصلوة والسلام من السماء هي ای المائدة خبز وحوت وصلاتهما العصر معًا ای مع النبي ﷺ، رواه الحاكم عن انس رضي الله عنه، دا حديث بيهقيؒ ضعيف ګڼلی دی، او امام الذهبيؒ چي امام د جرح او تعديل دی وايي چي دا حديث موضوعي دی قبح الله من وضعه.

سوال: حاكمؒ دغه حديث صحيح بللی دی، نو څرنګه ذهبيؒ يې موضوع بولي؟

ځواب: ذهبيؒ وايي ما كنت احسب ان الجهل يبلغ بالحاكم الی ان يصح هذا الحديث، انتهی.

إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾

روح المعاني وايي چي مشهور روايت په الياس کي دادی چي دی د بني اسرائيلو له سبط څخه ؤ، څه وخت چي يوشع بن نون چي شام فتح کړی، نو دغه سبط يې د بعلبک په ښار کي ځای پر ځای کړ (د اذ عامل اذکر دی چي مقدر دی)

أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ﴿١٢٥﴾

آيا تاسي عبادت کوئ (همزه لپاره د استفهام انکاري دی) د بعل (چي د يو غټ بت نوم دی چي بيان يې د مخه تېر سو) او تاسي پرېږ ايښی دی عبادت د احسن الخالقين.

پوهسه: چي په عبارت کي مضاف محذوف دی يعني لفظ د عبادت کما اشرنا اليه في ترجمة الآية، يا مضاف دادی طلب جميع حاجاتکم منه ﷻ.

سوال: خالق خو يوازي خدای ﷻ دی، د جمعيت د خالقين څه معنی ده؟

ځواب: روح المعاني وايي چي مراد له خالق څخه من ما يطلق عليه الخالق يعني سواء کان مجازًا او کسبًا وله الاعتبار افراد کثيرة، لان الخلق يستعمل بمعنی التقدير ای الاراد والتصوير، او مخصوص په خدای ج پوري خلق په معنی د ايجاد او اختراع دی فافهم.

اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾

او خاص الله ستاسي پالونکی دی او پالونکی دی ستاسي د پلرو چي د مخه تېر سوي دي، دوی د تکذيب د الياس ؑ وکړی، نو دوی به حاضر کړل سي يعني په عذاب کي په ورځ د قيامت.

پوهسه: چي نصب د لفظ د الله او د رب مبنی پر دې دی چي بدل دی له احسن څخه.

فائده: د عذاب لفظ يې نه و وايه په قرينه د مقام چي د کفارو بيان دی، او بعض علماء وايي چي احضار په عرف کي احضار ته د شر وايي.

إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٢٩﴾

استثناء له فاعل څخه د کذبوه، يعني تکذيب ده يې ونه کړی بندګانو د خدای ج چي ځانونه يې خالص لپاره د عبادت د خدای ج ګرځولي وه.

فائده: اشتثناء يې د لمحضرون څخه نه سي صحيح کېداى، ولي چي معنى يې فاسدېږي، ولي چي عباد مخلصين خو محضرون في العذاب نه دي.

سَلٰمٌ عَلٰٓى اِلْ يَاسِيْنَ ﴿١٣٠﴾

پوه سه: چي د نبي نوم که څه هم الياس ؑ ؤ، لکن بل لغت دى په الياس کي لکه سيناء و سينين و اسماعيل و سمعين و ميکائيل و ميکائين، او فراء ؒ وايي ي مراد له الياسين څخه الياس او اتباع دده دي من المؤمنين، نو لکه اشعريين چي امام اشعري او دده و اتباع ته د مذهب وايي.

اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٣١﴾ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٣٢﴾

قد مر مثل هذه العبارة مع الترجمة مرارًا.

درويش وايي: چي مظهري ؒ پر هغه توجيه چي د الياسين څخه الياس او دده اتباع مراد وي رد کړى دى، چي علم چي جمع سي تعريف باللام غواړي لکه الاشعريين عوضًا عما فاته من العلمية.

درويش وايي: چي که څه هم ابن حاجب ؒ دا خبره په شرح کي د مفصل کړې ده لکن دا خبره اتفاقي نه ده، ولي چي ابن يعيش په شرح کي د مفصل وايي يجوز استعماله نکرة بعد التثنية والجمع نحو زيدان کريمان وزيدون کريمون وهو مختار الشيخ عبد القاهر کذا في روح المعاني.

فائده: د څو آياتو په اخير کي خداى ﷻ د انبياء عليهم السلام په اخير کي د وصف دغه عبارت ويلى دى انه من عبادنا المؤمنين، په دې عبارت کي اضافت د عباد و ځان ته ډېر لوى نعمت دى کما قال الشاعر:

اگر بنده خويش خوانى مرا...... به از مملکت جاودانى مرا
شهانى که با بخت فرخنده اند...... همه بندگان ترا بنده اند

د عارف بالله بايزيد بسطامي قدس سره وايي چي زه د حساب څخه د ورځي د حساب نه بېرېږم، ولي که د حساب په جريان کي يو وار خداى ﷻ ماته وويل: يا عبدي د بايزيد دغه عبارت او اضافت کافي دى.. بيت:

آنان که زره دار بصورت محقر اند...... فرداز خيان وناز بفردوس ننگرند

يعني د خداى څخه خداى غواړي.

پوښتنه: اخير کار د قوم د الياس عليه السلام په دنيا کي څرنګه سو او کم عذاب پر نازل سو او که څرنګه؟

ځواب: په دې باره کي روح المعاني او بيضاوي خو مفصل بيان نه دی کړی او روح البيان او مظهري ډېر اوږد بيان کړی دی چي د فهم سره د متعلمينو د تفسير مناسب نه دی يعني تر فهم د هغو لوړ دی ددې سببه درويش يې نقل نه وکړی، والله اعلم وعلمه اتم واحکم.

وَإِنَّ لُوطًا لَّمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝

پوه سه: چي لوط زوی د هاران دی چي هغه ورو د ابراهيم خليل الرحمن عليه السلام ؤ نو لوط د ابراهيم وراره ؤ، دی را استول سوی ؤ د خدای له خوا څخه و خپل قوم ته چي اهل سدوم وه چي يو ښار د قوم لوط ؤ، او دوی يې تکذيب وکړی او اراده دده د قتل يې هم وکړه.

إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ۝ إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ۝

موږ دده او دده اهل ته نجات ورکړی يعني له هغه عذابه چي پر قوم يې نازل سو، مګر يوه عمر رسيده سپين سرې (چي د لوط مايينه وه او کافره وه، او د لوط د قوم پر لواطت د مهمانانو سره د لوط دا همکاره وه)

ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ۝

او بيا يعني وروسته تر وتلو د لوط او دده د اهل د سدوم څخه نور قوم دده چي کافران وه موږ هلاک کړل.

درويش وايي: چي د لوط او د اهلاک د قوم دده قصه ډېره اوږده وه چي په بل ځای کي د قرآن مفصل راغلي وه.

وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِم مُّصْبِحِينَ ۝ وَبِاللَّيْلِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝

يعني ای اهل مکة تاسي ددوی پر کنډوالو چي تاسي په سفر شام ته ځئ فان سدوم واقع في طريق الشام، يعني په سهار کي داخلېږي، دا لفظ حال دی له ضمير څخه د تمرون (وبالليل) يعني ګاه د شپې تېرېږئ.

فائده: د سدوم خرابه ښار و ځای ته د نزول د مسافرانو د شام ذهابًا و ايابًا

نژدې دی، نو بعض مسافر چې له شام څخه راهي سوي وي، صباحًا دوی ته را رسيږي وبالعکس (افلا تعقلون) آيات تاسي اهل مکه عقل نه لرئ چې له کنډوالو څخه د قوم عبرت واخلئ ... بيت:

پند گير از مصائب ديگران..... تا نگيرند ديگران ز تو پند

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٩﴾

پوهسه: چې يونس د متی بتشديد الياء، څوک وايي د پلار نوم يې ؤ وهو الاصح او څوک وايي د مور نوم يې ؤ، مور اول اصح وباله ولې چې نبي مور ته نه دی منسوب سوی الا عيسیٰ بن مريم، او يونس له اولاد څخه د هود ؤ، ذوالنون او صاحب الحوت هم دی دی چې ماهي تېر کړی ؤ (لمن المرسلين) الی بقية ثمود چې د نينوی (بکسر النون الاول وفتح الثاني) په وطن کي استوګنه کول، راوي وايي چې يونس چې يې نبي را واستاوه ده قوم ته دعوت د توحيد ورکړی څلوېښت (۴۰) کاله، وکانوا يعبدون الاصنام، نو قوم يې تکذيب وکړی او خپل بت پرستی ته يې دوام ورکړی، نو يونس د دوی څخه ووتی او قوم ته يې وعده د نزول عذاب ورکړه درې ورځي وروسته، او بعض رواة وايي چې څلوېښت ورځي وروسته، والاول هو الاشهر، نو قوم ته دده چې علامې د عذاب ښکاره سوې يعني پر اسمان توره وريځ پيدا سوه سره د دخان شديد، کرار کرار وريځ سره د دوده راکښته کېدل تاچې دوی په لېښتي کي راولي (يعني دوی را ونغاړي) فقط يو ميل مسافت پاته ؤ، نو دوی شروع په دعاء او تضرع او د شرک څخه يې توبه وکښل او دوی و صحراء ته ووتل ښځې او شيرخواره لولاد يې سره جلا کړه تاچې موريې هم ژاړي او طفل يې هم او دغه رانګه د نورو حيواناتو ښځي او اولاد يې سره جلا کړه حتی چې د انسانانو او حيوانانو بغاري تر اسمانه پوري تقريبًا ورسېدې او دوی په خپله زيږه کالي اغوستي وه او د لآ اله الا الله يونس نبي الله خدای ﷻ ته يې توبه وکړه او عذاب پورته سو، نو وريځ او دود له منځه ولاړه.... بيت:

چون فرود آيد بلائي دافعي ..... جز تضرع نبود ديگر مانعي

او يونس په يو غره کي پټ ؤ او انتظار د دوی د هلاک يې کاوه چي ما بنام له يو سړي څخه چي په غره کي يې بتمي تولول پوښتنه وکړه کيف کان حال قومي؟ هغه ورته وويل چي سالمون وبخير وعافية سره وه، نو يونس د ځان سره فکر وواهه چي زه به څرنګه و هغو ته يعني قوم ته ورځم، دوی به وايي چي تا ولي درواغ موږ ته وويل چي پر تاسي عذاب نازلېږي، نو د ه انتظار د وحي ونه کړی او مخ يې ونيوی د درياب پر خوا، وذالک قوله تعالى:

إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾

چي دی وتښتېدی

سوال: تېښته ودې ته وايي په عرف کي چي مريی له باداره وتښتي، نو دلته د دغه اسناد د اباق و يونس ته به څرنګه وي؟

ځواب: يونس له قوم څخه ولاړی کمامر، لکن چونکه دا تګ د ده بيله اجازې د رب د يونس ؤ، حسن اطلاق هذا اللفظ عليه.

ترجمه: يونس وتښتېدی د کښتی پر لور چي ډکه وه د خلکو څخه او د دوی د مالو څخه، راوي وايي چي کښتی چي حرکت وکړی ودرېده، نو کښتی چلونکو آب بازانو وويل چي زموږ د کښتی دا عادت دی چي عبد آبق من المولی چي پکښي سپور وي حرکت نه کوي هيڅ چا ږغ نه وکړی چي زه عبد آبق يم من المولی، اتفاق يې پر دې وکړی چي قرعه اندازي به سره وکړو، نو قرعه پر يونس وختل، بعض روات وايي چي درې واره يې قرعه استعمال کړه هر وار به قرعه پر يونس ته په سوه، فقال يونس ان العبد الآبق من المولی، ورمی نفسه سره د کالوا الی البحر، وهذا معنی قوله تعالى:

فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾

قرعه اندازي يې وکړه (کمامر) ای المغلوبين في القرعة.

درويش وايي: چي بغوي يو روايت راوړی دی چي مظهري رانقل کړی دی، وايي چي يونس چي له قوم څخه د فرار نيت وکړی د ده سر دوه زامن او مايينه هم ورسره وه، نو يو کښتی راغله د يونس دا اراده وه چي پکښي سپور سي مايني يې

تلوار وكړى چي په كښتئ كي سپره سي، د بلي خوا درياب ځپه وه هل ماينه يې په درياب كي غرقه سوه، چونكه دوى د درياب پر غاړه ناست وه بله ځپه د درياب راغله هغه مشر زوى يې ځني يووړى د بلي خوا لېوه راغلى هغه كشر زوى يې ځني يوړته كړى فبقى يعني يونس عليه السلام فريدًا تنها، انتهى كلام البغوي الذي نقله المظهري.

فقير وايي: چي دا قصه په هيڅ تفسير كي او په يو روايت د راويانو نه ده راغلې ډېر تلاش مي وكړى، انا لله وانا اليه راجعون، والعلم عند الله العظيم.

فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿١٤٢﴾

نو يونس عليه السلام تېر كړى ماهي.

په روايت كي د قصې راغلي دي چي وروسته تر قرعه كشئ يونس عليه السلام د كښتئ پر طرف ودرېدى چي ځان درياب ته وغورځوي يو ماهي يې وليدى (چي ددې ماهي نوم ابن ابى حاتمؤ او نورو راويانو ويلي دي نوم يې نجمؤ) دې ماهي تر اوبو درې ګزه سر دباندي را ايستلىؤ او خوله يې وازه نيولې وه يعني په انتظار د يونس عليه السلامؤ، يونس عليه السلام ځني وېرېدى يعني په دې چي د ماهي خو نو زما غوښي او هډوكي تهوله غذا ده، نو دى بل طرف ته د كښتئ ولاړى ماهى هغه طرف ته پسي ورغلى، پر دې هيئت يونس عليه السلام بل طرفته وهكذا شاوخوا يونس عليه السلام پر كښتئ ګرځېدى ماهى هم ورسره ګرځېدى، اخير يونس عليه السلام په دې پوه سو چي دا ماهى په حكم د خداى جل جلاله را روان دى، نو ده ځان اوبو ته وغورځاوه ماهي دمخه تر اوبو ګوله كړى او تېر يې كړى ماهى د درياب پاى ته ولاړى، ماهي ته الهام د خداى جل جلاله وسو چي دا يونس ستا غذا نه ده بلكې ستا نس دده لپاره بندي خانه ده.

(وهو مليم) اى داخل في الملامة على ان بناء افعل چي مليم د هغه باب څخه دى للدخول في الشئ، نحو احرم اذا دخل في الحرم او يا معنى دا د آت بما يلام عليه يعني چي فراريې له قوم څخه بېله اجازې د خداى جل جلاله وكړى.

سوال: مجاهد رحمه الله له ابن عباس رضي الله عنهما څخه داسي ترجمه د مليم نقل كړې ده اى مسئ و مذنب، نو دا معنى صحيح ده؟

ځواب: دا بيان د حاصل د معنى د مليم ده لان حسنات الابرار سيئات المقربين.

فائده: جمله د وهو مليم د مفعول څخه د التقمه چي ارجع و يونس عليه السلام ته دى حال ده.

فَلَوْلَآ اَنَّهٗ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِيْنَ ﴿۱۴۳﴾

که نه وای یونس، دی ؤ د مسبحین څخه.

درویش وایي: چي روح المعاني یې ترجمه داسي کړې ده ای من الذاکرین الله تعالی کثیرًا بالتسبیح یعني سبحان الله.

درویش وایي: چي مشهور او صحیح تفسیر یې هغه دی چي په قرآن مبارک کي راغلی دی فنادٰی في الظلمات ان لا اله الا انت سبحانک اني کنت من الظالمین، له ابن عباس رضي الله عنهما څخه منقول ده ای من المصلین، وقال وهب رحمه الله من العابدین، وقال الحسن رحمه الله ما کانت له صلوة في بطن الحوت لکن وقد عمل عملاً صالحًا (ای التسبیح والذکر الکثیر) مظهري وایي په رد کي د قول د حسن رحمه الله، قلت ویمکن انیکون هو مصلیًا بالاشارة لکونه حیًا مضیقًا انتهی قول المظهري، دده خیال دادی چي حسن رحمه الله چي نفي د صلوة کړې دي له دې وجهه څخه چي د ماهي په نس کي خو په ولاړه لمونځ نسي کېدای، نو مظهري رد وکړی چي په اشاره به یې کاوه، ولیس المراد الحسن رحمه الله ذالک، ولي چي دومره لوی ماهی ؤ چي یونس علیه السلام یې سره د کالو په ستوني کي تېر کړی، نو نس د دغه ماهي به څومره فراخه ؤ یقینًا په ولاړي لمونځ پکښې کېدای سوای، بلکې الحسن رحمه الله له دې وجهي د صلوة نفي وکړې چي لمونځ کول یې نه دي ثابت او قول د ابن عباس رضي الله عنهما الحسن رحمه الله پر معنی لغوي حمل کړی دی ای الدعاء والتضرع الی الله عزوجل فافهم.

په یوه روایت کي راغلي دي چي یونس علیه السلام په نس کي د ماهي د شګو او ډبرو د دریاب تسبیح واورېدې، نو ده هم تسبیح شروع کړې.

لَلَبِثَ فِيْ بَطْنِهٖٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُوْنَ ﴿۱۴۴﴾

دا جواب دی د لولا، ترجمه: نو ده درنګ کړی وای په نس کي د ماهي تر هغه ورځي پوري چي خلک په نفخه ثانیه سره ژوندي کېدای.

پوښتنه: چي د دې آیت قرآني معنی دا نه ده چي یونس علیه السلام تر یوم یبعثون پوري ژوندی د ماهي په نس کي وای بلکې معنی یې داده چي یونس علیه السلام چي پر خپل اجل مړ سوی وای نس د ماهي دده لکه قبر د نورو خلکو وای، او اجزاء دده به د اجزاء سره

د ماهي یعني که هغه هم مړ سوی وای ګډ سوي به وای حیث ما کان في علم الله تعالی الي یوم القیامة لکه د قبرو د انسانانو هډوکي چي خاوري سي او د خاورو سره د مځکي ګډ سي الی یوم یبعثون.

درویش وايي: چي په حدیث کي راغلي دي چي روایت یې عبد الرزاق او ابن جریر او ابن ابی حاتم او ابن مردویه له انس رضي الله عنه څخه مرفوعًا کړی دی چي یونس علیه السلام چي ماهي تېر کړی او کښته ماهي ولاړی سره د یونس الی ما انتهی من الارض فنادی في الظلمات لا اله الا انت سبحانک اني کنت من الظالمین، دا دده دعاء تر عرشه پوري ورسېدل، نو ملکو د عرش وویل یا ربنا نسمع صوتًا ضعیفًا (موږ اورو یو اواز چي ضعیف دی من بلاد غربة د نابلده ښارو څخه) خدای پاک ورته وویل چي پوهېږئ چي دا د چا اواز دی؟ ملکو ورته وویل لا یاربنا! خدای پاک ورته وویل عبدي یونس، ملکو ورته وویل هغه سړی دی چي همېشه به موږ پورته کول دده مقبول عملونه او دده قبول خواستونه؟ خدای پاک ورته وویل نعم! هو هغه سړی دی، ملکو ورته وویل یا ربنا الا ترحم ما کان یصنع في الرخاء وتنجیه في البلاء، قال الله تعالی بلی فامر عزوجل الحوت فلفظه، کما قال الله تعالی:

فَنَبَذْنٰهُ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيْمٌ ﴿۱۴۵﴾

نو وغورځاوه ماهي په امر زموږ پر یوه خالي مځکه چي نه ځنګلؤ او نه درختي پر وې، او دی ناجوړی ؤ غوښي یې سره توی سوي وې او د ولاړي قوت یې نه درلودی.

اختلاف: په مدت کي د لبث د یونس په نس کي د ماهي: البغوي وايي چي مقاتل بن خبان وايي چي درې ورځي یې د ماهي په نس کي تېري کړي وې، وقال البغوي چي عطاء وايي چي اووه ورځي وې، وقال البغوي چي الضحاک وايي چي شل ورځي د ماهي په نس کي ؤ، او السدي، الکلبي او مقاتل بن سلیمان وايي چي څلوېښت ورځي د ماهي په نس کي ؤ، او بغوي له شعبي څخه روایت کړی دی چي د څاښت په وخت کي ماهي تېر کړی او مازدیګر یې وغورځاوه.

لکن درویش وايي چي په معتبراتو کي د تفاسیرو وايي چي یونس پر داسي

حال ګرځیدلی ؤ لکه کوچنی چي د مور له نسه پیدا سي، قاله ابن عباس رضی الله عنه والسدي، او ابن جبیر رحمه الله وایي چي یونس علیه السلام چي ماهي وغورځاوه نه یې وېښتان پر بدن وه او نه یې نوکان وه.

درویش وایي: چي له دې څخه دا معلومېږي چي مده د لبث د یونس علیه السلام ډېره وه، نو بناءً علی هذا دا لنډي لنډې مدې چي په بعض روایاتو کي راغلې قابل د اعتبار نه دي، والله اعلم.

وَأَنبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ ﴿۱۴۶﴾

موږ شنه کړه پر ده (یعني فوقه) درخته د یقطین.

فائده: یقطین وضع دی لپاره د مفهوم کلي هر هغه نبات ته وایي چي پر مځکه باندي پروت وي لکه هغه درخته چي تنه نه لري لکه ختکی، هندوانه، ژړکدو، بادرنګ، مرغونې، چمبرخیال وغیرها، یقطین اسم جنس دی او یقطینة یې واحدة ته وایي، دلته مستعمل په عرف عام کي په قرع کي چي کدو ته وایي استعمالاً للعام في فرد خاص.

سوال: شجره په لغت کي درختي ته وایي چي تنه نه کوي، نو پر یقطین اطلاق څرنګه وسو؟

ځواب: بعض مفسرین وایي چي خرق العادة یقطین لکه درخته پورته سو او پر ده لوړ وغوړېدی، فائده یې داده چي پر ده سایه وکړي ولي دده بدن نازل ؤ ګرمي به ده پر پرېوتل، او بله فائده یې داده چي یقطین پر بلګو مچ نه کښېني.

درویش وایي: چي دا فضل د خدای جل جلاله دی پر خپل دوست، او د یونس علیه السلام معجزه ده، او بعض مفسرین وایي چي خدای ج د یقطین بغل ته درخته چي ساق او تنه یې درلوده پیدا کړه، او یقطین د هغې درختي ته پورته سو او مجموع لکه درخته د یقطین وګرځېدل، او دا هم معجزه د یونس ع ګڼل کېږي، په یو روایت کي راغلي دي چي یو چا و رسول الله صلی الله علیه وسلم ته وویل چي ستا قرع یعنې کدو ډېر خوښ دی؟ ده ورته وویل اجل هي شجرة اخي یونس ع، په حدیث کي راغلي دي چي (وعل) په بل روایت (اروية) چي د غیره مېږه ده یا بزه چي سهار او ماښام به یونس ع

ته راتله ده به يې شيدې څېښلې حتى چې بدن يې قوي سو او غوښې د بدن يې کلکې سوې او وېښتان يې پر سر او ږيره پيدا سوه او قوة برجا سو.

درويش وايي: چې يونس عليه السلام وروسته تر دې چې روغ رمټ سو يوه ورځ تر درختي لاندې بيده سو چې راويښ سو درخته وچه سوې وه، نو ډېر غمجن سو او لمر هم په تکليف کړی فجعل يبکی فجائه جبرئيل، فقال اتحزن على شجرة ولا تحزن على مأة الف او يزيدون من امتک قد اسلموا وتابوا.

درويش وايي: چې دا قصه مقاتل بن حبان رحمه الله راوړې ده او مظهري رحمه الله يې نقل کړې دی او روح المعاني او روح البيان يې هم نقل کړې دی بالفاظ متفاوتة لکن متحدة المآل، نورو مفسرينو خو وروسته هيڅ نه دي ويلي لکن مظهري وروسته په دې عنوان سره بيان کړی دی.

مسئله: لايجوز ذکر ذلة الانبياء فان ذلتهم توجب کمال الانابة الى الله عزوجل ورفع درجاتهم؟

سوال: مظهري رحمه الله په خپله بيان د ټولو حالاتو د يونس عليه السلام چې په قرآن کريم کي راغلي وه وکړی کمامر آنفًا، نو دا به ذکر د ذلت د يونس عليه السلام نه وي او که څرنګه؟

ځواب: د مظهري رحمه الله مراد دادی چې پر طريقه د اعتراض دي ذکر نه کوي کمايدل عليه عبارته فيما بعد يعني قوله ومن اعترض على احد من الانبياء عليهم السلام فقد کفر، کريمه: لانفرق بين احد من رسله.

وَاَرْسَلْنٰهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزِيْدُوْنَ ﴿۱۴۷﴾

او موږ واستاوه يونس عليه السلام و يو لک کسانو ته او يزيدون، قال مقاتل والکلبي رحمه الله بل يزيدون يعني کلمة د او په معنى د بل ده، او سيد المفسرين عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي ويزيدون يعني کلمة د او په معنى د واو ده، واختلفوا في مبلغ تلک الزيادة فقال ابن عباس رضي الله عنهما ومقاتل رحمه الله عشرين الف، رواه الترمذي، او الحسن رحمه الله وايي ډېرش زره يو څه بالا او سعيد بن جبير وايي اوويا زره لکن د عشرين الفًا روايه قابل د اعتماد دی لمامر من قول ابن عباس رضي الله عنهما ولما روى ابى بن کعب رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم يزيدون عشرين الفًا.

پوښتنه: یونس علیه السلام د مخه خدای جل جلاله رسول استولی ؤ نو ددې ارسال معنی څه ده؟

جواب: روح المعاني وايي والارسال على ما اخرج غير واحد من مجاهد والحسن وقتادة هو الارسال الاول الذي كان قبله قصة الحوت، نو دا جمله عطف ده على قوله تعالى وان يونس آه على سبيل بيان لابتداء حال يونس وانتهائه او بل داوجه ده چي په دې ارسال کي تصريح بماهو المقصود من الارسال وهو الايمان كما ستسمع صرف په منځ کي د ارسال اول او ثاني قصه د التقام په طور د جمله معترضه راوړه لغرابتها.

سوال: حمل ددې ارسال پر ارسال اول باندي مانع يې فاء في قوله:

فَاٰمَنُوْا فَمَتَّعْنٰهُمْ اِلٰى حِيْنٍ ﴿١٤٨﴾

(فآمنوا) فان قوم يونس ؑ خو ايمان نه ؤ راوړی د ارسال اول په وخت کي بلکې چي يونس علیه السلام ځني ولاړی او قوم ته دده علامات د عذاب ښکاره سوه، نو دوی توبه وکښل او ايمان يې راوړی كمامر في تفصيل القصة، نو که دا ارسال عين ارسال اول وي نو تفريع د آمنوا بالفاء څرنګه صحيح کېږي؟

ځواب: روح المعاني په دفع کي ددې سوال داسي ويلي دي: اجيب بانه تعقيب عرفي (اى بعد الارسال الاول) كما في قولهم تزوج فلان فولد له، مع ان التولد متراخ بزمان كثير من التزوج كما لايخفٰى، وقيل الاقرب ان الفاء للتفصيل والسببية ولاريب ان الاول من الارسال سبب لايمانهم ولو بعد زمان طويل.

(فَمَتَّعْنٰهُمْ اِلٰى حِيْنٍ) نو موږ ددوی ژوندا ته نفع ورکړه تر يو وخت پوري يعني الى انقضآء اجلهم المعلوم عند الله.

فائده: ذكرها روح البيان وروح المعاني چي په يو حديث طويل کي چي له ابن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی راغلي دي چي يونس علیه السلام بعد نبذ بالعراء وانبت عليه الشجرة وصح جسده وحسن حاله كمامر خرج (را ووتی د خپل ځايه من موضع الشجرة) نو ده يو شپانه وليدی چي پسونه يې پوول، نو يونس علیه السلام ورته وويل ممن انت يا غلام (ته د چا له قوم څخه يې يا غلام) هغه ورته وويل من قوم يونس ؑ يونس علیه السلام ورته وويل چي ته چي ورسې قوم يونس ته زما سلام پر ووايه او دا ورته

وو ايه چي ما يونس وليدی، غلام ورته وويل چي که ته يونس يې خو په دې به خبر يې چي د يونس په قوم کي دا قانون ؤ چي چا به دروغ وويل او شاهدان به يې نه درلوده هغه سړی دوی قتل کاوه، فمن يشهد لي اذ قلت رئيت يونس، نو يونس ؑ ورته وويل چي دغه درخته او دغه مځکه دي شاهدان زما د رؤيت دي، شپانه ورته وويل چي ته يې زما په مخ کي تجربه کړه يعني دا درخته او مځکه، يونس عليه السلام و هغې درختي او مځکي ته وويل چي دا غلام چي هر وخت تاسي ته راسي فاشهدوا له، مځکي او درختي ورته وويل نعم! شپانه ولاړی پسونه يې بوتله قوم ته ورغلی او دا قصه د ليدلو د يونس عليه السلام يې ورته وکړه، دې شپانه تکړه وړونه درلوده چي د ملک په دربار کي يې آمد و رفت درلودی، نو شپانه يې ملک ته ورواستاوه، شپانه ملک ته وويل چي ما يونس عليه السلام وليدی سلام يې هم وايه، ملک امر وکړی چي دا غلام قتل کړئ، د ملک په خيال کي دا ؤ چي دروغ يې وويل، غلام ورته وويل چي زه شاهدان لرم، ملک خلک ورسره واستول فانتهوا الى الشجرة والبقعة، غلام ورته وويل چي زه تاسي ته قسم په خدای جل جلاله درکوم چي يونس عليه السلام تاسي زما شاهدان ونه ګرځولاست؟ قالتا نعم! فرجع القوم مذعورين يقولون تشهد لک الشجرة والبقعة، نو دوی ملک ته ورغله قصه يې ټوله ورته وکړه ملک غلام تر لاس ونيوی پر خپل تخت يې کښېناوه و ورته وه يې ويل انت احق بهذا المقام مني، غلام پر تخت کښېنستی څلويښت کاله يې ښه حکمراني پر وکړه.

درويش وايي: چي دا حديث چي په اصطلاح يې خبر بولي امام احمد يې په زهد کي راوړی دی، او بل جماعت هم راوړی دی، روح المعاني وايي چي له دې قصې څخه دا معلومېږي يعني ظاهرًا چي يونس عليه السلام لم يرجع الى قومه بعد ان اصابة ما اصابه منهم انتهى قول روح المعاني.

درويش وايي: چي د انبياء عليهم السلام زړونه خدای جل جلاله له بغض او عداوت څخه پاک ساتلي دي، نو د يونس عليه السلام مانع له ورتګ څخه دا ؤ چي يونس عليه السلام له خدايه داغه غوښتل چي قوم ايمان راوړي، او بله خبره داده چي ملک که څه هم سلطنت و غلام ته وسپاری او هغه څلويښت کاله ښه حکمراني کوله لکن ابتدائي حالت د تبليغ د يونس عليه السلام خو صرف توحيد ؤ، وروسته چي دوی ايمان راوړی د اسلامي

احکامو چي په هر دين کي سته يونس عليه السلام ته د بنووني ضرورت سته.

سوال: چي داسي ده نو ولي يونس عليه السلام سلام د شپانه په لاس ورکاوه؟

ځواب: هغه صرف د قوم د بشارت لپاره ؤ چي يونس عليه السلام ژوندى دى، قوم به يې د راتلو د خوشحالۍ شپې او ورځي تېرولې .... بيت:

چه خوش باشد که بعد از انتظاری...... باامید رسد امید اوری

او بله فائده د سلام قبل الكلام داده چي قوم د يونس چي د غلام سره راغله او شاهدي د درختي او د بقعة يې واورېل، او نور قوم ته يې بيان وکړى دا يوه معجزه وه چي ايمان د قوم يې پر رسالت د يونس ترپخوا چي دوى په غياب کي د يونس ؑ ايمان راوړى ؤ نور مستحكم سو، الى غير ذالک من الفوائد.

پوښتنه: د نورو انبياء کرامو عليهم السلام قصه چي به خلاصه سوه په پاى کي به يې سلام على الياسين انا كذالک نجزى المحسنين انه من عبادنا المؤمنين وكذالک قصة موسىٰ ؑ و هارون ؑ وغير ذالک، لكن قصه د لوط ؑ او د يونس ؑ يې په عبارت نه کړه بدرګه، سر يې څه دى؟

ځواب: لپاره د فرق بينهما اى بين لوط ؑ و يونس ؑ وبين اصحاب الشرائع الكبرى و اولى العزم من الرسل او اكتفاءً بما في اخير السورة يعني وسلام على المرسلين، لانه شامل لكل الرسل، او په عين حال ددې دوو يعني لوط و يونس ؑ او نور فرق سره وسو بالتصريح په نورو رسولانو کي مع دخولهم في الآخير او ددوى دوو په باره کي يې هغه اجمالي سلام کافي وګرځاول سو.

فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ ﴿١٤٩﴾

هذه الجملة عطف على قوله تعالى فاستفتهم اهم اشد خلقًا ام من خلقنا.

پوهه: چي رسول الله ﷺ امر سو اولاً عن انكارهم البعث په داسي ډول چي دوى و اقرار ته مجبور کړي يعني اى المخلوقين اشد خلقهم ام خلق غيرهم من السماء والارض والملائكة، دوى مجبور دي چي وايي به چي خلق د سماء والارض والملائكة اشد من خلقهم نو هغه خداى ج قادر دى پر بعث بعد الموت باندي ستاسي، وروسته خداى ج يو څو قصې د انبياء سره د قومو ددوى وکړې چي

مناسب ددې سره وې چې انکار البعث باطل دی، په دې اوسني آياتو کې خدای ﷻ علیه الصلوة والسلام امر کړی چې پوښتنه ددې قسمت ددوی څني وکړه چې دوی خدای ﷻ ته بنات وايي او خپلو ځانو ته زامن وايي چې دوی وايي چې ملائکه د خدای ﷻ لوڼې دي او خپلو ځانو ته ته زامن نو دې کفارو پر کفر بل شی هم بالا کړی چې خدای جسم دی فان الولادة مخصوصة بالاجسام وتجويز البنات على الله او ځانو نه یې تر خدای ﷻ بالا کړه، ولې و خدای ﷻ ته یې هغه بېکاره له دوو صفتو څخه د اولاد چې لوڼې منسوب کړې واشرفهم لانفسهم يعني البنين او سپکاوی د ملکو یې هم وکړی چې د انوثت نسبت یې ورته وکړی، ځکه خدای ﷻ دا صنيع شنيع ددوی مکرره په قرآن کې ذکر کړې ده کريمه: انكم الذكر وله الانثى تلك اذا قسمة ضيزى وغير ذالک في القرآن.

اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ اِنَاثًا وَّهُمْ شٰهِدُوْنَ ﴿١٥٠﴾

انتقال من كفرهم الى كفرهم الآخر آيا پيدا کړې مونږ ملکې ښځې لکه بنو مدلج او بنو خزيمه به ويل چې خدای د جناتو لوڼې په نکاح کړې دي ملکې یې لوڼې راوړې دي، ولهذا عبدو الملائكة دوی وايي چې ملکې ځانونه مستور کړځوي چې څوک یې نه ويني لکه ښځې د انسانانو (وهم شاهدون) حال دی من فاعل خلقنا دا حال د استهزاء او د تجهيل ددوی سبب دی يعني دوی حاضر وه چې ملکې زېږېدلې، ولې چې د نر او ښځې زېږېدل په حضور پورې اړه لري نه په بداهت سره معلومېږي او نه په دليل سره.

اَلَآ اِنَّهُمْ مِّنْ اِفْكِهِمْ لَيَقُوْلُوْنَ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ اللّٰهُ ۙ وَاِنَّهُمْ لَكٰذِبُوْنَ ﴿١٥٢﴾

پوه سه! (الا حرف تنبيه دی يعني بدانکه) دوی له خپلو عظيمو درواغو څخه (چې معنی د افک ده) دوی وايي چې خدای وزېږولې لوڼې، او په تحقيق دوی دروغ وايي:

اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِيْنَ ﴿١٥٣﴾

اصل د استفى ا استفى ؤ اول همزه د استفهام انکاري او استبعاد چې مفتوح دی او دوهم الف د باب د افتعال دی چې مکسور دی، نو الف د افتعال یې حذف کړی،

ولي دا الف د وصل دى په وخت د ..... كي د كلمې د وصل حذف كېږي، او همزه د استفهام انكاري پاته سو، والمعنى اتقولون انه تعالى اخص اى اختار لنفسه اخس الصنفين من الرجال والاناث، تفسير حسيني وايي: آيا برگزيد خداى تعالى دختران را كه مكروه طبع طباع شما اند بر پسران كه مادهٔ افتخار شما ايشانند.

مَا لَكُمْ ۫ كَيْفَ تَحْكُمُوْنَ ﴿۱۵۴﴾ اَفَلَا تَذَكَّرُوْنَ ﴿۱۵۵﴾ اَمْ لَكُمْ سُلْطٰنٌ مُّبِيْنٌ ﴿۱۵۶﴾

څه شى دى تاسي لره دليل په دې قسمت تاسي څرنگه حكم كوئ) يعني پر غني من العالمين بهذا الحكم الفاسد الباطل بالبداهة العقلية) آيا تاسي پند نه اخلئ چي خداى ﷻ منزه دى له ولد څخه مطلقًا.

فائده: حسب القانون النحوي وروسته تر همزه د استفهام چي حرف عطف راسي هغه معطوف پر محذوف دى، والتقدير هٰهنا الا تتفكرون فتذكرون.

(ام لكم سلطان مبين) آيا تاسي لره حجت واضحه سته د خداى ﷻ چي ملائكه بنات الله دي؟ ومعنى الآيات چي اسباب د علم حصر دي په درو كي العقل، والحس، والخبر الصادق، او دا معلومه خبره ده نفس خبر مفيد د علم نه دى چي يا پر حس بناء نه وي لكه سړى چي ووايي: زيد رجل او على الاعلام من الله العالم الغيب كالاحكام الالهية المذكورة في القرآن المنزل من عند الله، نو په دې آيتو كي خداى پاک انكار وكړى پر دلالة العقل على ان الملائكة بنات الله بقوله الربک البنات ولهم البنون، ولي سره ددې چي برهان قوي سته مطلق الولد پر خداى ممتنع دى، نو دوى څرنگه ادراک ددې كولاى سي چي ملائكه انثى دي په عقل صرف سره، ولايجوز العقل ان يثبت اخس الفريقين للخالق اى الانثى واشرفها للمخلوق اى البنون، وروسته بيا خداى پاک انكار وكړى د دليل حسي څخه ددوى يعني المشركين بقوله ام خلقنا الملائكة وهم شاهدون يعني تاسي خو نه واست حاضر وخلق ته د ملكو چي د انوثيت دعوه يې كوئ، وروسته خداى پاک انكار وكړى چي په دې دعوىٰ كي تاسي يو خبر صادق من الله العليم الخبير په لاس كي نه لرئ (ام لكم سلطان مبين؟)

فَأْتُوا بِكِتٰبِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِينَ ﴿١٥٧﴾

راوړئ ستاسي کتاب چي منزل من عند الله دی چي ملکي د خدای لوڼې دي، که رشتيا ويونکي ياست په دې دعوٰی کي چي ملائکه بنات الله دي.

پوه سه: چي پر جزاء د ان شرطيه ماقبل دلالت پر کوي.

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا ط

ددې آيت په ترجمه کي لوی اختلاف دی.

قال الکلبي ؒ قالوا يعني کفار قريش (لعنهم الله) ان الله سبحانه وتعالى تزوج من الجن (د پېرانانو يعني ددوی د لوڼو يا خويندو سره) فخرج منها الملائكة، وقال بعض قريش لکه ابن عباس رضي الله عنهما چي روايت کړی دی نزلت هذه الآية په درو قبيلو کي د قريشو سلمة، خزاعة و و جهنية چي دوی به ويل ملائکه بنات الله دي، نو ابوبکر الصديق رضي الله عنه ورته وويل فمن امهاتهم؟ قالوا سروات الجن (هغه سردارنې بنځي دي د پېرانانو) کذا اخرجه البيهقي في شعب الايمان عن مجاهد.

درويش وايي: چي دا دواړه روايتونه نسبًا په معنی د مصاهرة دي، قتادهؒ وايي چي مراد له جن څخه ملائکة دي سموها جنة لاستتارهم عن الابصار (ولي د جن لفظ د پټ معنی ورکوي، له دې وجهي د مور په نس کي کوچني ته جنين وايي، او قيامت ته جنت وايي لاستتار ارضها باغصان اشجارها المثمرة).

مظهريؒ وايي: چي ملکي چي په دې نامه يادي کړل سوې تحقيرًا لشانهم عن مرتبة النبوة لله سبحانه تعالى انتهى، يعني په عرف کي ظاهرًا پېريان حقير ګڼل کېږي.

وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾

دا جمله معترضه ده، لام موطئه د قسم محذوف دی، او پوهېږي جن انهم ای قائلي هذا القول او الانس مطلقًا او الجنة بمعنی د امهات الملائكة حاضره کړه کېږي و نار ته.

سُبْحٰنَ اللهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٥٩﴾

پاکي ده و خدایؒ لره د هغه شي څخه چي دوی توصيف په کوي من النسب، دا جمله معترضه اخرٰی ده.

اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِيْنَ ﴿١٦٠﴾

مګر نه بندګان د خدای چي ځان يې د کفر او معاصي ؤ څخه ساتلی وي چي مؤمنان دي.

پوه سه: چي دا استثناء له ضمير څخه د انهم نو له هغه ضمير څخه مراد قائلين دي د ولد د خدای نو استثناء منقطع ده ولي چي مؤمنان يا ملکي خو قائلين دد ې قول نه دي، او که مراد له ضمير څخه عام سي ای الکافر والمؤمن من الانس والجن والملائکة، نو دا استثناء متصل ده لپاره د اخراج د مؤمنانو من الجن والانس والملائکة لان هؤلاء غير محضرون الی النار.

فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُوْنَ ﴿١٦١﴾ مَآ اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفٰتِنِيْنَ ﴿١٦٢﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيْمِ ﴿١٦٣﴾

په تحقيق تاسي (يعني يا اهل مکه، التفات دی له غيبت څخه و خطاب ته او کلمه د فاء جزائيه ده او شرط محذوف دی، والتقدير اذا جعلتم بينه تعالی وبين الجنة نسبًا فانکم) او چي تاسي يې عبادت کوئ چي بتان دي، نه ياست تاسي پر خدای په فتنه کي اچونکي يعني په ضلال کي اچونکي پر خدای ﷻ، مګر نه هغه ثوک چي داخل اور ته ګرځي ای کان في علمه القديم، انه شقي کافر.

پوه سه: چي جار ؤ مجرور يعني عليه متعلق دي بقوله (بفاتنين).

وَمَا مِنَّآ اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ ﴿١٦٤﴾

درويش وايي: چي دا حکايت دی د اقرار د ملکو په عبوديت سره لپاره د هغو کسانو چي د دوی عبادت يې کاوه بناءً علی انهم بنات الله کمامر.

فائده: مقام معلوم څخه مراد يا عبوديت لکل واحد منهم يا مقام معلوم دی په اسمانو کي يعبد الله فيه، او يا مقام معلوم دی و قرب الی الله ته، لايتجاوز منه، ابوبکر الوراق وايي چي له مقام معلوم څخه مراد هغه مقامات د خوف او د رجاء او محبت او رضاء دي.

حاصل دا دی چي هره ملکه خپله وظيفه لري او خپله نوع د عبادت لري او خپل ځای په آسمانو کي لري، مثلاً د جبرئيل وظيفه عمومي وه چي راوړل دي وحي و انبياء کرامو عليهم السلام ته او د يو قوم د اهلاک لپاره لويه نعره کول دي، لکن اصلي

مقام د ده صدرة المنتهٰی دی، یعني تر هغه مقام لوړ نسي تېرېدای، د نبي اکرم ﷺ د معراج په شپه چي په ټولو اسمانو کي د علیه الصلوة والسلام همراه ؤ صدرة المنتهٰی ته ورسېدی و علیه الصلوة والسلام ته یې وویل: ستا یې په مخه بنه زه دلته پاتېږم، چي سعدي شیرازيؒ دا موضوع داسي بیان کړې ده:

چنان گرم در تیه قربت بماند...... که در سدره جبرئیل ازو باز ماند

بدو گفت سلار بیت الحرام....... که ای حامل وحی برتر خرام

بگفتا فراتر مجالم نماند....... بماند که نیروی بالم نماند

اگر یک سر موی بر تر برم....... فروغ تجلی بسوزد پرم

تر هغه وروسته علیه الصلوة والسلام د نور په پردو کي روان ؤ حتی لامکان ته ورسېدی ..ع: مه پرسید از ما کیفیت که چون بود.

درويش وايي: چي د معراج تفصیل واره بیان ما په تفسیر کي د سورة بني اسرائیل کړی دی.

وَّاِنَّا لَنَحْنُ الصَّآفُّوْنَ ﴿۱۶۵﴾

او موږ یعني د ملکو ډله (لام د تاکید لپاره دی) موږ په صف درېږو په عبادت کي د خدای ﷻ، ابن ابی حاتم له زید بن مالک رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي صحابه کرام رضي الله عنهم به په جماعت کي پس او پیش درېدل، څو دغه آیت نازل سو، رسول الله ﷺ دوی امر کړه په برابر صف درېدو سره، تر اوسه دا مر د امام المسجد پر ذمه پاته دی چي خلګو ته به په عربي وایي: استووا پر راسته طرف، او پر چپه طرف دي وایي اعتدلوا، او پښتانه ملایان به وایي: صفونه برابر کړئ پښو او ولږو ته سره وګورئ، وامثال ذالک، له جابر بن سمره رضي الله عنه څخه روایت دی چي رسول الله ﷺ خلګو ته وویل الا تصفون کما تصف الملائکة عند ربها (یعني تاسي په صفو کي داسي نه درېږئ لکه چي ملکي په صف کي درېږي په نېز د رب د دوی) فقلنا یا رسول الله کیف تصف الملائکة عند ربها (یعني ملکي څرنګه و خدای ته په صف کي درېږي) قال علیه السلام یتمون الصفوف الاولی (یعني اول صفونه پوره کوي یعني که په اول صف کي ځای وي تر شا نه درېږي، وهکذا الصف

الثاني والثالث، فقهاء وايي که په اول صف کي ځای ؤ تر شا دريدل مکروه دی) ويتراصون في الصف (او جوت سره دريږئ يعني فرجه په مابين کي نه پرېږدي)

وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾

او موږ د خدای پاکي وايو د هغه شي چي دده د ذات سره لائق نه وي کاتخاذ الولد ونحو ذالک.

فائده: په دې آيت کي اول تاکيد په ان سره راغلی بيا په لام سره بيا ضمير فصل چي نحن دی راغلی، دا ټوله لپاره د رد دي چي دوی به ويل چي ملائکه بنات الله دي.

سوال: ملکو ولي حصر پر ځان وکړی، مؤمنان خو هم نه وايي چي ملائکه بنات الله دي؟

ځواب: دا حصر حقيقي نه دی بلکې حصر اضافي دی، يعني موږ داسي نه وايو لکه کفار مشرکين چي وايي چي ملائکه بنات الله دي.

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ ﴿١٦٧﴾

پوه سه: چي کلمه د ان مخفف ده له مثقل څخه اسم يې ضمير شان محذوف دی، والمعنی شان دادی او کانوا خبر دی د ان ليقولون ضمير مرفوع يې راجع دی و کفارو ته د مکې او دا خبره دوی هغه وخت کوله چي عليه الصلوة والسلام نه ؤ مبعوث سوی.

فائده: کلمه د لام فارق ده په منځ د ان نافيه او د ان مخفف من المثقل.

لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٩﴾

مراد له ذکر څخه کتاب دی، يعني که موږ ته کتاب راکړل سوی وای لکه دمخه امتو ته چي ورکړل سوی ؤ، موږ به بندګان د الله عزوجل وای په ښه اخلاص سره، يعني موږ به خالص عبادت د الله پاک کولای مخالفت به مو نه کولای له حکم څخه د خپل کتاب.

فَكَفَرُوا بِهِ ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾

کلمة الفاء فصيحية يعني پر محذوف بنا ده يعني چي دوی ته راغلی اشرف الاذکار چي قرآن مجيد دی، دوی کفر او انکار له هغه څخه وکړی (فسوف

يعلمون) كلمة الفاء سببية لان الكفر سبب للوعيد چي دوی په پوه سي په عاقبت د خپل كفر او هغه شی چي پر دوی راځي من الانتقام والعذاب كما في يوم بدر او يا عذاب الجوع والقحط.

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۷۱﴾ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُوْرُوْنَ ﴿۱۷۲﴾

لام موطئه د قسم محذوف دی ای بالله چي د مخه تېره سوې ده په ازل كي يا په لوح محفوظ كي كلمتنا وعده زموږ مع قدرتنا على ايفاء الوعد زما د بندګانو سره اضافة لپاره د تشريف د مضاف دی ای الذين اخلصوا العبادة لنا في كل وقت وفي الحركة والسكون، المرسلين چي زما له خوا خلګو ته استول سوي دي يعني پر شرف د اخلاص يې شرف د رسالت زما د خوا څخه هم ورکړل سوی وي، ثم فسر الله ذالک بطريق الاستيناف چي دوی يعني خاصة كما يدل عليه ضمير الفصل بين اسم ان چي هم اول او بين خبر ان چي المنصورون دی.

وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغٰلِبُوْنَ ﴿۱۷۳﴾

په تحقيق زموږ لښكر يعني چي في سبيل الله د كافرانو سره جنګېږي، خامخا دوی دي غالبه پر اعداء الله.

پوښتنه: په احد كي خو هم مسلمانان في سبيل الله د كفارو سره د قريشو جنګېدل او سره دد يې لوی هزيمت يې په برخه سو، حتی چي د عليه الصلوة والسلام غاښ مبارک مات سو او سر مبارک يې مات سو او نور ډېر شهيدان يې د لاسه ورکړه؟

ځواب: د احد هزيمت په سبب د شوم د عصيان د بعضي کسانو چي د عليه الصلوة والسلام د امر مخالفت يې وکړی چي هغه د عبد الله بن جبير رضي الله عنه په مشری په يوه دره كي پنځوس كسان كښېنولي وه، اولاً كفارو ته شكست وركړل سو، چي جنګ پای ته ورسېدی د عبد الله رضي الله عنه ملګرو ده ته وويل چي نور نو موږ دلته د څه لپاره ناست يو هغه دی كفارو شكست وكړی او په عين حال كي يې دا هم وويل يا قوم الغنيمة، هر څو چي عبد الله رضي الله عنه په قرار د وصيت د عليه الصلوة والسلام دوی منع كول خو دوی نه سوه منع ، صرف ۱۴ كسه د عبد الله رضي الله عنه سره پاته سوه، خالد بن الوليد چي په هغه وخت كي لا مسلمان نه ؤ، د دوو سو كسو په مشری له هغې درې څخه پر راووت هغه څورلس يې سره د مشر شهيدان كړل.

درويش وايي: چي وقد مر الفصيل لغزوة احد فيما قبل فتذكر.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِيْنٍ ﴿۱۷۴﴾

(فتول) جواب د شرط محذوف دى اى اذا علمت ان النصرة والغلبة لك ولاتباعك فاعرض عن كفار مكة واصبر على آذاهم (حتى حين) اى مدة يسيرة اى مدة الكف عن القتال (يعني چي د جهاد امر در كړل كيږي) نو دا آيت محكمه دى په آية القتال منسوخ نه دى، ولي چي په قتال سره مقيد دى، نو څوك چي وايي چي دا آيت منسوخ دى په آيت القتال سره لم يأت بشئ فافهم

وَّاَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُوْنَ ﴿۱۷۵﴾

ته ګورې دوى ته مغلوبين مقتولين معذبين (په دې اشاره ودوى ته چي دا مغلوبيت ددوى كائن لامحالة لكه دده په مخ كي چي وي، واقرب مثاله مغلوبية المشركين يوم بدر وهكذا سائر غزواته او فتح مكة) ژر دى چي دوى به هم ويني ستا نصرت والتائيد في الدنيا والثواب في الآخرة آه، او يا د دارين جزاء به ويني لان عذاب الآخرة وان كان بعيدًا لكنه قريب لانه آتٍ لا محالة، حتى كه څوك قسم واخلي چي قيامت نژدې دى تر پرون ورځي حانث نه دى، قالوا ما اقرب ما هو آتٍ وما ابعد ما هو فات.

پوه سه: چي ابن جرير له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت كړى دى چي انه لما نزل فسوف يبصرون مشركان د مكې وويل متى هذا العذاب فنزل.

اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُوْنَ ﴿۱۷۶﴾

آيا زموږ د عذاب تلوار كوي استفهام لپاره د انكار او توبيخ دى، والفاء للعطف على محذوف كما هو القانون النحوي وقد مر مرارًا تقديره ههنا ايجهلون شاننا (زموږ د قدرت حال دوى ته نه دى معلوم اذا اراد شيئًا فيقول له كن فيكون) فبعذابنا يستعجلون، يعني بايد دوى د عذاب غوښتنه ژر تر ژره نه وي كړې.

فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَآءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِيْنَ ﴿۱۷۷﴾

چي نازل سو عذاب يعني پر غولې ددوى، الفراء وايي چي عرب يكتفى بذكر الساحة من القوم، فالمراد بالساحة القوم او بعض مفسرينو يو له مقام څخه بعيد

احتمال راوړی دی یعني ضمیر د نزل يې و علیه الصلوة والسلام ته راجع کړی دی، حیث قال اذا نزل الرسول ﷺ مع جیشه بساحة الکفار انتهی وجه د بعد يې ظاهره ده (فساء صباح المنذرین) نو بد دی سهار د منذرینو له عذاب څخه، نو ساء په معنی قبح دی او لام المنذرین لپاره د عهد دی ای صباحهم.

پوهه: چي په عربي کي مستعار دی لپاره د وخت د نزول د عذاب اي وقت کان، یعني که ما ښام وي او که ماپښين وي او که بل وخت وي، ولما کانت الهجوم والغارة عادةً في وقت الصباح یعني حین الغفلة سموا الغارة صباحًا وان وقعت في وقت آخر کما ورد في الحدیث المروي عن انس بن مالک رضی الله عنه چي رسول الله ﷺ چي اراده د جنګ او غزاء د خیبر وکړه اتاها لیلاً (د شپې خیبر ته ورسېدی، او عادت د علیه الصلوة والسلام دا ؤ چي د شپې به یو ځای د کافرانو د جنګ لپاره ورغلی تر سهاره يې حمله نه کول (سريې دا ؤ چي د شپې د ښځو او د کوچنیانو تمیز د لویانو څخه نه کېږي، او د ښځي او صبیانو وژل ممنوع دی په شرع کي) نو چي سهار سو یهودان د خیبر ناخبره د باغو د کارو لپاره راووتل او یومان او بېلچې ورسره وې، او ټوکرۍ او سودې هم ورسره وې، علیه الصلوة والسلام وویل: الله اکبر خربت خیبر (یعني په آلاتو د خراب چي ددوی سره ورسره وه نېک فالي يې وکړه) او دا خبره يې وکړه انا اذا انزلنا بساحت قوم فساء صباح المنذرین یعني و مضمون ته د آیت فاذا انزلنا بساحتهم فساء صباح المنذرین ته يې اشاره وکړه، په وروسته آیت کي خدای پاک مکرر کړی تاکیدًا لوعید العذاب، وقال:

وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِيْنٍ ﴿۱۷۸﴾ وَّاَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُوْنَ ﴿۱۷۹﴾

مخ واړوه له وی څخه تر یو وخت پوري ته ووینه عذاب چي پر دوی واقع سي، دوی به هم ووینې.

درويش وايي: چي معنی يې هغه ده چي قبلاً قریبًا ذکر سوه.

سُبْحٰنَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُوْنَ ﴿۱۸۰﴾

پاکي ده رب لره ستا یعني مما لایلیق بشانه وسلطانه چي رب د قوت او غلبې دی.

فائده: رب چي يې و العزة ته مضاف کړی لپاره ددې چي عزة او قوة او غلبه

خاص په خداى ﷻ پوري ده يا په هغه چا پوري ده چي خداى ﷻ ته منسوب وي لكه رسول دده او مؤمنان (عما يصفون) له هغه څه څخه چي مشركان او كافران يې ده ته نسبت كوي چي په دې سورت كي تېره سوه چي صفات..... او سلبيه ټولو ته شامل دٔ، او دا آيت اجمالاً و هغو صفاتو ته شامل دى.

وَسَلٰمٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ ﴿١٨١﴾

او سلام دى د خداى ﷻ له خوا څخه پر رسولانو چي د خداى ټوله اوامر او منهيات او شيون او صفات يې په اكمله وجه سره خلگو ته بيان كړه.

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٨٢﴾

او حمد كامل يا جنس د حمد يا ټوله محامد خداى لره دي چي رب د ټولو عالميانو دى، د امير المؤمنين علي كرم الله وجهه څخه روايت دى چي ده وويل چي كه چا ته په ډكه پيمانه (يعني عظيم ثواب) خداى وركړي په ورځ د قيامت، نو بايد آخير كلام دده چي له مجلسه ولاړېږي دغه آيت وي سُبْحٰنَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُوْنَ ﴿١٨٠﴾ وَسَلٰمٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴿١٨٢﴾ رواه البغوي في تفسيره.

وقد اخرج الخطيب البغدادي عن ابى سعيد الخدري رضي الله عنه چي رسول الله ﷺ به د لمانځه څخه سلام وګرځاوه دغه آيت به يې وايه، واخرج الطبراني عن زيد بن ارقم رضي الله عنه عن رسول الله ﷺ من قال دبر كل صلوة (كه چا ووايه په وروسته كي د هر لمانځه) سبحان ربک تر اخيره پوري درې واره) فقد اكتال بالمكيال الاوفى من الاجر (نو ده ځان ته پيمانه كړه په ډكه پيمانه د ثواب) واخرج ابن ابى حاتم عن الشعبي قال قال رسول الله ﷺ من شره ان يكتال بالمكيال الاوفى من الاخير يوم القيامة فليقل اخير مجلسه حين يريد ان يقوم سبحان ربک الى اخير الآية.

درويش وايي: چي زه هم ددې سورت د تفسير له ختم كولو څخه فارغ سوم د مازديګر لمانځه ته ولاړېږم: ۲ شهر ذى الحجة سنه ۱۴۳۱ هـ، فاقول:

سُبْحٰنَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُوْنَ ﴿١٨٠﴾ وَسَلٰمٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴿١٨٢﴾

سُوْرَةُ صٓ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ ثَمَانٌ وَّثَمَانُوْنَ اٰيَةً وَّخَمْسُ رُكُوْعَاتٍ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

درويش وايي: چي شروع په تفسير د سورة صٓ په تاريخ ۲ شهر ذی الحجة سنه ۱۴۳۱ھ د مابنام پر شپږ بجې شروع سو.

الحمدلله رب العلمين، مالك يوم الدين جل جلاله وعم رحمته واحسانه والصلوة والسلام على سيد المرسلين رحمة للعالمين شفيع المذنبين وعلى آله واصحبه المختارين الطيبين وبك نستعين واشهد ان لآ اله الا الله وان محمدًا رسول الله.

اللهم سهل على عبدك الظلوم الجهول تفسير هذه السورة بالخير والعافية والصحة والسلامة انك على كل شيئ قدير وبالاجابة جدير.

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِ ۝۱

روايت کړی دی ترمذي، احمد، نسائي او الحاکم رحمهم الله چي ابو طالب چي د عليه الصلوة والسلام مهربان اکا ؤ ناجوړی سو، نو اشراف د قريشو پوښتنې ته راغله ولي چي ابو طالب د بني هاشم مشر سړی ؤ، او نبي کريم ﷺ يې هم پوښتنې ته راغلی، نو د مشرکانو رئيسانو د عليه الصلوة والسلام شکايت وکړی چي دی زموږ خدايان په بد نامه يادوي، نو ابو طالب و عليه الصلوة والسلام ته وويل: يا ابن اخي (ای د وروروزويه!) ما تريد من قومک، عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي له دوی څخه يوه خبره غواړم چي هغه خبره که دوی وکړي عرب به ټول ددوی منقاد سي، وتؤدی اليهم العجم (او عجم به دوی ته جزيه ورکوي) ابو طالب ورته وويل يوه کلمه؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل نعم! ابو طالب ورته وويل چي هغه کلمه کومه خبره ده عليه الصلوة والسلام ورته وويل لا اله الا الله، حاضرينو مشرکانو ناري کړې اجعل الآلهة الهًا واحدًا، ان هذا لشيئ عجائب (دا ټول خدايان يې پر يوه ودرول) دا عجيبه خبره ده، فنزل صٓ الى قوله تعالى بل ما يذوقوا العذاب.

پوه سه: چي که څه هم په صٓ کي اختلاف دی، بعض وايي چي نوم د دغه صورت دی لکه په نورو حروف تهجي ؤ کي يعني (قٓ، نٓ حٰمٓ) وغيرها، محمد بن

كعب وايي چي صٓ مفتاح د نوم د خداى ده چي صمد او صادق الوعد دى، ضحاک وايي چي معنى يې ده صدق الله، او له ابن عباس څخه داسي روايت منقول دى چي معنى يې صدق محمد رسول الله ﷺ ده، لكن مظهري وايي والحق انه من المتشابهات (يعني كسائر المقطعاتت القرآنية)

درويش وايي: چي آنفًا ذكر سو كلمة د واو د عطف لپاره نه ده بلكې د قسم لپاره ده، د ذى الذكر ترجمه ابن عباس داسي كړې ذى البيان لما يحتاج اليه في الدين من العقائد والشرائع والمواعيد، او مجمل معنى يې داسي بيان كړې ده ذى عظة خاوند د نصيحت دى، فيشمل كل مامر وغيرها فافهم، وقال الضحاک معناه ذى الشرف.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾

بل لپاره د انتقال دى بلكې هغه كسان چي مشركان په استكبار كي دي د منلو د قرآن بناء على حمية الجاهلية (وشقاق) په خلاف كي د قرآن او په عداوت لمحمد ﷺ، او يا معنى د شقاق داده چي په اختلاف كي دي د مايقتضيه العقل والنقل.

فائده: تنكير د عزة او شقاق للدلالة على شدتهما.

سوال: كلمه د واو چي والقرآن ده كه د قسم لپاره سي نو جواب د قسم څه شى دى؟

ځواب: د قسم جواب محذوف دى دل عليه مابعده، والتقدير المشركون لايؤمنوا به اى بالقرآن، نو كلمه د بل لپاره د انتقال ده له جواب څخه و اغلظ تر جواب كما لا يخفى فتدبر، او روح البيان خو جواب د قسم محذوف بولي، او جواب يې داسي مقدر كړى دى ان محمدًا لصادق في دعوى رسالته وحق نبوته وليس في حقيته شک ولا فيما انزل عليه ريب.

درويش وايي: وهذا الجواب ايضًا صحيح فتأمل.

كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ فَنَادَوا وَّلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

پوه سه: چي كم خبريه مفيد د كثرت دى يعني څومره ډېر هلاک كړي دي موږ تر كفارو د مخه من قرن.

فائده: قرن سل (١٠٠) كاله ته وايي، مراد دلته ځني اهل د قرن دي، او روح البيان يې تفسير په دې سره كړى دى والقرن القوم المقترنون في زمن واحد.

پوه سه: چي كم منصوب محلاً دى په اهلكنا سره، يعني مفعول به دى، فالمعنى قرنًا كثيرًا اهلكنا من القرون المتقدمة اى امة من الامم بسبب الاستكبار والانكار على رسلهم.

درويش وايي: چي دا آيت وعيد دى و كفارو ته د مكې على استكبارهم وشقاقهم مع رسول الله ﷺ.

(فنادوا) نو نارې كړې دوى يعني كفارو د امم ماضيه ؤ حين نزول العذاب بهم، يا استغاثةً يا توبةً واستغفارًا.

درويش وايي: چي په وخت كي د نزول د عذاب نه استغاثه او نه توبه او استغفار فائده كوي، كما قال الشيخ السعدي قدس سره.

تو پيش از عقوبت درعفو كوب ..... كه سودى ندارد فغان زير چوب

(ولات حين مناص) نه دى وخت د خلاصون ستاسي له عذاب څخه، دا جمله حال ده له ضمير څخه د نادوا، والعائد محذوف.

پوه سه: چي جمله د كم اهلكنا آه بيان د مآل ده د دوى وروسته تر بيان د حال د دوى يعني په قوله تعالى بل الذين كفروا في عزة الخ، والحاصل انهم يهلكون كما هلك من قبلهم يعني هلاك د دوى حتمًا مقضيًا دى.

فائده: كلمه لا مشبه بليس ده تا د تانيث پر زياته سوه لتاكيد معناها وهو النفي لان زيادة البنا تدل على زيادة المعنى، او يا د دې لپاره چي تاء ګاهي د مبالغې لپاره راځي كما في علامة، يا تا يې د دې لپاره زياده كړه چي مشابهت د لا د ليس سره محكم سي، ولي چي ليس درې حرف ساكن الاوسط ؤ او لات وروسته تر زيادة تا هم درې حرف ساكن الاوسط ګرځي.

فائده: لات چي مشبه بليس دى نو اسم يا خبر يې محذوف دى والغالب حذف المرفوع اى الاسم پر قرائت د جمهورو قراؤ اى ليس الحين (وهو الاسم المحذوف المرفوع) حين مناص دا يې خبر منصوب مذكور دى، هذا مذهب الخليل وسيبويه، او مذهب د اخفش دادى چي كلمه د لا نافيه للجنس ده تا يې پر زياته كړه لتاكيد النفي كما مر عنقريب، نو د اخفش پر مذهب لا عمل د ان كوي فحين مناص اسمها والخبر محذوف يعني لفظ لهم اى كائنًا لهم، او بعض مفسرين وايي چي كلمه د لا

نافيه للفعل ده والفعل محذوف، تقديره لاترى حين مناص حاصلاً لهم.
فائده: وقف پر لات په نيز د الزجاج په تا سره دی وعند الكسائي وقف په لاه تا سره نه دی.
فائده: مناص مصدر ميمي دی مشتق دی د ناسه ينوسه اذا فاته، او قاموس والا وايي چي د نوص معنی تاخر ده او مناص منجًا يعني ځای د نجات، او رضي په شرح کي د کافيه وايي چي تا د لات لپاره د تانيث ده په تأويل د لا په کلمه سره د فتكون لتاكيد التانيث واختص بلزوم لآه والله اعلم بالصواب.

وَعَجِبُوٓا۟ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ

او کفار مکه تعجب کوي (دا جمله عطف ده پر عامل د في عزة وشقاق تقديره كانوا في عزة وشقاق وعجبوا) چي دوی ته بېرونکی راغلی دی له دوی څخه ای بشر مثلهم لاملک، چي رسول الله ﷺ دی چي دوی وبېروي د خدای ﷻ له عذاب څخه يعني في يوم القيامة.

وَقَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ هَٰذَا سَٰحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٤﴾

او وويل کافرانو (هذا ساحر) يعني دا معجزې چي دی يې دليل د رسالت خپل بولي سحر او جادو دی، نو دوی جادوګر او سخت درواغ ويونکی دی.
پوښتنه: ځای خو د ضمير ؤ ای قالوا لسبق المرجع، نو د اسم ظاهر د راوړلو څه حکمت دی؟
ځواب: لپاره د دلالت پر دې چي کفر دوی دلاوره کړه چي دا وروسته خبره يې وکړه، او بل پاره د ذم د دوی او د اظهار د غضب الهي.
(کذاب) صيغه د مبالغې ده يعني دعوه رسالت يې درواغ ده، چه خوش گفته شاعری که ميگويد:

گشتهٔ طالع آفتاب اينچنين عـالم فروز... ديدهٔ خفاش رايکذره از وی تورنه
از شعاع روز روشن روی گيتی مستنير... تير گی شب هنوز ازديده وی دورنه

أَجَعَلَ ٱلْـَٔالِهَةَ إِلَٰهًا وَٰحِدًا ۖ إِنَّ هَٰذَا لَشَىْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾

استفهام لپاره د تعجب دی يعني څرنګه، دا توحيد د محمد (ﷺ) يو لوی

عجب کار او کردار دی چي زموږ د نیکه ګانو دین په اجماع سره باطل دی، او بل د تعجب وړ خبره داده چي دا دومره لوی عالم من العلويات والسفليات والحيوانات والنباتات وغيرها څرنګه د يوه خدای تر قدرت لاندي راتلای سي او يا تر علم لاندي کېدای سي، قال البغوي چي عمر بن الخطاب رضي الله عنه چي مسلمان سو چي په ټوله مکه کي د زړه ډک سړی ؤ (حتی چي رسول کريم ﷺ د عمر يا د عمرو بن هشام چي د ابو جهل په نامه يې مسلمانان پېژني) د ايمان راوړلو خدای ته خواست کړی ؤ، نو دا اسلام د عمر رضي الله عنه پر قريشو ډېر سخت اثر د غم وکړی، او په عين حال کي مؤمنان دده په ايمان سره ډېر خوشاله سوه.

درويش وايي: چي عمر رضي الله عنه د اسلام قصه تخمينًا څو صفحې بيان غواړي، نو وليد بن المغيرة و جماعت ته د قريشو چي پنځه ويشت تنو ته بالغ ؤ او دا ټوله د قريشو اشراف او رئيسان وه چي په عمر کي تر ټولو دغه وليد بن المغيرة مشر شخصيت ؤ، ده داسي وينا ودوی ته وکړه چي درځئ ابو طالب ته ورسو (ابو طالب د بني هاشم مشر او سردار ؤ) نو دوی ټوله ورغله ابو طالب ته يې داسي وينا وکړه: انت کبيرنا وشيخنا، وقد علمت ما فعل هؤلاء السفهاء (يعني چي ته خبر يې چي دغه بېوقوفان چي مراد يې مسلمانان وه چي يو په بل پر له پسې ستا د وراره د سحر په دام کي داخلېږي) وانا اتيناک لتقضی بيننا وبين ابن اخيک، فارسل ابو طالب الی النبي ﷺ چي ته راسه، عليه الصلوة والسلام چي راغلی ابو طالب ورته وويل يا ابن اخی هؤلاء اشراف قومک يسئلونک، فلا تمل کل الميل علی قومک (ته هم ډېر ميل ددوی له خبرو څخه مه کوه) قال رسول الله ﷺ ماذا يسئلون؟ قالوا يعني (۲۵) ورته وويل چي پرېږده ذکر زموږ د معبودانو په بد نامه (يعني چي دا جمادات دي لاتنفع ولاتضر شيئًا) موږ به تا او ستا خدای سره پرېږدو، عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي تاسي زما يوه خبره ومنئ، تملکون بها العرب او ستاسي اطاعت به کوي عجم، ابو جهل ورته وويل چي ته يوه يا دوې خبري يادوې موږ به ستا لس خبري ومنو قال رسول الله ﷺ چي زما يوه خبره داده چي: قولوا لآ اله الا الله، فتفرقوا دوی سره متفرق سوه وقالوا اجعل الالهة الهًا واحدًا الی اخير الآية، چي ودې قصې ته خدای پاک په دې آيتو کي اشاره کړې ده.

وَانطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَىٰ آلِهَتِكُمْ ۖ إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾

ولاړه هغه اشراف چي پنځه ويشت کسه وه له مجلس څخه د ابو طالب يعني ناکام ولاړه (منهم) اى من قريش.

پوه سه: چي جمله د انطلق عطف ده على قالوا اجعل الالهة الهًا واحدًا (ان امشوا) دا جمله حال ده په تقدير د قول اى قائلين ان امشوا، درځئ چي ځو له دې ځايه څخه (واصبروا) صبر وکړئ يعني ثابت او محکم اوسئ (على الهتکم) په حذف د مضاف اى على عبادة الهتکم پر عبادت د خپل خدايانو يعني خبري او عذر فائده نه کوي (ان هذا) اى توحيد المعبود (لشيئ يراد) دا جمله تعليل ده لامر بالثبات يعني دغه چي موږ واورېدى له محمد (ﷺ) څخه من امر التوحيد ونفي الهتنا بالمرة هر آئينه يو شى دى چي له جهت څخه د محمد (ﷺ) امضاء او تنفيذ پر موږ مراد دى يعني دى له دې خپلي خبري څخه نه اوړي چي د خپل اکا ابو طالب شفاعت يې زموږ په حق کي هم نه ومانه، او بعض مفسرين يې ترجمه داسي کوي ان هذا الذي نرى من زيادة اصحاب رسول الله ﷺ لشيئ من الله يراد بنا فلا مرد له.

درويش وايي: چي دا توجيه نهايته ضعيفه ده، ولي چي که دوى دا منلاى چي دا د خداى ج له جانبه څخه ده رد يې څوک نسي کولاى، بيا يې ولي ويل واصبروا الخ کما لا يخفى، او بعض مفسرين وايي ان هذا ما يراد محمد اى يتمناه من الرياسة على العرب والعجم الى غير ذالک من تفاسير المفسرين.

مَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَٰذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ ﴿٧﴾

موږ نه ده اورېدلې دا دده دعوى د توحيد د معبود په مخکي ملتو کي.

ابن عباس رضي الله عنهما، او کلبي او مقاتل رح هم چي مراد ددوى له ملة الآخرة څخه نصرانيه دي چي اخير د ملتو دي، يعني هغه هم د توحيد المعبود قائله نه دي بل يقولون ثالث ثلاثة، او مجاهد رح وايي چي مراد ددوى خپل د قريشو دين شرک دى يعني اخيري اجداد او نيکه ګانو د توحيد د معبود خبره نه ده کړې.

(ان هذا الا اختلاق) نه دى دغه دين چي دى دعوه کوي يعني التوحيد مګر دروغ دى چي له ځانه جوړ کړى دى.

ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْۢ بَيْنِنَا ؕ بَلْ هُمْ فِيْ شَكٍّ مِّنْ ذِكْرِيْ ۚ

(الذكر) اى القرآن

پوه سه: چي همزه لپاره د استفهام انکاري دی په معنی د نفي فهو تاكيد لمضمون قولهم ان هذا الا اختلاق (من بيننا) زموږ په منځ كي يعني موږ موجود يو، ددوی غرض دا ؤ چي نه خو دی پر موږ مشر دی او نه دده دومره مال، جاه او جلال سته لكه موږ چي يې لرو.

فائده: له دې خبري څخه دا معلومه سوه چي تكذيب ددوی مبني صرف پر حسد ؤ، او نظر يې پر اموال، جاه او جلال ؤ د دنيا ؤ.

بَلْ لَّمَّا يَذُوْقُوْا عَذَابِ ۸

بلكې دوی په شک كي دي زما د ذكر يعني القرآن الكريم چي الله تعالى پر ما نازل كړی دی چي قرآن كريم مملو او ډک دی له توحيد څخه، نو ځكه دوی په باره كي د قرآن يوه قطعي فيصله نه كوي، ګاهي وايي چي مختلق من عند محمد ﷺ دی، ګاهي وايي كهانت دی، ګاهي وايي يعلمه البشر، ګاهي وايي چي يوه معجزه ويني دا سحر دی (بل ما يذوقوا العذاب) دا بل اضراب دی له مجموع څخه د كلامينو سابقينو چي يو حديث يعني خبره د حسد وه في قوله ءانزل عليه الذكر من بيننا، او بل حديث ؤ في قوله بل هم في شک، يعني لم يذوقوا دوی ته نه دی رسېدلی عذاب زما، يعني اذا ذاقوا العذاب زال مابهم من الحسد والشک ويضطروا دوی په هغه وخت چي عذاب زما ويني يعني مجبور به سي و تصديق ته، لكن لاينفعهم التصديق حين نزول العذاب، لكه فرعون چي د غرق عذاب وليدی چي اوبو راپورته كړی، نو ده وويل: لا اله الا الذي آمنت به بنوا اسرائيل، لكن دې كلمې فرعون له غرق څخه خلاص نه كړی.

اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَآئِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيْزِ الْوَهَّابِ ۹

آيا ددوی سره كلي د خزانو د رحمت د رب ستا يعني النبوة چي دوی هغه چا ته وركوي چي هغه ددوی خوښ وي، يعني ليس الامر كذالک فان النبوة موهبة عطية من الله ﷻ يتفضل بها على ما يشاء من عباده ولا مانع لما اعطاه الله لانه عليم حكيم يفعل مايشاء لامعقب لحكمه، او نبوت په كبر سن يا ثروت مالي يا په رياست پوري

دچاړه نه لري (العزيز) چي دی غالب دی هيڅ شی يې نه سي مغلوبولای (الوهاب) صيغه د مبالغې ده يعني ماشاء لمن يشاء، نو ام منقطعه دی په معنی د بل، نو بل لپاره د دعوی څخه د مشركانو چي نبوت بايد په اختيار كي وای وبل دعوی ته چي نبوت هبه الهي ده، انكار ددوی پر خبره وكذالک ام في قوله تعالی:

أَمْ لَهُم مُّلْكُ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبَابِ ⑩

آيا دوی لره سلطنت او تصرف د هغو شيانو چي په اسمانو كي دي من الملائكة والشمس والقمر والكواكب وغيرها او د مځكي من الحيوانات والنباتات والجبال وخزائن الارض.

فائده: اولاً خدای ﷻ انكار پر دوی وكړی د تصرف په نبوت كي بان ليس عندهم خزائن رحمته التي لانهايت لها، په دې آيت كي رد دی چي دوی لره په امر كي د عالم علوي او سفلي مدخل نسته چي دا عالم جسماني يو كوچنی جزء دی د قدرت الهي.

(فليرتقوا في الاسباب) دوی دي پورته سي په لاروكي د اسمانو او تر عرش دي ځانونه ورسوي نو پر چا چي يې د نبوت پېرزوينه وي هغه ته دي وحي ورواستوي او نبي دې وګرځوي، قتاده او مجاهد ؒ وايي چي مراد له اسبابو څخه دروازې د اسمانو دي، او بعض وايي چي مراد طرق د اسمانو، اهل لغت وايي چي هر شي چي تا و يو شي ته وصل كوي من باب او طريق فهو سببه (پوه سه! چي دا امر د توبيخ او تعجيز دی)

جُندٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ ⑪

پوه سه: چي تنوين لپاره د تحقير او تقليل دی، او هنالک بيان د ما دی، او خبر د جند خبر د مبتداء محذوف دی، والتقدير ای هؤلاء الذين يقولون هذا القول جند قليل حقير (مهزوم) يعني شكست به وخوري عنقريب، دا صفت د جند دی (من الاحزاب) قال قتاده ؒ اخبر الله تعالی نبيه ﷺ انه سيهزم جند المشركين كما قال سيهزم الجمع ويؤلون الدبر فجاء تأويلها يوم بدر، دی وايي اشاره و بدر ته ده، لكن اكثره مفسرين يې داسي معنی كوي چي دا كافران ستا د زمانې يا رسول الله، له جملې څخه د هغو كفارو دي چي دوی د رسولانو د خپلو زمانو سره سوي وه في

القرون الماضية چې د رسولانو سره مقابله وکړې او د رسولانو دين پرشا وتمبوي،
هغه مغلوب او هلاک سوه، نو ستا قوم چې په تدابير الهيه کې لاس وهنه کوي او
تصرف په امور ربانيه وکي کوي چې نبوت ستا دى دوى به هم مقهور او مغلوب سي.
درويش وايي: قد تحقق هذا الموعود بفتح مكة وقبل ذالک بفتح بدر.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿۱۲﴾

تکذيب کړى ؤ تر مخه د اهل مکه د نوح ؑ قوم او قوم د عاديانو (نبيهم هود ؑ)
او قوم د فرعوه چې ذوالاوتاد وه (نبيهم موسىٰ ؑ) ابن عباس رضي الله عنهما او محمد بن
کعب ؒ تفسير په ذو البناء المحكم سره کړى دى، او بعض مفسرين وايي محکمه
مملکت، او ضحاک ؒ وايي ذو القوة والبطش الشديد، او عطيه وايي ذوالجنود
والجموع الكثير يعني ډېر درونډ فوج يې درلودى او اتباع کثير يې درلوده.
سوال: قوم خو لفظ مذكر دى، نو فعل مسند وده ته يعني كذبت يې ولي
مؤنث راوړى؟
ځواب: قوم په اعتبار د معنى مؤنث دى اى الجماعة.
درويش وايي: چې اوتاد جمع د وتد ده چې موږى يا مختبيله يې بولي په
پښتو، نو چنانچه خېمه په موږيو او مختبيلو محکمه کېږي، دغه رنګه خېمه د
مملکت د فرعون د لوى لښکر په موږيو او د ډېرو اتباعو په درولو سره چې لکه
مختبيلې وي محکم او مضبوطه وه، او بعض تاريخ پوهان وايي چې فرعون به
وچاته ډېر په غضب سو، نو ده په خپل دربار کې څلور متفرق موږي ټکوهلې وه، نو
هغه سړى به يې دربار ته حاضر کړى او قميص به يې ځني وکښى، يو لاس به يې په
يوه موږي پوري وروتړى، بل لاس به يې په بل موږى پوري وروتړى، داغه رنګه
يوه پښه په يوه موږي پوري بله په دوهم موږي پوري او ستوني ستخ به يې پرې
ايستى، نو لړمان چې ده ساتلي وه ور ايله به يې کړه پر ځيګر او نس باندې تر څو
چې مړ کېداى، او بعض تاريخ پوهان وايي چې د فرعون په دربار کې څلور ځګي
مختبيلې ده ټکوهلي وې چاته چې به په غضب سو د هغو مختبيلو په سر پوري به
يې وتاړه يعني يو ځاى يو لاس بل ځاى بل لاس بل ځاى وهکذا دواړې پښې، نو تر مرګه به

پر هغه څلورو مختبيلو پر هواءؤ.

فائده: د فرعون د لښکرو او د اتباعو اندازه له دې څخه معلوميږي چي بني اسرائيل په امر د خداى ﷻ د موسٰى او هارون عليهما السلام چي د شپې ووتل، فرعون چي سهار خبر سو، خپل جند او اتباعو ته يې داسي وويل: ان هؤلاء (يعني بني اسرائيل) شرزمة قليلون، نو ده بني اسرائيل لږ دله وبلل، او سره ددې چي بني اسرائيل شپږ لکه په څه بالا وه.

وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ ۚ أُولَٰٓئِكَ ٱلْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾

(ثمود نبيهم صالحؑ، قوم لوط نبيهم لوطؑ) او اوسېدونكي د لوى ځنګله چي قوم د شعيبؑ وه، اللام في الاحزاب للعهد الذكري يعني دغه مذكوره احزاب په دې آيت كي هغه احزاب وه چي د مخه يې ذكر تېر سو، يعني مهزوم من الاحزاب.

إِن كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ ٱلرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾

نه دي دغه احزاب (كلمه د ان نافيه ده او د كل تنوين عوض د مضاف اليه دى اى الاحزاب، الا استثناء ده د محذوف څخه، والتقدير ماكل حزب فعل شيئًا الا كذب الرسل، (فحق عقاب) اى وجب عليهم او انزل بهم عذاب زما (كسره د عقاب عوض د مضاف اليه ده محذوف اى عقابي، يعني عذاب د كفر ددوى مناسب لحال كفرهم.

پوه سه: چي په كل كذب الرسل مقابلة د جمع ده د بلي جمعې سره لان كل جمع معنى.

وَمَا يَنظُرُ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا صَيْحَةً وَٰحِدَةً مَّا لَهَا مِن فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

انتظار نه كوي دغه كسان يعني كفار د قريشو، عطف على قوله وقال الكافرون (الا صيحة واحدة) اى نفخة الصور يعني دوى ايمان نه راوړي تر هغو چي عذاب اليم ونه ويني چي هغه ايمان هيڅ فائده نه كوي.

درويش وايي: چي په يو كتاب كي ما وليدل چي د ابدي دوږخ لپاره نه داخليږي و دوږخ ته الا المؤمنون، په درياب كي د تعجب او د تحير غرق سوم چي كلمې د حصر يې راوړې او د خلود په قيد يې هم مقيد كړې بيا يې هم حكم پر مؤمنون كړى دى، فالهمني الله ﷻ او رئيته في كتاب انا اشك في ذالك ي مراد په دې مقوله مؤمنان د

هغه ورځې د قیامت دي فقط یعني چې په دنیا کې یې ایمان نه وي راوړی، نو زه پوهه سوم چې مؤمنان د هغې ورځې د قیامت فقط خو ټوله کافران دي وهم خالدون فیها.

پوهه سه: چي (مالها من فواق) صفت بعد الصفة دی لصیحة، ابن عباس رضي الله عنه وایي معناه من رجوع، او مجاهد رحمه الله وایي انتظار کول، او الضحاک رحمه الله وایي صرف یې نسته.

درویش وایي: چي نوري متحدة المآل ترجمې هم کړل سوي دي، کلبي رحمه الله وایي چي څه وخت چي په سورة الحاقة کي دا آیت نازل سو فاما من اوتی کتابه بیمینه آه واما من اوتی کتابه بشماله آه کفارو د مکې استهزاءً داسي وویل ربنا عجل لنا قطنا، نو خدای ج د دې قول حکایت وکړی او رد یې پر وکړی.

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾

(وقالوا) عطف علی قال الکافرون، سعید بن جبیر رحمه الله له ابن عباس رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي ددوی مراد دا ؤ یا ربنا موږ ته راکړې کتاب یعني عمل نامه په دې دنیا کي کي چي د عجل ترجمه ده (قبل یوم الحساب) د مخه تر ورځې د حساب.

سوال: د یوم الحساب څخه مشرکان منکر وه نو څرنګه دوی قبل یوم الحساب ووایې؟

ځواب: دا خبره ددوی استهزاءً وه یعني لکه محمد (صلی الله علیه وسلم) چي وایي او دده کتاب هم دا غه خبره کوي، او الحسن، قتادة مجاهد او سدي رحمهم الله وایي ددوی قصد دا ؤ چي زموږ برخه د عقوبت او د عذاب اوس په دنیا کي راکړی لکه النضر بن الحارث چي ویل اللهم ان کان هذا (ای ما یقوله محمد صلی الله علیه وسلم) هو الحق من عندک فامطر علینا حجارة من السماء آه، یعني موږ خو یې حق نه بولو، نو موږ ته په دې دنیا عذاب راکړې، او له مجاهد رحمه الله څخه دا هم روایت راغلی دی قطنا ای حسابنا، او له سعید بن جبیر رحمه الله څخه دا هم روایت راغلی دی چي معنی د قطنا حظنا ونصیبنا من الجنة في الدنیا التي یقول محمد، وهذا المعنی بعید جدًا الا انیکون استهزاءً.

اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُوْلُوْنَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوٗدَ ذَا الْاَيْدِ اِنَّهٗٓ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾

صبر وکړه یا محمد هغه څه چي دوی یعني اهل مکه استهزاءً وتکذیبًا وعطف علیه قوله واذکر آه.

پوښتنه: د (واذكر عبدنا داؤد) د ماقبل يعني معطوف عليه سره چي اصبرؤ څه مناسبت سته؟

ځواب: ذكر د قصو د انبياء عليهم السلام د صبر فائده كوي پر مكروهاتو د طبع بشري او حبس پر طاعت (ذا الايد) چي خاوند د قوت ؤ پر طاعت او د بطش شديد ؤ پر كافرانوا.

پوه سه: چي اوب رجوع ته وايي، اواب صيغه د مبالغې وه اى رجاع الى الله عما سواه او الى الطاعة عن المعصية، وقال ابن عباس رض مطيع اى لله او سعيد بن جبير وايي چي د اواب معنى په لغت كي د حبشو مسبح ده يعني تسبيح سبحان الله په ډېره ويل.

سوال: قرآن كريم خو عربي دى نو د حبشي لغت راوړل پكښي څرنگه صحيح دى؟

ځواب: په قرآن كريم كي لغات مشتركه بين الالسنة ډېر دي لكه لفظ د تنور چي د ټولو ژبو مشترك لفظ يا يا قرطاس چي د رومي او عربي مشترك لفظ دى الى غير ذالک، په صحيح حديث كي چي روايت يې بخاري، مسلم، احمد، ابن ماجه، او نسائي كړى دى عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال احب الصيام الى الله صيام داؤد كان يصوم يومًا ويفطر يومًا، واحب الصلوة الى الله صلوة داؤد ع (اى صلوة الليل) كان ينام نصف الليل ويقوم ثلث الليل (اى التهجد) وينام السدس الآخير من الليل.

درويش وايي: چي دا حديث تائيد د ټولو معناؤ د اوّاب چي ذكر سوې كوي والله اعلم.

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ ﴿١٨﴾

پوه سه: چي له دې ئايه څخه الى قوله فصل الخطاب بيان د كرامت د داؤد عليه السلام عند الله تعالى، نو بعيد نه ده چي بدل اشتمال وي د اى اذكر كرامة داؤد عند الله حيث سخرنا له الجبال آه.

فائده: داؤد ع بن ايشا من سبط يهودا بن يعقوب عليه السلام ؤ، او دده او د موسى عليه السلام ترمنځ (٥٦٩) كاله وه او پر شريعت د موسى ع ؤ او عمر يې سل (١٠٠) كاله ؤ.
(يسبحن) چي دوى به تسبيح ويلې (يسبحن، حال دى له سخرنا څخه)

پوښتنه: يسبحن چي حال ده نو مضارع يې د څه حكمت لپاره راوړه سَبَّحْنَ يې ولي نه وو ايه؟

ځواب: هو ! لکن جمله فعليه لپاره د احضار د حالت ماضيه يې راوړه او بل لپاره د تجدد د تسبيح منه حالاً بعد حال ويدل على كلا الفائدتين الفعل المضارع (بالعشي والاشراق) الكبي" وايي اى غدوة وعشيًا والاشراق هغه وخت دى چي لمر راوخيژي او رڼا ئې پر مځکه پيل سي، فسره ابن عباس رضي الله عنه بصلوة الضحٰى يعني د څاښت لمونځ.

فائده: د څاښت د لمانځه اد‌ني څلور ركعته دي په يوه تحريمه، اګرچه تعين د سورتو کوم شرط نه دى، لكن اهل تجربه علماء وايي چي په اول ركعت كي دي سورة والشمس والضحٰها الخ ووايي، په دوهم ركعت كي والليل اذا يغشى وو ايي بيا دي قعده وکړي يعني د مابين ناسته، اللهم صل دي پوره ووايي كما هو قانون الفقه في النوافل الرباعية چي دريم ركعت ته ولاړ سي بيا دي سبحانك اللهم پوره ووايي كما هو قانون النوافل الرباعية او په دريم ركعت كي دي والضحى ووايي او په څلورم ركعت كي دي الم نشرح ووايي، او له عشي څخه مراد اخير د ورځي دى، روح البيان او بغوي" په خپل سند سره له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړى دى چي ما به دغه آيت د قرآن عظيم الشان تلاوت کاوه، لكن په دې نه پوهيدم چي صلوة الاشراق د څه وخت لمونځ دى حتى چي ماته ام هاني بنت ابى طالب وويل چي رسول الله ﷺ په كال د فتح د مکې زما كور ته راغلى او اوبه يې زما څخه طلب کړې، ماچي اوبه وروړلې ده اودس تازه کړى ثم صلى الضحٰى فقال يا ام هاني هذا صلوة الاشراق، اى نهاية سورة الاشراق، والله اعلم.

وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً ۖ كُلٌّ لَّهُ أَوَّابٌ ﴿١٩﴾

مورږ مسخر کړي وه ده ته مرغان (والطير عطف دى پر جبال يعني سخرنا الطير) چي راجمع كيدلې به په وخت كي د تسبيح د هر جانبه څخه.

پوهنه: چي طير جمع د طائر ده ځکه يې محشورة مؤنث راوړى (كل) اى كل واحد من الجبال والطير (له اواب) يعني رجوع يې و تسبيح ته كوله په تسبيح د داؤد، يعني په تسبيح ويلو كي به يې د داؤد سره ګډون كاوه.

پوښتنه: په تېر سوي حديث كي صلوة الاشراق د صلوة ضحٰى نوم سو، او په بل حديث كي راغلي دي من صلى صلوة الفجر بجماعة ثم قعد يذكر الله تعالى حتى

تطلع الشمس (يعني رمح او رمحين) ثم صلى ركعتين كان له كاجر عمرة تامة تامة وهي صلوة الاشراق، نو ددې دوو حديثو تر منځ به تدافع نه وي؟

ځواب: جمع يې ممكنه ده په دوو وجهو سره، اول چي اشراق دى په معنى د اشرق القوم في وقت مشروع يعني لمر يوه يا دوې نېزې را پورته سي، اى الصلوة بالقدر المذكور فلا يدل على الضحى الذي هو الوقت بين طلوع الشمس وزوالها والوجه الثاني ان اول وقت الاشراق هو اذا طلع بقدر رمح او رمحين و اخير وقتها هو اول الضحى، وحاصل الجوابين ان الاشراق لفظ مشترک بين الاول وبين الثاني، لکن په اوسني زمانه كي صلوة الاشراق اول ته وايي او ثاني ته صلوة الضحى وايي د اشراق په نامه سره نه دى مشهور.

درويش وايي: چي دا يو سر خفي ؤ چي اميان خو څه كوې بعض علماء يې په دقيقه نه دي پوهه فافهم.

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ

موږ قوي كړه بادشاهي دده، يا په دې چي د خلګو په زړو كي خداى ﷻ دده هيبت وروا چاوه يا په ډېر والي د جنود دده، ابن عباس رضي الله عنه وايي كان داؤد عليه السلام اشد ملک الارض سلطانًا حتى چني محراب دده (له محراب څخه يا محراب متعارفه مراد دى، يا قلعه دده چي قلعې ته هم په عربي وايي چي ځاى د جنګ د دښمن دى لكه محراب متعارف چي ځاى د جنګ دى د شيطان سره) نو هره شپه (۳۶۰۰۰) عسكرو پهره پر كول، مفسر قديم للقرآن الكريم حسين كاشفي الهروي رحمه الله وايي: ومحكم كرديم بادشاهى وى را بدعاى مظلومان يا به رايۀ نصيحت كنند گان يا بكوتاه كردن دست ظلم از رعيت يا بالقاى رعب وى در دلهاى دشمنان يا به بافتن زره (زغره چي جنګي قميص ؤ په پخوا زمانه كي) وساختن آلات الحرب يا به بسيارى لشكر او يا بكثرت پاسبانان وى (يعني پهره كونكي) كه هر شب (۳۶۰۰۰) مرد پاس خانه او ميداشتند، انتهى كلامه.

فائده: په بخاري او نورو كتابو كي د حديث چي عليه الصلوة والسلام چي اول مديني ته راغلى چونكه دښمنانو د دين اسلام او د عليه الصلوة والسلام ډېر وه من اليهود وغيرهم، نو هره شپه به له انصارو او مهاجرينو څخه څلوېښت (۴۰) كسانو تر

سهاره پهره پر کول تا چي دا آيت نازل سو: والله يعصمک من الناس، تا ساتي خدای ﷻ له خلګو يعني اعداؤ څخه، چي سهار سو عليه الصلوة والسلام خلګو ته يعني پهره کونکو ته وويل فقد رضی عنکم نبي الله وعصمني الله، وروسته تر دې عصمت الهي رسول الله ﷺ به د شپې يوازي په کوڅو کي د مدينې ګرځېدی.

درويش وايي: چي هم دا قانون د پهره داری هم تر اوسه پوري پاته دی چي د هر باچا سره ساتندويان د شپې او د ورځي په حضر او په سفر کي ورسره وي او ددوی تنخوا ورکول کېږي.

روی البغوي عن عکرمة عن ابن عباس رضي الله عنه چي په دوره د حکومت د داؤد عليه السلام يوه سړي د بني اسرائيلو ددوی پر مشر سړي دعوی دائره کړه په نېز د داؤدؑ چي ده زما څخه غويی په زوره بېولی دی، له مدعي عليه څخه چي داؤدؑ پوښتنه وکړه هغه له غصب څخه د غوايي منکر سو، داؤدؑ له مدعي وغوښتل چي شاهدان لرې؟ هغه ورته وويل يا! داؤدؑ دوی ته وويل چي تاسي اوس ولاړ سئ زه به ستاسي په دعوی کي غور وکړم، نو خدای پاک په خوب کي داؤدؑ ته وويل يعني خوب يې وليدی چي دغه مدعي عليه قتل کړه، چي راويښ سو د ځان سره يې وويل چي دا خو يو خوب ؤ او زه تلوار باید ونه کړم، چي ښه راته ثابته نه سي، دوهمه شپه يې بيا هغسي خوب وليدی، بيا داؤدؑ مدعی عليه قتل نه کړی، درېيمه شپه يې بيا خوب وليدی او ورته وويل سول چي يا به دغه سړی قتل کوې يا به پر تا عقوبت نازل سي، نو داؤدؑ هغه مدعی عليه ته سړی ورواستاوه، هغه چي راغلی داؤد عليه السلام ورته وويل: ان الله قد اوحی الي ان اقتلک! هغه ورته وويل: اتقتلني بغير بينة يعني چي مدعي ګواهان نه لري، داؤدؑ ورته وويل نعم والله لانفذن امر الله فيک هغه سړی چي پوهه سو چي وژني دي، نو يې وويل چي ته تلوار زما په قتل کي مه کوه چي زه صورت حال درته ووايم، داؤدؑ اجازه ورکړه چي ووايه: هغه وويل والله ماحکم الله علي بالقتل يعني تا ته يا داؤد بهذا الذنب يعني د غوايي د غصب په سبب، بلکې ما د دغه مدعی عليه پلار په پټه په چم وژلی ؤ، نو ځکه خدایؒ تا ته زما د قتل امر وکړی، نو داؤد عليه السلام د قتل امر صادر کړی هغه سړی قتل سو، ددې قصې په اورېدلو سره په بني اسرائيلو کي غم او شدت پيدا سو په دې معنی چي داؤدؑ په ناحقه دعوه کي

خدای پاک وحي کوي فاشتد ملکه او پرتهولو بني اسرائيلو د رعب کمبله وغوړول سول، دا قصه روح البيان مختصرًا بدون السند بيان کړې ده، او مظهري له بغوي څخه کمامرت مطولًا سره د سنده نقل کړې ده.

وَاٰتَيْنٰهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

موږ داؤد ته ورکړی ؤ حکمت.

پوه سه: د حکمت معنی دلته نبوة او کمال علم او محکم عمل دی (وفصل الخطاب) په شرح کي د فصوص للمولى الجامي راغلي دي چي مراد له فصل الخطاب بيان د خپل حکمت دی على الوجه المفهم چي څوک په ده پوهېږي، نو حاصل د معنی يې دادی چي خطاب الفاصل المميز بين الحق والباطل، نو په دې تقدير فصل په معنی د فاصل دی او يا فصل په معنی د مفصول دی يعني الخطاب المخلص الذي ينبه على المرام، روح المعاني د فصل الخطاب تعبير داسي کړی دی الکلام الذي يفصل (چي جلا والی کوي) بين الصحيح والفاسد، والحق والباطل والصواب والخطاء وهو کلامه عليه السلام في القضايا والحکومات وتدابير الملک، او دا ترجمه هم جواز لري چي مراد له فصل الخطاب څخه دي کلام متوسط مراد وي چي نه دومره مختصر وي چي مخاطب يې فهم نسي کولای، او نه دومره طويل وي چي مخاطب په ملال کي واچوي چي کلام د نبينا ﷺ داغسي ؤ، او د حضرت علي کرم الله وجهه روايت دی چي فصل الخطاب دا دی چي "البينة على المدعي واليمين على من انکر، لان کلام الخصوم ينقطع ينفصل به" ويروی ذالک عن ابی بن کعب، حيث قال فصل الخطاب الشهود والايمان وهو قول مجاهد وعطاء بن ابی رباح، او مشهوره داده چي فصل الخطاب قول الانسان بعد الحمد لله والثناء عليه امابعد، يعني چي شروع په مقصود کوي، بيضاوي وايي انما سمي به لانه يفصل المقصود عما سبق من الحمد لله والصلوة على رسوله.

وَهَلْ اَتٰىكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ ۘ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾

پوه سه: چي دا استفهام دی معنی يې تعجب د سامع ده، والتشويق الى استماع القصة والجملة معطوفة على اذکر، او خصم په اصل کي مصدر دی، نو

اطلاق يې پر تثنيه او جمع دواړو روا دى، مراد په دې ځاى كي دوه كسه دي چي خصومت يې سره ؤ.

(اذا تسوروا) چي دوى د قلعې پر دېواله را وواښتل.

سوال: متخاصمان خو دوه وه، نو صيغه د جمع يې ځرنگه راوړه؟

ځواب: د جمع راوړل مجاز دى كما في قوله تعالى فقد صنعت قلوبكما مكان قلباكما لان المخاطب في الآية المتلوة اثنان.

(المحراب) المحراب كمامر دلته په معنى د كلا دى، او بعض وايي محراب د مسجد دى.

درويش وايي: چي وجه تسميه د دواړو په محراب سره وړاندي تېره سوه.

درويش وايي: چي د داؤد عليه السلام قصه په مختلف ډول قصه كونكي بيانوي، چي به بعضو كي د كذب آثار ښكاره معلومېږي او په بعضو كي توهين د داؤد ع ناري وهي، نو فقير لپاره د بيان صحيح د قصې د داؤد ع ځو فوائد بيانوم، بيا به د قصې بيان وكړم (۱) د تسوروا معنى اى علوا سوره ونزلوا اليه يعني د كلا د لوړي خوا څخه و داؤد ع ته دوه خصم راشوه سوه، نو باب د تفعل لپاره د علو دى نحو تسنم الجمل اى علا سنامه يعني پر بوك يې سپور سو وقذرى الجبل يعني سر ته د غره ورسېدى.

تفريع علي هذه الفائدة: هغه قصه خوانان چي وايي چي داؤد ع ته دوه كسان راغله په حقيقت كي انسانان وه غلطه خبره ده، ولي حقيقت انسانان دده د كلا د لوړي خوا څخه ځرنگه راشوه سوه؟ ولي چي دده د كلا (قلعې) دېوال ډېر لوړ ؤ او بل (۳۵۰۰۰) نفر پهره پر ولاړ وه فافهم، ابن عباس رض وايي چي داؤد ع د ژوند شپې او ورځي څلور حصې كړې (۱) يومًا للعبادة (۲) للقضاء بين الناس (۳) د ځان په خصوصي مشغوليت به بوخت ؤ (۴) لعامة بني اسرائيل چي دوى ته به يې نصيحت كاوه او دوى به ژړل.

إِذْ دَخَلُوا عَلَىٰ دَاوُۥدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ

دى ځني وبېرېدى، ولي خداى ج دوې ملكي ورته را استولي وې په صورت د انسان چي جبرئيل او ميكائيل ع وه، سبب د فزع هم دا ؤ چي دوى يعني دا دوو ملكو د پهره كونكو څخه وغوښتل چي موږ ور پرېږده چي موږ د داؤد سره ملاقات.

کوو، هغو منع ورته وکړه، نو ملکي د کلا پر دېوال د لوړي خوا ورغلې چي دده د عبادت ورځ وه، او بعض وايي چي شپه وه او (۳۵۰۰۰) پهره داران پر کلا چار چاپېره موجود هم وه، دی وېېردی چي دا دوه خلگ تاته يو ازار پېښ نه کړي من القتل وغيره، بعض علماؤ يې سبب د نورو شيانو بيان کړی دی.

قال روح المعاني والظاهر ان سبب فزعه (يعني د ېېري) ليس الالتوقع الاذى بمخالفة المعتاد يعني چي سره د دېوال د کلا د جگوالي او سره د (۳۵۰۰۰) پهره دارانو دوی څرنگه راغله؟ دې ملکو چي د داؤد خوف محسوس کړی، نو يې ورته وويل:

قَالُوْا لَا تَخَفْ ۚ خَصْمٰنِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ

هغو وويل بېرېږه مه چي موږ به تاته ازار در ورسوو (خصمان) خبر د مبتداء محذوفي دی ای نحن خصمان.

تېری او ظلم کړی دی بعض زموږ پر بعض آخر.

سوال: دوی خو ملکي وې، نو دا خبره د دوی به دروغ نه وي، او ملکي خو له کذب څخه پاکي دي؟

ځواب: دا کلام د دوی مبني پر فرض دی يا غرض يې تعريض پر داؤد دی کذب به هلته وای که د دوی مراد اخبار حقيقت وای.

فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَآ اِلٰى سَوَآءِ الصِّرَاطِ ﴿۲۲﴾

نو ته حکم وکړه زموږ تر منځ په حق سره يعني ملامت به ملامت وواېه، او ظلم او تجاوز تر حق مه کوه.

پوه سه: چي سواء مصدر دی په معنی د فاعل او اضافت د سواء بالمعنی المراد اضافت د موصوف و صفت ته دی ای الطريق المستوي چي مراد ځني عدل دی، دا وروسته جمله مستانفه ده لپاره د بيان د مافيه اختلافها.

اِنَّ هٰذَآ اَخِيْ ۗ لَهٗ تِسْعٌ وَّتِسْعُوْنَ نَعْجَةً وَّلِيَ نَعْجَةٌ وَّاحِدَةٌ ۗ

بېشکه دا زما ورور دی (ای في الدين والطريق) دده نهه نيوي (۹۹) ماينې دي، او زما يوه ماينه ده.

پوه سه: چي نعجة په اصل لغت کي مېږي ته وايي لکن عرب د ماينې کنايه په

نعجه سره کوي، دا هم تعريض دی پر داؤد کما سيئاتي او دی پوهه کوي.

فَقَالَ اَكْفِلْنِيْهَا وَعَزَّنِيْ فِي الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾

نو ده وويل دا ستا يوه نعجه ماته راکړه كذا قال ابن عباس ؓ، مجاهد ؒ وايي چي ته يې طلاقه کړه چي زه نکاح ورسره وکړم، وحقيقة الكفالة الضم، فالمعنى ضمها الي والمآل واحد.

(وعزني في الخطاب) او پر ما غالب سو په دلائلو کي، عطف دی پر قال، الضحاك ؒ وايي که زه دليل ورسره وايم دی تر ما افصح دی، او که جنګ ورسره کوم دی تر ما قوي دی.

درويش وايي: چي صورت حال د داؤد ؑ څه ؤ چي خدای ﷻ جبرئيل او ميکائيل ورته راواستول، او څه تنبيه يې داؤد ؑ ته ورکوله، بعض مفسرين وايي چي داؤد ؑ ماينه د يو سړي چي نوم يې اوريا ؤ (چي د مؤمنانو څخه د قوم داؤد ؑ ؤ او په بعض رواياتو کي راغلي دي چي دده وزير ؤ) وليدل او ميل طبعي يې ورته وسو، يعني داسي نه وه چي په اختيار وه بلکې طبع انساني دديتقاضا کوي چي ښائسته ښځه ووينې د انسان ميل ورته کيږي، نو يې اوريا ته وويل چي دا ماينه دي طلاقه کړه چي زه يې په نکاح کړم اوريا ځني وشرمېدی ماينه يې طلاقه کړه او داؤد ؑ په نکاح کړه، داؤد ؑ د غه وخت نهه نيوي (۹۹) ماينې وې او د اوريا داغه يوه ماينه وه.

تنبيه: د داؤد ؑ په شريعت کي دا کار روا ؤ او په امت کي رواج ؤ، مخل په مروة او غيرت سره هم نه ؤ چي د سړي به د بل ماينه خوښه سوه د هغې مېړه ته به يې وويل چي ته ستا ماينه را طلاقه کړه يا به سره اشنايان وه يا به يې ورته وويل چي زه ستا پر ماينه عاشق يم، دا دی تر پر خپل طبعيت ماينه پيدا کړه ولور به زه در کړم، يا به طالب د قوم مشر سړی ؤ چي ماينه والا به يې خوا نسوای بدولای الى غير ذالک.

سوال: دا کار چي د داؤد ؑ په زمانه کي روا ؤ، نو د اوريا د ماينې د طلاق چي ده طلب وکړی نو پر ده څه ملامتيا وه چي خدای ؒ ده ته تنبيه ورکول؟

ځواب: د داؤد ؑ منزله په دربار کي د خدای ؒ لوړه وه تر افرادو د امت دده، نو بايد داؤد ؑ چي نهه نيوي ماينې يې هم درلودې د اوريا د يوې ماينې طالب بايد ګرځېدلی وای، بلکې مناسبه دا وه چي ده خپل محبت قلبي مهار کړی وای او خپل

نفس یې مغلوب کړی وای او د امت پر دول رفتاریې نه وای کړی، لما قیل ان حسنات الابرار سیئات المقربین، او بعض مفسرین وایي چي داؤد ﷺ له اوریا ځخه د ماینې د طلاق طلب نه دی کړی، بلکې په زړه کي یې دا وه چي اوریا چي همیشه به د داؤد [ع] له طرفه قومندان د لښکرؤ چي که دی قتل کړل سو ماینه به یې زه په نکاح کړم، والی هذا مال الحافظ ابن حجر [رح] في التحفة (چي دده تصنیف دی) او بعض علماء وایي چي اوریا دا ښځه نه وه په نکاح کړې صرف مرکه یې ورته کړې وه، وروسته داؤد ﷺ مرکه ورته وکړه، او د ښځي قریبانو داؤد [ع] ته په نکاح ورکړه، نو دی لعلو شانه عند الله په دې ملامت سو چي خطبه پر خطبه د اخیه المسلم ولي کوله (یعني ورور د داؤد [ع] یعني في الدین چي مرکه ورته کړې وه، نو ده ولي مرکه ورته کول، او بعض علماء وایي چي په شریعت کي د داؤد [ع] حکم داسي ؤ چي یو سړی چي به مړ سو او ماینه به یې پاته سوه اول هغه اولیاء د میت لکه ورور، اکا وغیره حق دار د نکاح ؤ (لکه په پښتنو کي چي هم دا رواج سته) نو که هغو اولیاء د میت نه په نکاح کولای یا د بل مېړه اجازه ورته وه، نو اوریا چي قتل سو داؤد [ع] مرکه ورته وکړه په ګمان ددې چي د قریبانو د اوریا نه ده په کار، نو چي داؤد [ع] مرکه ورته وکړه نو اولیا د میت یعني اوریا جلالت شان او هیبت د داؤد [ع] منع کړه له اظهار ځخه د خپل ارادت، نو ملامتیا د داؤد [ع] چي ده به اولاً د اوریا له اولیاؤ ځخه پوښتنه کړې وای، چي په تاسي کي ځوک راغب د اوریا د ماینې سته او که نه، او بعض علماء وایي چي داؤد [ع] په عبادت بوخت ؤ، چي یو نر او یوه ښځه په یو خصومت کي چي ددوی تر منځ ؤ ورته راغله، داؤد [ع] و ښځي ته صرف د تعین لپاره وکتل چي دا کتل مباح دي و قاضي ته وروسته یې میل د طبع پیدا سو، نو بعض نوافل عبادات ځني پاته سول، د عتاب سبب یې دا ؤ.

درویش وایي: وقیل غیر ذالک لکن علامه بغدادي السید محمود آلوسي په روح المعاني کي وایي چي المقبول من هذه الاقوال وامثالها مایبعد من الخلال بمنصبة النبوة لداؤد ﷺ وللقصاص کلام مشهور لایکاد یصح لما فیه من مزید الخلال بمنصه علیه الصلوٰة والسلام انتهی کلام آلوسي [رح].

درویش وايي: چي شايد په کلام کي د آلوسي اشاره و هغو قصو ته وي چي مظهري ذکر کړې، يا البغوي ويلي دي چي تاسي له (١٦٢) څخه تر (١٦٧) صفحې پوري مطالعه کړئ عجائبي قصې به پکښې ووينې والله اعلم بالصواب، واقول سبحان ربک رب العزة عما يصفون وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين.

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِهِ

داؤد ﷺ وويل، لام موطئه د قسم دی قصد له راوړلو څخه يې انکار دی له قول څخه د ذی النعجات الكثيرة او عيب د صنع د هغه دی.

پوښتنه: لقد ظلمک خو يکطرفه حکم دی يعني د هغه بل سړي څخه چي ذی نعجة واحدةٔ معلومات يې نه و کړی او يکطرفه حکم خو نه دی روا؟

ځواب: په کلام کي د داؤد قيد محذوف دی يعني لقد ظلمک کلام محذوف دی ای فاقر المدعی عليه فقال لقد ظلمک آه.

سوال: په قرآن کريم کي يې ولي اعتراف د مدعی عليه نه راوړی؟

ځواب: لانهٔ معلوم من الشرائع كلها انه لايحكم الحاكم الا بعد جواب المدعى عليه يعني بلفظ نعم، او له دې سببه بعض مفسرين داسي وايي بعد اعتراف صاحبه به آه.

پوه سه: سوال مصدر دی مضاف و مفعول او متعدي والی يې و بل مفعول ته په الی سره په سبب د تضمن دی معنی لره د اضافت، والتقدير ظلمک بسوال ان يضيف نعجتک الی نعاجه يعني چي سل پوره سي.

فائده: بعض جاهلان وايي چي د داؤد حکم داغه وه چي د مدعی تصديق يې وکړی او حکم د ظلم يې صادر کړی دمخه تر سوال د مدعی عليه څخه.

درویش وايي: چي هذا كذب ينافي ما سيئاتي في القرآن.

وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ

په تحقيق ډېر د شريکانو چي مالونه يې سره ګډ وي، خلطا جمع د خليط ده.

درویش وايي: چي شراکت که څه هم عام دی لکن شائع د ماشيه په شراکت کي دی ظلم کوي يو پر بل يعني مراعات د حق د شرکت او صحبت نه کوي.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ ط

مګر نه هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي او عمل د خصلات صالحات کوي، ولي چي دغه کسان ظلم پر هيڅ چا نه کوي، يعني دغه کسان لږ دي.

پوه سه: چي جمله د ان کثيرًا عطف ده على قوله لقد ظلمک.

پوه سه: چي قليل خبر مقدم دی او هم مبتداء او کلمه د ما زائده ده لپاره د ابهام والتعجب ولقلتهم، او په روح المعاني او مظهري کي وايي چي داؤد [ع] چي دا فتوی صادر کړی دی دوو کسانو يعني په صورت کي د انسانانو وه او په حقيقت کي جبرئيل او ميکائيل و يو و بل ته يې وکتل وه يې خندل او اسمان ته ولاړل.

درويش وايي: چي هغه احتمالات چي بعض مفسرين ورته تللي وه او فقير د مخه هغه احتمالات چي په بعضو کي يو نر او يوه ښځه راغلي وه، او په بل روايت کي راغلي دي وه چي دواړه حقيقةً انسانان وه، توله د مابين څخه ولاړل او دا يقيني سوه چي دا دوه کسه ملکي وې چي د اسمان و خوا ته ولاړې.

وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ۩ ﴿٢٤﴾

(وظن داؤد) عطف دی پر لقد ظلمک.

پوه سه: چي ظن دلته په معنی د علم او يقين دی، په تفسير بحر العلوم کي وايي چي ظن چونکه طرف راجح ته وايي نو علم ته نژدې دی، ځکه په دې ځای کي يې مجازًا په علم او يقين کي استعمال کړی.

(انما فتناه) يعني خدای [ج] له ده څخه امتحان واخست په دغه قضاوت سره چي دی به وپوهيږي چي د نهه نيوي (٩٩) نعجة درلوونکو څخه ته مراد يې او د نعجة واحدة درلوونکي څخه اوريا مراد دی (فاستغفر ربه) طلب د مغفرت يې وکړی له خدای [ج] څخه، يعني ما ذکر من قصته وقصة اوريا (وخر راکعًا) او پرې وتی پر سجده، نو رکوع دلته مجازًا په معنی د سجدې ده، وجه د مجاز يې داده چي چونکه سړی ورکوع ته ځي نو ګويا رکوع سبب د سجدې ده، فاستعمل السبب في المسبب، يا دا اطلاق استعاره ده يعني مبني پر مشابهت د رکوع او سجدې په انحناء او خضوع کي، عرب وايي نخلة راکعة ونخلة ساجدة.

(واناب) يعني رجوع يې و خدای [ج] ته وکړه بالتوبة.

فغفرنا له ذلك وان له عندنا لزلفى وحسن مآب ﴿٢٥﴾

موږ بخښنه ورته وکړه د ماجرئ، اخرج احمد وعبد بن حميد عن يونس بن حبان ان داؤد عليه السلام بكى اربعين ليلة حتى چي دده د سجده ګاه پر شاوخوا وابښه راشنه سوه چي دده اوښكي به بهېدلې (ثم قال يارب قرح الجبين) تپي سو تندى مي (ورقاء الدمع) اوښكي مي ودرېدلې، يعني ستركي مي وچي سوې (وخيئتي كماهو) يعني ګناه مي پاته ده، راويان وايي چي داؤد به په هغه اوږده سجده كي څلوېښت شپې داسي به يې ويل: يا رب ذل داؤد ذلة ابعد مما بين المشرق والمغرب، رب ان لم ترحم ضعف داؤد ولم تغفرله ذنبه جعلت ذنبه حديثًا في المخلوق يعني كه ته نه وبخښې ګناه دده، نو تا دده ګناه قصه وګرځولې په وروسته زمانو كي، فجائه جبرئيل بعد اربعين ليلة، فقال يا داؤد ان الله غفرلك الهم الذي هممت به (اشاره ده و قصې ته د اوريا كمامر) فقال داؤد الرب قادر على ان يغفر لي الهم الذي هممت به واخرج احمد وغيره عن ثابت عن صفوان وعبد بن حميد من طريق عطاء بن ثابت عن ابى عبد الله الجدلي، ما رفع داؤد رأسه الى السماء بعد الخطيئة حتى مات.

(وان له عندنا) او په تحقيق زما په نېز يعني بعد المغفرة (لزلفى) اى قربًا بلا كيف او مكانة حصلت له بكمال الندم والاستغفار، بحيث لو لا تلك الخطيئة لما حصلت له تلك المنزلة (وحسن مآب) او ښه مرجع په آخرت كي.

درويش وايي: چي ما تاسي ته وړاندي وويل چي تاسي د تفسير مظهري فلانى او فلانى صفحه مطالعه كړئ عجيبه قصې به ووينئ، يو له هغو څخه دا قصه ده چي ده په دې ځاى كي يعني حسن ماب ته چي را رسېدلى دى، نو يې داسي ليكلي دي قلت والظاهر ان من روى ان داؤد بعث اوريا مرة بعد اخرٰى الى المغازي واراد ان يقتل ليتزوج زوجته فهو كذب مفترى حاشاه عن ذالك انتهى بعبارته، نو درويش و مظهري ته تعجب كوي چي دا قصه خو تا په خپله كړې وه په صفحه (۱۶۳) كي نو چي ظاهر په نېز ستا دا واى چي دا قصه درواغ ده، اول خو دي ولي راوړه؟ بيا چي رادي وړل په ډېر شدّ و مد او تفصيل سره، نو خو هم هورې يعني په (۱۶۳) كي به دي ويلي واى چي دا قصه درواغ ده، لكن نه دي وويل دلته چي ورسېدې ودي ويل چي

دا قصه درواغ ده، د ځان تکذیب دي په خپله وکړي، نو ستا د تفسیر مطالعه کونکي
چي هغه ځای یعني (۱۶۳) صفحې ته ورسېږي خو دوی په مزه مزه دا قصه کوي،
دوی څه خبر دي چي مفسر مظهري په اخیر کي ددې قصې تکذیب کوي یعني په
(۱۷۱) صفحه کي یعني تخمینًا دوولس صفحې وروسته.

پوښتنه: انبیاء علیهم السلام خو له ګناه څخه معصوم دي قبل النبوة و بعدها، نو له
داؤد علیه السلام څخه دا ګناه څرنګه صادره سوه هم د عین نبوت په حال کي؟

ځواب: روح المعاني په خپل تفسیر د (۲۳) جزء صفحه (۱۸۶) کي لیکلي دي
انه لم یکن منه الا ترک ماهو الاولی بعالي شانه والاستغفار منه (لکه اقرب الی
الله انبیاء علیهم السلام یا اولیاء کرام رحمهم الله پر ترک الاولٰی دومره بخښنه د خدای ﷻ
څخه غواړي چي عمومي خلک پر کبائرو ګنهو دومره استغفار او خدای ته ژړل
لکه دمخه د داؤد د استغفار بیانولو په تفصیل کي چي تېر سو) په پای کي روح
المعاني ویلي دي وهو لایخل بالعصمة انتهی.

فائده: درویش په عصمت کي د انبیاء علیهم السلام (۳۵) کال تخمینًا دمخه یوه
رساله تصنیف کړې وه چي پر هغه رساله د علماؤ ټولو د قندهار او د هرات د
حضراتو امضاوي او دستخطونه درج دي، او چهاپ ته هم په هغه وخت کي سپارل
سوې وه او په زرو نسخې چهاپ او خرڅي سوې، اوس نه پوهېږم چي په کتب
فروشانو کي د کوټي د ښار یا د قندهار د ښار به دستیاب سي او که نه، د رسالې
نوم "کشف الغطاء عن عصمة الانبیاء" دی.

یٰدَاوٗدُ اِنَّا جَعَلْنٰكَ خَلِیْفَةً فِی الْاَرْضِ

الیاء للنداء دا جمله په تقدیر د قلنا عطف ده علی قوله فغفرنا له، والتقدیر
نغفرنا له وقلنا له یا داؤد، موږ ګرځولی یې ته مسلط پر ملک د مځکي، او یا معنی
داده چي جای نشین یې په مځکه کي د من قبلک من الانبیاء العالمین بالحق.

په حدیث کي راغلي دي چي عمر بن الخطاب رضي الله عنه چي د امیر المؤمنین پر وظیفه
مقرر سو، نو پوښتنه یې وکړه د طلحة، عبدالله بن الزبیر، کعب او سلمان فارسي رضي الله عنهم
څخه چي (ما الخلیفة؟) یعني څه فرق دی د خلیفه او د ملک تر مابین؟ نو طلحه رض او
زبیر رض خو وویل (ماندري) او سلمان الفارسي رضي الله عنه ورته وویل چي خیفه هغه چا ته

وايي چي په رعايتو كي عدل كوي او تقسيم د غنيمت يا د بيت المال په برابري سره كوي يعني مراعات د قوميت وغيره نه كوي او د ومره شفقت پر رعيتو لري لكه سړى چي يې پر اهل كوي، ويكفى بكتاب الله وسنة رسوله ﷺ، فقال كعب ما كنت احسبه زما ګمان نهٔ چي په دې مجلس كي دي څوك خبر وي په فرق د خليفه او ملك بيله ما، له سلمان رضي الله عنه څخه روايت دى چي عمر رضي الله عنه ده ته وويل انا ملك او خليفة؟ سلمان رضي الله عنه ورته وويل چي كه تا ته راغلى د مځكي د مسلمانانو څخه يعني د بيت المال لپاره يو درهم يا اقل يا اكثرهم وصنعته في غير حقه فانت ملك لا خليفة، عمر رضي الله عنه وژړل، او روح المعاني كي وايي چي ابوبكر رضي الله عنه خليفه سو صحابه كرامو رضي الله عنهم به ده ته وويل يا خليفة رسول الله (وبذالک يدعى الى ان توفى) وروسته تر ده چي عمر رضي الله عنه دا وظيفه سنبال كړه يا خليفة خليفة رسول الله ﷺ، وروسته صحابه كرامو رضي الله عنهم اتفاق پر دې وكړى لپاره د اختصار په عبارت كي پر لفظ د امير المؤنين هرڅوک چي وي، نو دا لفظ متعارف سو

فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ

كلمه د فاء لپاره د سببيت ده يعني ستا خلافت له جانبه څخه د خداى ج سبب د دې دى چي ته به حكم كوې په منځ د خلګو په حق سره يعني په حكم د خداى عزوجل، (ولا تتبع الهوى) عطف دى پر فاحكم عطف الانشاء على الانشاء ته به متابعت نه كوې د هوىٰ يعني چي ستا د نفس خوښه وي يعني كه د حكم الله سره مخالفه وي.

(فيضلک) منصوب دى په جواب كي د نهي يعني هغوى به تا ګمراه كړي د لاري څخه د خداى ج يعني د هغو دلائلو څخه چي پر حق باندي قائم دي.

فائده: له دې آيت څخه دا معلومه سوه چي څوک متابعت د هوا نفساني كوي د هغه قوت عاقله ګډوډ كيږي او اجتهاد يې ناكامه كيږي لكه د دوشپيته ډلو د اهل الهوى چي دعوه د اسلام هم كوي، ناكام سوه يوازي اهل السنة والجماعة پاته سوه.

اِنَّ الَّذِيْنَ يَضِلُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ بِمَا نَسُوْا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿۲۶﴾

په تحقيق هغه كسان چي ګمراه سي د لاري څخه د خداى ج دوى لره عذاب دى سخت چي عبارت له جهنم څخه دى، كلمه د ما مصدريه ده او كلمه د با سببيه ده، والمعنى بسبب نسيانهم چي دوى هېره كړې وه ورځ د حساب چي قيامت دى، ولي

څوک چي په حقه سره معتقد د حساب وي په ورځ کي د قيامت هغه به حتمًا ملازم د سبيل الله وي او معاند د سبيل الهوىٰ وي.

درويش وايي: چي په سلسلة الذهب (چي د خواږه کتاب نوم دی په فارسي ژبه) کي داسي راغلي دي:

نــص قـرآن شنو که حـق فرمود .... درمــقام خــطاب به داوٗد
که تــرا ازان خــليفگی دادیـم .... ســوی خـلقـان فرستادیم
تادهــی ملک را از عـدل اساس .... حــکم رانی بعدل بین الناس
هر کرا نه زعــدل دســتور است .... از مقام خلــیفگی دور است
آنکه گیـرد ســتـم زدیو ســبق .... عدل چون خواندش خلیفهٔ حق
پیشه کــرده خـلاف فـرمان را .... گشته تائب مــتاب شیطان را
حق زشاهان بغیر عدل نخواست .... آسمان وزمین بــعـدل بناست
شـمان باشد شبان خــلق همه .... رمه وگــرگ آن رمــه ظلــمه
بــهر آن های وهــوی شبــان .... تابیابد رمه زگرگ آمــــان
چــون شبان سازگاری گــرگ بود .... رمـــه را افت بــزرگ بــود
هــر کـــرا دل بعدل شــد مــائل .... طــمـع از مال خلق گو بگسل
طــمـع وعــدل آتــش وآبند .... هر دورا یکجا قــرار کی یابند
هــر که را از خــلیفگی خــدای .... نشود اسیر نفس بد فــرمــای

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَآءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًاؕ

او نه دي پيدا کړي ما اسمانونه او مځکه او په مابين کي د اسمان او د مځکي من کرة الهوىٰ باطل، يعني عبث چي هيڅ حکمت دي نه وي پکښې، بلکې د حق لپاره مي پيدا کړي دي چي دليل پر وجود د صانع وګرځي بلا مشارک، او ددې لپاره چي خلګ د خدای ؒ شکر ووايي يعني او امريې پر ځای کړي او له منهياتو څخه يې پرهيز وکړي، دا جمله معترضه ده وکذالک قوله.

ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَوَيْلٌ لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنَ النَّارِؕ ﴿۲۷﴾

دا د هغو خلګو ګمان (يعني چي آسمانونه، مځکي او ماېينهما عبث دي) د

هغو کسانو چي کفر يې اختيار کړی وي يعني المشرکين چي نه بعث بعد الموت مني، نه ثواب د مؤمن مطيع مني او نه عذاب د کافر عاصي مني.

پوه سه: چي ''فويل'' کي تنکير د تعظيم لپاره دی ای ويل عظيم (کلمه د فاء لپاره د سببيت ده يعني ددوی کفر او انکار سبب د ويل عظيم وګرځېدی)

پوښتنه: چي ويل لهم ويل سوی وای اخصر به نه وای، ولي دديې سببه چي الذين کفروا خو قبلاً قريبًا ذکر سو، نو په اسم ظاهر راوړلو کي څه حکمت الهي دی؟

ځواب: حکمت يې ذم او تقبيح د شان ددوی ده.

اَمْ نَجْعَلُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ كَالْمُفْسِدِيْنَ فِى الْاَرْضِ ۡ

پوه سه: چي کلمه د ام منقطعه ده په معنی د بل او همزه لپاره د انکار د برابری دی ددې دوو ډلو چي مؤمنان او عمل صالح والا دي، او هغه کسان چي په مځکه کي فساد کوي بالکفر والمعاصي او کلمه د بل لپاره د اضراب ده عما سبق چي کافرانو به خلق السمٰوات والارض باطل باله.

اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِيْنَ كَالْفُجَّارِ ﴿۲۸﴾

دا (ام) هم منقطعه دی په معنی د بل او همزه لپاره د انکار دی پر ظن الذين کفروا، او بل پاره د انتقال دی، په حديث شريف کي راغلي دي چي کافرانو د قريشو به مؤمنانو ته ويل چي بعث بعد الموت لکه تاسي چي وايا ست واقع سي، موږ ته به خدای هغه نعمتونه او جنتونه راکوي لکه تاسي ته بلکې تر تاسي بالا، او دا به يې هم ويل: نحن اکثر اموالاً و اولادًا ومانحن بمعذبين، فنزل هذه الآية.

كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ اِلَيْكَ مُبٰرَكٌ لِّيَدَّبَّرُوْٓا اٰيٰتِهٖ وَلِيَتَذَكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿۲۹﴾

دا کتاب (کتاب) خبر د مبتداء محذوفي دی ای هذا القرآن کتاب من الله تعالی موږ نازل کړی دی تا ته يا محمد (ﷺ) چي مبارک او کثير الخير دی چي خير د دنيا او آخرت پکښي بيان سوی دی، چي غور او فکر وکړئ ته او ستا د امت علماء، نو به دوی ته تأويلات او معاني صحيحه د قرآن معلومي سي يا په دې پوهيدو وروسته له غور او فکر څخه چي دا قرآن بلا شک وشبه من الله ﷻ دی او د بشر په طاقت کي ممتنع ده چي مثل ددې کتاب دي جوړ کړي بلکې مثل د لسو

سورتو بلکې مثل د يوه سورت، کريمه: ان کنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فأتوا بسورة من مثله، تفصيل يې د سورة بقره په تفسير کي تېر سو.

(وليتذکر اولوا الالباب) او ددې لپاره قرآن نازل سو چي پند او نصيحت ځني واخلي لرونکي د عقولو سليمه ؤ چي د وهم ګډون نه وي پکښې.

پوه سه: چي لب په لغت کي مغز ته وايي يعني لکه د بادام مغز يا د جوز مغز، نو اصلي مغز د انسان عقل سليم دی او بدن يې قشر دی (يعني پوست) او کالي يې قشر القشر دي.

فائده: تدبر يې عام کړی لعموم العقلاء والعلماء او تذکير يې خاص کړی په خاص د علماؤ لکه مجتهدين د امت يا روات د احاديثو مبارکه ؤ.

حکايت: شبلي رحمه الله وايي: چي ما څلور زره احاديث زده کړه يعني له استاذانو څخه، چي په ګردو کي ما فکر وواهه يو حديث مي مختار کړی چي علم د اولينو او د اخيرينو په هغه ورځ وي، او دنياوي او اخروي کار آمد احکام په هغه کي موجود وه چي هغه دادی چي رسول الله صلی الله علیه وسلم و اصحابو رضي الله عنهم ته وويل: اعمل لدنياک بقدر مقامک فيها واعمل لآخرتک بقدر بقائک فيها واعمل لله بقدر احتياجک اليه واعمل للنار بقدر صبرک عليها، انتهی کلام الشبلي النعماني رحمه الله، او اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم به بعض سور قرآنيه پياد کړه ويسئلون العمل بها، فان المقصود من القرآن العمل به، په بل صحيح حديث کي راغلي دي چي يو سړي (يعني چي قرآن يې نه ؤ زده) و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او ورته وه يې ويل: علمني مما علمک الله (مقصود يې قرآن مبارک ؤ) عليه الصلوة والسلام هغه سائل يوه صحابي ته وسپاری چي د قرآن بعض سورتونه په زده کړه، هغه صحابي رضي الله عنه سورة اذا زلزلت الارض الخ ورته شروع کړی، ودې آيت ته چي راورسېدی فمن يعمل مثقال ذرة خيرًا يره (يعني ثوابه) ومن يعمل مثقال ذرةٍ شرًا يره (يعني عقابه) هغه سائل و صحابي رضي الله عنه ته وويل: حسبي زما بس دی نور سبق زه نه وايم، هغه صحابي و عليه الصلوة والسلام ته دا موضوع بيان کړه، عليه الصلوة والسلام ورته وويل دعوه فقد فقه الرجل (سړی فقيه سو) يعني د اعمال د خير او د شر جامع آيت يې زده کړی.

وَوَهَبْنَا لِدَاوٗدَ سُلَيْمٰنَ ؕ نِعْمَ الْعَبْدُ ؕ اِنَّهٗۤ اَوَّابٌ ؕ﴿۳۰﴾

او موږ هبه کړی (دا جمله عطف ده په قوله تعالى: فغفرناله، او د مابين جملې يې تولي معترضه جملې وې) و داؤد ته سليمان عليهما السلام، ښه بنده ؤ سليمان (انه اواب) دا جمله تعليل د ماسبق ده، يعني دی رجوع کونکی ؤ خدای ته بالتوبة.

اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصّٰفِنٰتُ الْجِيَادُ ؕ﴿۳۱﴾

(اذ عرض عليه) ظرف دی يا د اواب يا د نعم العبد) چې پيش کړل سو پر ده يعني پر سليمان ؑ باندې، په (بالعشي) کې باء په معنی د فاءده ای في العشي يعني بعد الظهر.

پوه سه: چې صافن چې جمع يې صافنات ده په آسانو کې هغه آس ته وايي چې درې پښې پر مځکه ايږدي او د څلورمې پښې صرف نوک يې پر مځکه تکيه کړی وي، چې دا ډول ولاړه د صفات محموده څخه د آسانو ده، کما هو المتعارف في اصحاب الخيل، او جياد جمع د جيد ده، هغه آس ته وايي چې بېله تکليف ورکولو و راکب ته تېز رفتاره وي.

فائده: دوه وصفه د صفوف او جودة يې سره جمع کړه، اشاره ودې ته ده چې دا اسان په وخت کې د ولاړې او د تګ دوه صفته محموده درلوده، کلبي ؒ وايي چې سليمان ؑ چې د دمشق او نصيبين غزا وکړه دغه (۱۰۰۰) آسان يې په غنيمت راوستل.

پوښتنه: په دې اسانو کې نر اسان او مادیانې دواړې وې، نو جمع مؤنث يعني بالالف والتاء يې څرنګه ورته راوړه؟

ځواب: بعض مفسرينو په جواب کې داسې ويلي دي چې جمع بالالف والتاء کې يې تغليب د مؤنث پر مذکر کړی دی، لکن روح المعاني وايي چې دغه دواړه وصفه په مذکر او مؤنث دواړو کې د اسانو مستعملېږي، والجمع بالالف والتاء لايختص بالمؤنث انتهی، او مقاتل ؒ وايي چې اسان و سليمان ؑ ته د خپل پلار داؤد ؑ څخه په ميراث پاته سوي وه.

ورده المظهري ؒ بان النبي ﷺ قال نحن معشر الانبياء لانورث ماترکناه صدقة؟ واجاب عنه روح البيان و روح المعاني بان المراد في الحديث الملک، يعني زموږ

انبیا څخه چي پاته سي هغه د چا ملک نه ګرځي بلکې د بیت المال دی، او مقاتل‌رح چي وویل دا اسان ورث لسلیمانؑ من ابیه داؤدؑ دا یې مراد نه دی چي د سلیمانؑ ملک وګرځېدل بلکې په تصرف کي د سلیمانؑ وه او په بیت المال کي حق د تصرف هر امیر المؤمنین لري، فافهم، او عکرمه‌رض وایي: چي دا آسان شل زره وه (۲۰۰۰۰).

فائده: مظهري په څو سنده روایت کړی دی چي دې اسانو وزر درلوده، او په بعض روایاتو کي دا هم راغلي دي چي مظهري ذکر کړي دي چي دَا زر اسان چي وزریې هم درلوده له دریاب څخه خدای پاک د سلیمانؑ لپاره را ایستلي وه وزاد لم یکن لاحد قبله ولابعده انتهی عبارة المظهري، روح المعاني وایي ماسوٰی له استبعاد څخه بل مانع خو نسته لکن قدرة الله عامة (یعني المستبعد وغیرها) چي سړی و اخبار ته نظر ونه کړي، اذ لیس فیها خبر صحیح مرفوع او ما فیه حکمه چي سړی اعتماد پر وکړي، روح المعاني زیاته کړې ده قلنا ان تقول هي خیل کانت له (ای سلیمانؑ) کالخلیل التي تکون عند الملوک (یعني عادي اسان وه نه یې وزر درلوده او نه له دریابه راوتلي وه) وصلت الی سلیمانؑ باي سبب کان انتهی قول روح المعاني، په هر صورت سلیمانؑ چي اراده د لوی غزاء یې درلوده د ماپښین لمونځ چي یې وکړی په خپله کرسۍ ورته کښېنستی آسان یې تېرولـه او سلیمان علیه السلام په سبب د حسن د دې آسانو په دریاب کي د تعجب غرق ؤ نهه سوه (۹۰۰) آسان چي تېر سوه فکر یې سو د مازدیګر لمانځه ته چي لمر لوېدلی ؤ او د مازدیګر لمونځ قضا سوی ؤ، فافهم لذالک.

سوال: خلګ خو د سلیمانؑ سره ډېر ناست وه بل چا ولي ده ته تر قضا کېدو د مخه خبر نه ور کاوه؟

ځواب: له جهته څخه د غایت هیبت د ده، په کشف الاسرار کي وایي چي د مازدیګر لمونځ پر ده فرض ؤ، او بعض مفسرین وایي چي سلیمانؑ د مازدیګر په وخت کي یو ورد درلود ی هغه ځني قضا سو.

فَقَالَ إِنِّيٓ أَحۡبَبۡتُ حُبَّ ٱلۡخَيۡرِ عَن ذِكۡرِ رَبِّي

(فقال آه) دا جمله عطف ده پر محذوف باندي والتقدیر فاشتغل بها وفاتته صلوة العصر فقال، ما محبت وکړی محبت د مال کثیر له ذکر الله څخه، یعني

اشتغلت بحب المال الكثير چي اسان وه چي يا د مازديگر لمونځ ؤ او يا دده ورد ؤ په دغه وخت کي.

فائده: اسان يې ولي خير وبلل؟ يا له دې سببه چي نهايت ډېر وه يعني زر (۱۰۰۰) داني وه، يا له دې سبب چي په حديث کي د بخاري او مسلم وغيرهما کي راغلي دي: الخيل معقود في نواصيها الخير الى يوم القيامة الاجر و المغنم.

درويش وايي: چي مظهري ؒ ويلي دي: اطلق الخير على الخيل لان العرب تعاقب بين اللام والراء فيقول ختلت الرجل واخترته اى خدعتها انتهى، زه وايم چي دا وجه د مناسبت د خير او د خيل تر منځ بعيد ده جدًا لانه يفهم منه انه القرائة في القرآن، د خير په ځاى کي په خيل سره هم روا دى، وليس كذالک فافهم.

پوه سه: چي سليمان ؑ چي دا خبره وکړه يعني اني اجبت آه اعتراضًا بما صدر عنه من الاشتغال وندمًا چي پر هغه پښېمانه ؤ.

حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿۳۲﴾

چي لمر پټ سو په پرده کي د غروب يعني د مغرب تر افق لاندي سو.

فائده: اطلاق د حجاب استعارةً دى لکه يوه حسناً ښځه چي پوړنى پر مخ واچوي مخ په پټ کړي.

سوال: لمر خو دمخه نه دى ذکر سوى، نو ارجاع د ضمير څرنگه ورته صحيح دى؟

ځواب: د عشي د لفظ څخه فهمېږي، ولي چي د عشي لفظ مابعد زوال الشمس ته وايي.

رُدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوْقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿۳۳﴾

(ردوها علي) په تقدير د قول علي قال اني، والتقدير قال ردوا آه والمعنى راوگرځوئ دغه صافنات جياد پر ما باندي (فطفق) نو شروع يې وکړه.

فائده: طفق د افعال متقاربة څخه دى چي دلالت کوي پر شروع د فاعل په مضمون کي د خبر يعني (مسحًا بالسوق والاعناق) يعني وهل په توره پر پښو د اسانو، د پښو وهل يې ددې لپاره وه چي ذبح يې اسانه سي، او پر غاړه د خيل مذکور، وجاء في الحديث الصحيح عن ابى بن كعب ؓ عن النبي ﷺ قال قطع

سوقها واعناقها بالسيف وكان ذالك باذن الله تعالى توبة عما غفل عن ذكره وتقربا اليه تعالى وطلبًا لمرضاته، راوي وايي چي سليمان عليه السلام چي زر (۱۰۰۰) سره اسان ذبح کړه او غوښې يې خيرات کړې، خداى ﷻ د اسانو په عوض كي ترا سانو ښه شى وركړى يعني باد چي دده تخت به يې په هواء وړى، ښه په دې ؤ چي تر آسانو ډېر چابک ؤ او علف او خورک ته يې هم ضرورت نه درلود لکه اسان، او دده په اراده به يې رفتار كاوه حيث يشاء سرعة وبطوء او ټوله کابينه به يې هم ورسره ناستوه پر تخت باندي وهذا فضل من الله على من ترک الهواء بطلب مرضات الله تعالى.

مسئله: ددې خيرات څخه د آسانو چي سليمانؑ وكړى، دا معلومه سوه چي د آس غوښې حلالي دي لكه زموږ په شريعت كي عند الجمهور خلافًا لابى حنيفةؒ چي هغه يې مكروه بولي، دى وايي چي اسان اله د جهاد دي، او بعض مفسرين وايي چي ذبح كړي يې نه دي بلكې في سبيل الله يې وقف كړه، او دغه مفسر مسح بالسوق والاعناق معنى دا كوي چي پر پښو او غاړه يې داغ د صدقة ولګاوه.

درويش وايي: چي بعض ضعيف روايتونه نور هم سته لا فائدة في ايرادها، روح المعاني ددې آيت په معنى كي ډېري اوږدي خبري كړي دي كما هو ديدنه او نقض او ابرام يې راوړى دى، او روح البيان هم ددې ايت تفسير و اوج ته د طول رسولى دى، نو چونكه د درويش د تفسير ميدان ډېر تنگ دى او پر متعلمينو د تفسير ډېر لوى بوج دى، له دې سببه هغه طويل ابحاث چي په ان قيل وقلنا سره بدرګه كېدل هغه مي صرف نظر كړه.

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ۝

(جواب د قسم محذوف دى، او عطف دى پر وهبنا) والمعنى اختبرناه وابتليناه يعني امتحان دده مو وكړى.

له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دى چي رسول الله ﷺ وويل: چي سليمان عليه السلام وويل چي زه به طواف كوم (مراد له طواف څخه جماع دي) پر نهه نيوي (۹۹) مابنو، او په بل روايت كي پر سلو (۱۰۰) مابنو چي ټوله به نر اولادونه راوړي چي پر اسانو به سپاره في سبيل الله جنگ كوي، ملكي ورته وويل (او په روح البيان

کي وايي چي دده وزير آصف بن برخيا ورته وويل، وهذا اقرب الى الصواب) قل ان شاء الله تعالى، فلم يقل ونسي، نو ده طواف وکړی په معنی مذکور سره پر نهه نيوي يا سل ماينو باندي فلم تحمل منهن غير واحدة (يوه ماينه يې حامله سوه) وجائت بشق رجل (هغې هم غير تام الاعضاء زوی راوړی) قال رسول الله ﷺ و الذي نفس محمد بيده لو قال ان شاء الله تعالى فجاهدوا في سبيل الله فرسانًا اجمعون، بخاري و مسلم يعني متفق عليه حديث دی.

نو دايي چي قابله يې بولي هغه نيم بدن زوی دده پر کرسۍ ورته کښېښوی، فذالک قول الله تعالى ولقد فتنا آه.

(ثم اناب) بيا ده رجوع وکړه له ترک څخه د ان شاء الله په مستقبل کي، کذا قال طاؤس، مظهري وايي چي دا تأويل او ترجمه دد‌ې آيت پر دغه ډول اقرب الاقاويل في تفسيرها لصحة حديث الصحيحين، اى البخاري و مسلم.

او دا تأويل پاک دی له نسبت څخه د سوء د انبياء عليهم السلام لان الجسد جسم لاروح فيه فيصدق على هذا التأويل بلا تکلف، قاضي عياض رحمه الله په خپل کتاب شفاء کي وايي چي که څوک پوښتنه وکړي چي سليمان ؑ ولي ان شاء الله ونه ويل:

(۱) اول جواب مافي الحديث الصحيح انه نسي ان يقول ذالک (۲) سليمان ؑ د صاحب دده يعني آصف خبره نه وا وريدل انتهى (۳) دغه قصه چي حديث متفق عليه کي راغلې ده، روح البيان، روح المعاني او مظهري کردو راوړې ده، وروى الطبراني في الاوسط وابن مردوية چي د سليمان ؑ يو زوی پيدا سو، نو شيطانانو او پيرانانو پر دې اتفاق وکړی پر دې باندي چي د سليمان ؑ زوی به مړ کړو يا به يې ژوبل کړو يعني دماغ به يې ورخراب کړو، دا ددې لپاره چي دوی په خپلو دماغو کي دا سنجولې وه چي سليمان ؑ به يو وخت مري او موږ به ددوی د تسخير څخه ازاد سو، او که يې زوی ژوندی پاته سي، نو بيا به يې د زوی تر تسخير لاندي ژوند کوو ثم وثم، سليمان ؑ چي په دې خبر سو، نو يې وريځي ته امر وکړی چي ته دا زما زوی وساته يعني پټ يې کړه له شيطانانو څخه، راوي وايي چي غذاء دده به باد ورته راوړل، په دې کي د سليمان ؑ دا پره که څه هم ګناه خو نه وه، ولي په عالم اسباب کي خلګ خپل د سرای ديوالونه ډېر جګ کړي چي غل را نسي يا د حفاظت لپاره ځان ته

پهره دار ودروي الى غير ذالک، په شرح المقاصد کي وايي وفيه خطاء سليمانؑ في ترک التوکل على الله، والقى ابنه کرسيه ميتًا فهو المراد من الجسد الملقى على کرسيه فاستغفر ربه واناب وغايته ان هذا الفعل ترک الاولى ؤ.

درويش وايي: چي محدثين وايي چي ددې روايت سند ډېر ضعيف دی، والله اعلم، کاشفي″ په تفسير حسيني کي وايي: ومشهور آنست که بواسطۀ انگشتری مملکت سليمان که بر آن اسم اعظم نوشته هم بود، عادت سليمانؑ همين بود که به قضاء حاجت ميرفت انگشتری خود بزن خود ميداد چون بر می آيد انگشتری خود ازو ميگرفت، روزی بنام صخر از جن بشکل سليمانؑ درآمد قبل خروج سليمانؑ از زن وی انگشتری گرفت وبرخت سليمانؑ نشست چهل روز فيکون المعنى ولقد ابتليناه بسبب ملکه والقينا على کرسيه جسدًا وهو صخر صاحب البحر وسماه جسدًا لانه تمثل بصورة سليمانؑ ولم يکن هو فيکون جسدًا محضًا بلا معنى ثم اناب ای رجع الى ملکه بعد (۴۰) يومًا.

درويش وايي: چي دا وه ترجمه د کاشفي″ د قول په عربي ژبه لکن هذا ليس بشيئ اول په دې سبب چي په دې کي معنا د القاء نسته، ولي چي جن خو پر کښېنستی را غورځول خو نسته، دوهم دا ټوله انبياء له دې څخه معصوم دي چي شيطان دي ددوی په صورت سي نومًا کان او يقظة ووقع عليه اجماع الامة المرحومة.

درويش وايي: چي دا قصه پر دغه ډول مشهوره ده په عربو او عجمو کي لکن قطعًا ويقينًا کذب محض دی، او روح المعاني وايي چي ابو حيان وغيره وايي چي دا قصه يهوديانو او زنديقانو وضع کړې ده، کذا في روح البيان او روح البيان په دې باره کي ډېر دلائل راوړي دي.

درويش وايي: چي مظهري″ ډېر روايتونه راوړي دي په دې باره کي په نقل د وهب بن منبه″ څخه چي عقل ورته حيرانېږي، تاسي يې مطالعه کړئ، والعلم عند الله تعالى.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَّا يَنبَغِي لِأَحَدٍ مِّنۢ بَعْدِيٓ

وويل سليمانؑ ای زما ربه ماته بخښنه وکړې او ماته راکړې داسي سلطنت چي نه ښايي لاحد يعني هيڅ چا ته وروسته تر ما، او بعض مفسرين وايي چي معنی د من

بعدي من سوائي، مظهري، روح المعاني او روح البيان وايي چي استغفار يې د مخه کړې پر طلب د هبه د ملک لايبقٰی لاحد مبني دی پر عادت د انبياء عليهم السلام او د صالحانو چي استغفار د مخه تر طلب د حاجت او سوال وايي له دې آيت څخه دا فهميږي چي فتنه د سليمان ؑ انما كانت ابتلاء من الله اياه لرفع درجاته في الدنيا والآخرة، كفتنة ايوب عليه السلام ولم يكن معصية بل غايته خلاف الادبی ولي که معصيت وايي نو سليمان ؑ به ډېره مبالغه په ندم او استغفار کي کړې وای ولم يسئل غير المغفرة، او که هغه معصيت وای خدای پاک به ويلي وای فغفرنا له ذالک كما في قصة داؤد عليه السلام، مقاتل ؒ وايي چي سليمان ؑ خو ملک ؤ نو مراد د لاينبغي لاحد من بعدي داؤد ؑ چي انس او جن والشياطين والرياح والطير يې ټوله مسخر وه بدليل مابعده.

اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿۳۵﴾

په تحقيق ته ای خدايه كثير الهبة يې (لفظ د وهاب صيغه د مبالغې ده)

پوهسه: چي دا جمله تعليل ده لسؤاله بقوله وهب لي ملگا الخ، د بعض جاهلانو دا خيال دی چي سليمان ؑ چي دا خواست وکړی ''وهب لي ملگا آه'' غرض يې بخل د مملکت عامه پر انس او جن و الشياطين وغير ذالک او حسد ؤ د بني نوع انبياء عليهم السلام سره، او بل حرص پر دنيا جاه و جلال باندي.

درويش وايي: چي دا خيال غلط دی او د سليمان ؑ توهين دی بلکې اصل سبب د دې سوال دادی چي چونکه سليمان ؑ د مذکور سلطنت عامه ؤ بالمعنى المذكور، لهذا الهم اليه هذا السؤال، واما سلطان الانبياء ﷺ فاختار لنفسه الجوع يومًا والشفع يومًا، وقال الفقر فخري واختار تجلى الذات في مرتبة الذات لم ينلها احد من افراد الخلق سابقًا ولا حقًا واكتضٰى ﷺ على الرياسة المعنوية ولواء الحمد الذي تحته آدم ومن دونه واكتفى بما بشره الله من المقام المحمود في يوم الموعود للشفاعة اكبري في ذالک اليوم.

فائده: با اين همه وسعت مملکت سليمان ؑ لم يكن له نظر الى الدنيا ونعيمها بلکې د وسعت ملک خدا داده سره سره ده له کسب څخه د خپلو لاسو ډوډی پيدا کوله يو مسکين به يې بل را وباله هغه ډوډی به يې د هغه مسکين سره خوړل، او دا به يې ويل مسکين يأكل مع مسكين.

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيْحَ تَجْرِيْ بِأَمْرِهٖ

موږ مسخر وګرځاوه دده لپاره باد، دا جمله عطف ده پر محذوف يعني فاستجبنا دعائه فسخرنا له الريح، د کلمه څخه د فا چي لپاره د تعقيب بلا فصل ده دا معلومه سوه چي سوال د سليمانؑ عقيب د دعائه بلا فصل زمان مقبول سو.

سوال: سليمانؑ خو د دوو شيانو خواست کړی ؤ اول رب اغفرلي، دوهم وهب لي آه، نو داسي د څه حکمت لپاره نه وويل سول فغفرنا له وسخرناله؟

ځواب: د مخه موږ وويل چي سوال د مغفرت تمهيد ؤ لپاره د سوال د وهب لي آه على عادة الانبياء عليهم السلام وعباد الله الصالحين، نو ځکه هغه نه کړی ذکر او بل جواب دادی چي اول سوال د اجابت و ذکر ته ضرورت لانه من ضروريات الدين ان الانبياء عليهم السلام معصومون مغفرون، ومعنی تسخير الريح اطاعت دی بالامر سليمانؑ حيث شاء ليلاً ونهارًا ورخاءً وسرعةً.

پوهنه: (لتجري بامر) صفت د ريح ده.

سوال: الريح خو معرفه دی باللام او جمله چي تجري ده په حکم کي د نکرې دی کما تقرر في النحو، نو څرنګه تجري صفت د الريح کېدای سي؟

ځواب: دا صفتيت د قسم د هغه قول د يو شاعر دی:

لقد امر على اللئيم يسبني .... معنی داده چي په اللئيم کي لام لپاره د عهد ذهني دی ای لئيم من اللئام لا لئيم معين فهو حکم النکرة فصح وقوع جملة يسبني صفت له وکذا اللام في الريح لپاره د عهد ذهني دی ای ريح من الرياح غير معين فهو نکرة فيصح جعل جملة تجری صفت له والتفصيل لهذا الجواب في شرح المولى عبد الرحمن الجامي قدس سره في شرح الکافيه.

رُخَآءً حَيْثُ اَصَابَ ﴿۳۶﴾

(رخاء) يعني جالس ته اضطراب نه ورکوي ولا تخالف ارادة سليمان (حيث شاء) چېري چي به د سليمانؑ اراده وه ظرف لتجري.

پوښتنه: په بل ځای کي د قرآن کريم راغلي دي (ولسليمان الريح عاصفة) عاصف خو تند باد ته وايي يعني ضد د رخاء فکيف التوفيق بين الآيتين؟

ځواب: دا ريخ رخاء خو له جنس څخه د ريح عاصفة ؤ لکن چونکه په امر د سليمانؑ ؤ نو رخاءً يې رفتار کاوه، او بعض مفسرين وايي چي د سليمانؑ چي به يو ځای تلوار ؤ نو باد به عاصف روان ؤ يعني بلا اضطراب جالسه کما هو طبعه، او چي سليمانؑ به معاينه د مصنوعاتو د خدایؑ کوله نو باد به رخاءً روان ؤ.

(حيث اصاب) ظرف دی د تجري او اصاب په معنی د قصد او ارادې دی کما روی عن ابن عباسؓ وقتادة والضحاکؒ، اوجاجؒ له عربو څخه حکايت کړی دی چي دوی وايي اصاب الصواب فاخطاء الجواب يعني دده قصد او اراده د حق وه په جواب کي خطاوتی.

وَالشَّيٰطِيْنَ كُلَّ بَنَّاۤءٍ وَّغَوَّاصٍ ۙ۝۳۷

او شيطانان مو ده ته مسخر کړي وه (کل نباء) يعني بنايان به وه چي کوټيانې او کلاوي به يې جوړولې (وغواص) چي په درياب کي به يې غوټې وهلې او له درياب څخه به يې ملغلري او مرجان سليمانؑ ته را ايستل، مفسرين وايي چي سليمانؑ اول سړی ؤ چي له درياب څخه يې ملغلري را ايستلي دي.

فائده: لفظ د کل بدل دی د شياطين څخه کما هو ظاهر.

وَّاٰخَرِيْنَ مُقَرَّنِيْنَ فِى الْاَصْفَادِ ۝۳۸

عطف دی پر "علی کل" او نور شيطانان چي تړلي يې وې په زولنو پښې ددوی او لاسونه يې اولچک وه، دا هغه ډله وه چي مردهٔ يعني سرکښه ډله وه چي د سليمانؑ حکمراني يې نه منل، نو يو د بله سره به يې تړلي وه په ځنځيرانو چي شر پيښ نه کړي.

سوال: شيطان يعني ابليس يې ولي نه تاړه؟

ځواب: ابليس خو له خدای ﷻ څخه مهلت اخستی ؤ: بانک من المنظرين الی يوم الوقت المعلوم.

هٰذَا عَطَاۤؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝۳۹

په تقدير د قول ای قلنا له هذا الذي اعطيناک من الملک والبسط (فراخي د مملکت) والتسلط علی مالم يسلط غيرک (لکه بيان چي يې تاسي واورېدی)

عطا زموږ ده (فامنن) ته احسان کوه يعني د من شئت سره، (او امسک) يا منع کوه د من شئت سره (بغير حساب) حال دی د مستکن ضمير فی الامر، والمعنی چې ستا سره به حساب نه کړل کيږي علی منه وامساکه يعني خدای ﷻ تفويض وتاته کړی دی، او مقاتل وايي هذا ای تسخير الشياطين عطائنا اعطيناکه فامنن يعني خل منهم من شئت وامسک منهم في وثاقک من شئت لاتبعه عليک (يعني خدای ﷻ پر ستا ځخه بازخواست نه کوي) لا في الاطلاق ولا في الامساک.

وَإِنَّ لَهُۥ عِندَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَـَٔابٍ ۝

په تحقيق سليمان لره قرب سته (يعني په آخرت کي سره د ملک عظيم في الدنيا) او ښه ځای د رجوع سته يعني الجنة.

درويش وايي: چي قصه د سليمان عليه السلام پای ته ورسيده.

وَاذْكُرْ عَبْدَنَآ أَيُّوبَ

ته ذکر کړه قصه د ايوب ؑ.

پوهه: چي ايوب عطف بيان دی لعبدنا او دا جمله عطف ده پر واذکرنا عبدنا داؤد.

فائده: نسب د ايوب عليه السلام دا دی: ايوب ؑ بن اموس بن رازخ بن روم بن عيص بن اسحاق بن ابراهيم عليهما السلام، او دده مور د لوط عليه السلام له اولاد ځخه وه، او زوجه دده رحمة بن افرايم بن يوسف عليه السلام، قرطبي په خپل تفسير کي وايي چي پر ايوب ؑ ايمان نه دی راوړی مگر دري نفرو، او دده عمر درونيوي (۹۳) کاله ؤ، وهذا عجيب والله اعلم بالصواب.

درويش وايي: چي تمامه قصه د ايوب صابر عليه السلام سره د لوی تفصيل د سورة انبياء په تفسير کي فقير ذکر کړې ده، په دې ځای کي حسب ضرورت فهم المقام بعض بيانات به وکړل سي ان شاء الله تعالی.

درويش وايي: چي بناء پر تفصيل مذکوره له سببه ايوب عليه السلام تر موسیٰ عليه السلام دمخه ؤ، وقال ابن جرير ؒ کان بعد شعيب عليه السلام، وقال ابن ابی خثيمة کان بعد سليمان.

نکتة: په قصه کي د سليمان ؑ پې دا عنوان نه راوړی "واذکر عبدنا سليمان" لکمال الاتصال بين سليمان وبين داؤد عليهما السلام.

إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَسَّنِىَ ٱلشَّيْطَٰنُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾

چي ده خواست وكړى خداى ته (دا بدل اشتمال دى له ايوب څخه) اني بتقدير الباء اى باني، ماته ورساوه شيطان (يعني د مس معنى ممس باليد نه ده) مشقت او ستړيا (تنوين لپاره د تعظيم دى يعني لوى مشقت) او عذاب، بعض مفسرين وايي چي مراد له عذاب څخه الم او درد دى وهو المراد بالضر وقيل النصب والضر في الجسد والعذاب في الاهل والمآل.

فائده: په دې آيت كي خداى ﷻ حكايت د قول د ايوب عليه السلام وكړى الذي نادى به ربه والا لقيل انه مسه په ضمير او صيغه د غائب، بعض مفسرين وايي چي اسناد د مس و شيطان ته پر ظاهر دى، ولي ابليس عليه اللعنة به واوريده ثنا او صفت د ايوب عليه السلام له ملكو څخه حسد يې ورسره پيدا سو، نو ده عليه اللعنة و خداى ﷻ ته خواست وكړى چي دده پر حسد او مال او اولاد آفت مسلط كړې، خداى هم دغسي وكړه ترغيمًا للشيطان وابتلاءً لايوب عليه السلام، او په بعضو روايتو كي راغلي دي چي دا رسوونكى د نصب او ضر او عذاب و ايوب عليه السلام ته يو شيطان ؤ چي نوم يې مسوط ؤ، لكن علامه زمخشري په كشاف كي چي دده د تفسير نوم دى دا خبره په كلكه رد كړې ده، دى وايي لايجوز ان يسلط الله تعالى الشيطان على انبيائه عليهم السلام چي دوى دې په اتعاب (يعني تكليف) او تعذيب كي واچوي دى وايي چي كه شيطان پر دې قادر سي لم يدع صالحًا ولا نبيًا الا قد اهلكه وقد تكرر في القرآن چي شيطان لره بله لار پر مؤمنانو نسته الا الوسوسة فحسب، او صاحب كشاف اسناد د مس و شيطان ته مجاز بولي، فقال لما كانت وسوسته الى ايوب ع وطاعته له (چي ايوب ع هغه د شيطان) په وسوسه عمل وكړى، سببٌ فيما مسه الله تعالى من النصب والعذاب نو ځكه ايوب عليه السلام نسبت و شيطان ته وكړى (يعني دا اسناد و شيطان ته مجاز دى له اسناد څخه و سبب و موسوس ته) مگر مع انه تعالى فاله ولايقر عليه الا هو انتهى كلام صاحب الكشاف.

پوهسه: چي بعض علماء وايي هغه وسوسه دا وه چي ايوب عليه السلام په خپله خواست د بلا وكړى تا چي امتحان د صبر ور كړي او دوى تجربه د خبل صبر وكړي على ماتصيبه من البلاء في جسده وماله وعياله كما قال ابن الفارض رح وبما شئت في هواك (اى في